

Н. О. ПЕТРЕНКО

**ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ
ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ УКРАЇНИ**

Монографія

2017

УДК 346.91:347.92(477)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол від 30.10.2017 року № 3)

Рецензенти:

Ніколенко Л.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарсько-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України.

Миколенко О.І. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Згама А.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу Міжнародного гуманітарного університету.

Петренко Н.О.

Підсудність справ господарським судам України: монографія/Н.О.Петренко. – Херсон: Грінь Д.С., 2017. - 230с.

ISSN

У монографії розглядаються теоретичні та практичні питання підсудності справ господарським судам України. Значна увага приділяється питанням практичного застосування норм Господарського процесуального кодексу України, якими закріплюється порядок визначення підсудності господарських справ, а також окремим видам підсудності справ. Узагальнені правила визначення підсудності справ господарським судам України.

За результатами проведеного дослідження сформульовані пропозиції, спрямовані на удосконалення господарського процесуального законодавства.

Розраховано на практикуючих юристів, підприємців, викладачів, студентів юридичних та економічних вищих навчальних закладів, широке коло читачів.

УДК 346.91:347.92(477)

ЗМІСТ

ВСТУП	.....
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ УКРАЇНИ	.....
1.1. Поняття та ознаки підсудності справ господарським судам ..	
1.2. Правила визначення підсудності справ господарським судам в Україні	
1.3. Класифікації підсудності справ господарським судам.....	
РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ВИДИ ПІДСУДНОСТІ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	.....
2.1. Територіальна підсудність справ господарським судам	
2.2. Імперативна підсудність справ господарським судам	
2.3. Договірна підсудність справ господарським судам	
2.4. Підсудність за зв'язком справ у господарському процесі	
2.5. Інстанційна (ланкова) підсудність справ господарським судам	
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРО ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ УКРАЇНИ	.....
3.1. Передача господарської справи за підсудністю: проблеми та шляхи їх вирішення	
3.2. Зловживання процесуальними правами у вигляді штучної зміни підсудності господарської справи	
ВИСНОВКИ	.....
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	.....
ДОДАТКИ	.....

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку господарського судочинства все більшої актуальності набувають питання дотримання правил підсудності при поданні позовної заяви та при розгляді судових справ. Вказане зумовлюється тим, що порушення правил визначення підсудності господарської справи є підставою для скасування рішення місцевого господарського суду.

У господарському процесуальному законодавстві щодо підсудності наявні прогалини та термінологічна незлагодженість. Так, змішуються поняття «підсудність», «підвідомчість», «компетенція» та «юрисдикція», які мають різне змістовне навантаження; види підсудності справ, закріплені в чинному Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України), не відповідають їх правовій природі, що ускладнює їх застосування.

Через недосконалість законодавства склалася різна судова практика застосування правил визначення підсудності справ господарським судам. Зокрема, наявні численні випадки продовження розгляду справи місцевим господарським судом в той час, коли в апеляційному та касаційному порядку розглядаються питання щодо правильності визначення підсудності даної господарської справи.

Серед відомих науковців певні аспекти цього правового явища у своїх роботах аналізували Г.Ф. Шершеневич та Ю.К. Осипов. На теренах незалежної України системне теоретичне дослідження підсудності у цивільному судочинстві здійснювала Н.М. Бессараб, кримінальному судочинстві – С.В. Оверчук, адміністративному судочинстві – С.В. Білуга, І.О. Богомазова, Р.В. Ватаманюк, А.А. Мельник, Р.А. Попельнюх. Однак у сучасній науці господарського процесуального права України відсутні системне дослідження підсудності та єдиний погляд науковців на поняття, ознаки, види та правила визначення підсудності господарських справ.

Теоретичну основу дослідження, крім наукових здобутків вищезазначених авторів, склали роботи таких вітчизняних і зарубіжних вчених: М.О. Абрамова,

В.Е. Беяневича, Є.В. Васьковського, С.А. Дергачевої, Т.П. Єрохіної, А.О. Згами, О.В. Кузнецової, Л.М. Ніколенко, Д.М. Притики, М.О. Рожкової, Т.В. Степанової, П.М. Тимченко, М.І. Черленяка, М. Й. Штефана та інших вчених.

Емпіричну основу дослідження склали: законодавство України та зарубіжних країн (зокрема, Республіки Білорусь, Республіки Узбекистан, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки), практика діяльності судових органів України та інших країн, в тому числі практика Європейського Суду з прав людини.

Сподіваємося, що монографія буде корисна для студентів, викладачів та аспірантів вищих навчальних закладів, практикуючих юристів та науковців.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та ознаки підсудності справ господарським судам

Ст. 55 Конституції України проголошує право громадян на судовий захист [1, ст. 55].

Отже, одним із фундаментальних прав людини та громадянина України є право на справедливий суд, яке закріплене міжнародними нормативно-правовими актами та національним законодавством. Реалізація вказаного права має бути одним із пріоритетних напрямків діяльності державної влади. Право на незалежний суд історично розглядалось як фундаментальна суспільна та правова цінність [2, с. 15].

Ключовими принципами ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Вказані принципи є основоположними елементами права на справедливий суд [3].

Право на суд має досить складну структуру, яка включає сукупність взаємопов'язаних між собою інституціональних і процедурних елементів. Разом із тим, з точки зору тлумачення змісту верховенства права та його реалізації відповідно до п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у концепції господарського судочинства цей принцип має такі складові елементи, як доступ до суду, суб'єктивна безсторонність суду, остаточність та обов'язковість рішення суду, принцип правової визначеності, виконання рішення суду, заборона втручання законодавця у процес відправлення правосуддя [4, с. 30].

У рішенні по справі Белле проти Франції від 04.12.1995 р. Європейський суд з прав людини зазначив, що право на доступ до суду має «застосовуватися на практиці і бути ефективним». Для того, щоб право на доступ було

ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує її права» [5, с. 14]. Більш того, право на суд включає не лише право звертатися до суду, а також право на вирішення спору судом (Кутіч проти Хорватії) [5, с. 16].

Доступ до правосуддя, як невід'ємна складова права на звернення до суду, є необхідною та чи не найголовнішою передумовою реалізації захисту прав, свобод і законних інтересів особи.

Вважаємо, що першим кроком до реалізації права громадян на доступ до суду є чинне процесуальне законодавство, яке створює механізм, за умови дотримання якого особа безперешкодно може звернутися до суду за захистом свого порушеного права. Одночасно неможливо залишити поза увагою той факт, що нормативне закріплення основних принципів судочинства, хоча і є суттєвим, але лише одним із кроків до створення надійної та незалежної судової системи в державі. І тому доречно погодитися із твердженням І.Ю. Захар'ящева, що процесуальне законодавство повинно забезпечувати таку соціальну відкритість правосуддя, коли «двері» арбітражного суду в межах його компетенції будуть доступні для кожної зацікавленої особи [6].

М.І. Смокович слушно зауважує, що питання підсудності справи є ключовим у визначенні компетентного суду для розгляду цієї справи. У противному разі судом не буде дотримано вимог частини другої ст. 19 Конституції України, за якими органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [7, с. 18].

Інститут підсудності виконує функцію розподілу справ між судами однієї спеціалізації в залежності від закріплених у чинному законодавстві правил. Даний інститут властивий всім галузям процесуального права. Саме тому його норми повинні бути вкрай чіткими та зрозумілими, а термінологія – єдиною у всьому процесуальному законодавстві [8, с. 63] (господарському, адміністративному, цивільному та кримінальному).

На жаль, Господарський процесуальний кодекс України не містить визначення терміну «підсудність» [9]. Більш того, жоден із внесених на розгляд Верховної Ради України законопроектів Господарського процесуального кодексу України також не містить такої норми-визначення [10; 11]. З аналізу наукової літератури вбачається, що вказаний термін вживається в декількох значеннях, тому можна зробити висновок про відсутність єдиної думки в наукових колах з даного питання.

Необхідно зазначити, що підсудність справ визначалась вже за часів Римської імперії. Так, правила підсудності закріплювалися Дегестами Юстиніана. Наприклад, *Incola et his magistratibus parere debet, apud quos incola est, et tillis, apud quos civis est* (D. 50.1. 29) – місцевий мешканець зобов'язаний підкорятися й тим магістратам, де він мешкає, й тим, громадянином яких він є [12, с. 31]. Але при цьому термін «підсудність» не використовувався. Правила підсудності не носили обов'язкового характеру та могли змінюватися.

Як відзначає Ю.С. Воропай, термін «підсудність» став уперше вживатися у Соборному Уложенні 1649 р., де він пов'язувався з предметом справи. Авторка слушно зауважує, що «це, звичайно ж, не було новелою в буквальному її розумінні, зв'язок підсудності і предмета справи визнавався і до того часу, проте в Уложенні законодавче закріплення терміна з'явилося вперше» [13, с. 72]. Після судової реформи 1864 р. і Статут торгового судочинства, і Статут цивільного судочинства у своєму тексті містили термін «підсудність» [14, с. 43].

Г.Ф. Шершеневич визначав підсудність як «коло процесуальної діяльності, відведеної законом кожному з судів, заснованих у державі» [15, с. 70]. На його думку, існує два види підсудності: предметна та місцева. Г.Ф. Шершеневич зазначав, що, перш за все, необхідно визначити, які за родом відносини по справі, що лежать в основі спору, підсудні комерційним судам на відміну від окружних і мирових судів, а потім – який комерційний суд, серед інших комерційних судів, наділений компетенцією розглядати справу [15,

с. 70]. Отже, під предметною підсудністю він розумів підвідомчість справ, а під місцевою – вже безпосередньо підсудність.

Після закінчення громадянської війни, з переходом державних підприємств на госпрозрахунок і розвитком договірних зв'язків, з'явилася потреба у створенні спеціальних органів для вирішення і врегулювання спорів, що виникають у взаємовідносинах соціалістичних підприємств і організацій [16, с. 6]. Так, 03.04.1922 р. були створені Арбітражні комісії при Вищих Радах Народного Господарства та арбітражні комісії при його місцевих органах. 14.03.1923 р. була прийнята Постанова про правила провадження справ у Вищій Арбітражній Комісії при Раді праці та оборони та місцевих арбітражних комісіях. Загальних правил підсудності цей акт не містив. Термін «підсудність» використовувався у розумінні підвідомчості, тобто визначав орган, який повноважний розглядати справу за участю того чи іншого суб'єкту. Таким чином, при дослідженні термінології, використаної законотворцем у Правилах, під підвідомчістю розуміли інститут процесуального права, який визначає коло справ, що вирішуються державним арбітражем, та одночасно визначає арбітражний орган, який безпосередньо буде вирішувати конкретний спір (тобто розмежовував різні арбітражні установи).

06.11.1991 р. було прийнято Арбітражний процесуальний кодекс України, який діє до теперішнього часу із змінами та доповненнями. Слід зауважити, що в редакції 1991 р. Арбітражний процесуальний кодекс України не містив терміну «підсудність», при цьому правила підсудності були закріплені. Зокрема, ст. 16 Арбітражного процесуального кодексу України закріплювала правила виключної підсудності арбітражних справ, хоча мала назву «виключна підвідомчість» і наступний зміст: «Віднесені до компетенції арбітражного суду Кримської АРСР, арбітражного суду області та м. Києва спори, що виникають з договору перевезення, у тому числі у прямому міжнародному залізничному і повітряному сполученні, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, вирішуються арбітражним судом за місцезнаходженням цього органу» [17, ст. 56].

Лише Законом України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу» від 13.05.1997 р. № 251/97-ВР назва розділу III була викладена в іншій редакції: «Підвідомчість справ арбітражним судам. Підсудність справ» [18, ст. 171]. Одночасно було внесено відповідні зміни щодо правил підсудності справ із використанням даного терміну. Тобто фактично законодавцем були розмежовані поняття «підвідомчості» та «підсудності» і закріплені правила встановлення підсудності господарських справ.

Аналіз зарубіжного досвіду також підтверджує різні підходи до змістовного наповнення поняття «підсудність». Незважаючи на те, що в більшості європейських країн вказане поняття відмежовується від інших суміжних, проте, наприклад, в Кодексі адміністративного судочинства Німеччини судова підвідомчість і підсудність об'єднані в єдине поняття підсудності, що, відповідно до німецької юридичної термінології, визначається як «Zuständigkeit der Gerichte» [19, с. 110].

Отже, дослідивши історичний аспект формування інституту підсудності господарських справ, слід зазначити, що необхідність визначення суду, який буде вирішувати конкретний спір, існувала здавна. Правила, які особа мала використовувати при такому визначенні суду, закріплювалися в найвагомійших державних актах. При цьому сам термін «підсудність» практично завжди ототожнювався із компетенцією або підвідомчістю суду. Попри це, вважаємо за необхідне зазначити, що науковці вже з початку XIX сторіччя розрізняли ці, на перший погляд, схожі поняття та інститути процесуального права [14, с. 45]. У чинному господарському процесуальному законодавстві термін «підсудність» введено лише в 1997 році.

Проте, і сьогодні деякі вітчизняні науковці та законотворці ототожнюють поняття «підвідомчість» і «підсудність». Зокрема, І.О. Затираха, критикуючи положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 18.02.2010 р. № 1691-VI [20] щодо передачі спорів з приводу призначення, обчислення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацевдатним громадянам, виплат за

загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та інших соціальних виплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг, речового майна, пайків або грошової компенсації замість них (справи з соціальних правовідносин) на розгляд в порядку цивільного, а не адміністративного судочинства, зазначає, що «фактично, відбулася зміна *підсудності* справ, які належать до адміністративних, на справи, які розглядатимуться у порядку цивільного судочинства» [21, с. 233]. В проекті Кодексу господарського судочинства України № 2777 від 16.07.2008 р. при визначенні кола справ, підвідомчих господарським судам, автори також застосовують термін «підсудність» [22].

Проте, вказана позиція не відповідає точці зору, що є усталеною серед науковців і підтримується юристами-практиками. Так, більшість науковців слушно визнають існування двох окремих інститутів процесуального права – підвідомчості та підсудності справ. До них відносяться П.М. Тимченко [23, с. 22], Д.М. Притика [24, с. 89], М.О. Абрамов [25, с. 50-52] та інші. Однак, дотепер виникає плутанина та невірне застосування вказаних термінів. Так, А.М. Мірошниченко в своїй науковій праці «Розмежування підсудності із вирішення земельних спорів між загальними та адміністративними судами» фактично розкриває проблеми розмежування підвідомчості у вказаній категорії справ між судами різних ланок [26, с. 377-379]. Така позиція зумовлена відсутністю фундаментальних досліджень у зазначеній сфері.

Якщо дослідити чинне законодавство, то спостерігається наступна тенденція: Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) використовує терміни «цивільна юрисдикція», «компетенція» та «підсудність», Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) – «юрисдикція», «підсудність», «компетенція», а Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) оперує термінами «підвідомчість» і «підсудність». Автори проекту Господарського процесуального кодексу України № 4157-2 від 12.02.2004 р. закріплюють терміни «компетенція», «юрисдикція» та «підсудність» [10], проект Господарського процесуального

кодексу України № 2178 від 06.03.2008 р. використовує терміни «підсудність», «підвідомчість», «юрисдикція» і «компетенція» [27], а в проекті Кодексу господарського судочинства № 2777 від 16.07.2008 р. – лише термін «підсудність» [22]. Проект Господарського процесуального кодексу України від 05.04.2016 р., який оприлюднено Радою з питань судової реформи при Президенті України, оперує термінами «юрисдикція» та «підсудність» [11]. Отже, спостерігається неузгодженість термінів, запроваджених законодавцем.

Вказана ситуація є неприпустимою, оскільки і в науковій літературі, і в практиці існує чітке розмежування вказаних понять. А неузгодженість термінів у законодавчих актах призводить до неправильного розуміння вказаних інститутів, їх завдань, цілей і певних ускладнень у правозастосуванні юристами та суддями [28, с. 71]. У зв'язку з чим необхідно більш детально дослідити розмежування понять «підсудність», «підвідомчість», «компетенція» та «юрисдикція».

Слово «підвідомчість» виникло від слова «відомство» та означає «установу або сукупність установ, обслуговуючих яку-небудь галузь державного управління» [29, с. 68]. А.А. Власов зазначає, що термін «підвідомчість» має виключно російське походження та означає «подвести под ведомство», тобто введення будь-якого юридичного питання в систему установ, яка обслуговує будь-яку державну галузь [30, с. 67]. П.С. Дружков вважає, що підвідомчість є міжгалузевим інститутом, оскільки його норми визначають компетенцію різних органів держави та суспільства по здійсненню відповідних функцій [31, с. 82-84]. М.О. Абрамов зазначав, що підвідомчістю є усталена законом сукупність повноважень господарських судів з розгляду та вирішення справ, віднесених до їх компетенції [32, с. 21]. Т.Є. Абова, В.С. Тадевосян, О.І. Харитонова визначають підвідомчість як коло спорів, вирішення яких віднесено до ведення органів держави та суспільства [33, с.43; 34, с. 79]. П.Ф. Елісейський вважає, що підвідомчість – це властивість юридичної справи, яка виходить із характеристики матеріальних правовідносин, із яких дана справа виникла [35, с. 73-74]. Схожі думки висловили В.В. Блажевич,

В.Ф. Тараненко, М.О. Рожкова, зазначаючи, що підвідомчість – це властивість юридичної справи, що потребує вирішення, яка дозволяє віднести її до компетенції одного із юрисдикційних органів [36, с. 29; 37 с. 22]. Нами раніше було запропоновано визначення підвідомчості як правового зв'язку між справою та визначеним юрисдикційним органом, який встановлюється законом і має вираз у віднесенні цієї справи до ведення визначеного органу [38, с. 390].

У законодавстві термін «підвідомчість» не визначається: вказане поняття розкривається через перелік справ, які належить розглядати певному суду. У постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10 зазначено наступне: «Господарським судам України у вирішенні питань, пов'язаних з прийняттям позовних заяв, слід розрізняти поняття підвідомчості і підсудності справ. Підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції (ст. 12 ГПК України). Підсудністю називається розмежування компетенції стосовно розгляду справ між окремими господарськими судами (ст.ст. 13, 15 і 16 ГПК України)» [39, ст. 13].

В науковій літературі термін «підвідомчість» визначають по-різному. Виокремлюють підвідомчість у широкому та вузькому розумінні. Підвідомчість у широкому розумінні – це коло будь-яких питань, відносно яких зазначений орган держави, суспільства або орган змішаного характеру може здійснювати всі (будь-які) покладені на нього функції [40, с. 68]. Підвідомчість у вузькому розумінні – це коло справ, які суди правомочні розглядати і вирішувати по суті. Перше визначення є більш доречним на сьогоднішній день. Вказане підтверджується тим, що справи по суті відповідно до чинного законодавства можуть розглядати не тільки органи судової влади, але й інші державні органи – фіскальні органи, органи антимонопольного комітету тощо.

Поміж численних наукових дефініцій «підвідомчості» можна виділити визначення П.М. Тимченко, який під судовою підвідомчістю розуміє коло спорів про право, які виникають із цивільних, сімейних, трудових,

кооперативних та інших матеріальних правовідносин, а також із вимог про встановлення юридичних фактів, вирішення яких віднесено на основі загальних правил, встановлених процесуальним законодавством, до ведення судів [23, с. 15]. Вважаємо, що наведене визначення є досить чітким, але має певні недоліки. Так, конкретизація виникнення спорів (з цивільних, сімейних, трудових, кооперативних та інших матеріальних правовідносин, а також вимог про встановлення юридичних фактів) є недоцільною та фактично звужує дію інституту підвідомчості до меж цивільного процесу. Проте, він є одним із найважливіших інститутів всіх процесуальних галузей права. Перевагою даного визначення є вказівка на те, що вирішення цих питань віднесено до ведення суду чинним законодавством [38, с. 390].

Т.П. Єрохіна зазначає, що підсудність являє собою подальший розвиток підвідомчості, її конкретизацію, яка застосовується до інших правовідносин, що складаються за участю органів правосуддя. Норми права про підсудність походять від норм, які регулюють підвідомчість, та разом створюють органічно пов'язану внутрішню єдність [41]. М.О. Рожкова також стверджує, що поняття підсудності розглядається зазвичай як поняття, похідне від поняття підвідомчості: підсудність – це в певному роді різновид підвідомчості стосовно судів однієї судової системи [37, с. 23]. Зазначену точку зору розділяє і В.В. Єфимова, вказуючи на те, що складовою частиною компетенції судів є підсудність справ. При цьому вона ототожнює поняття «компетенція» та «підвідомчість» [42, с. 148]. Дійсно, інститути підвідомчості та підсудності є пов'язаними між собою і навіть можна говорити про єдність завдань, які стоять перед ними (реалізація прав фізичних та юридичних осіб на справедливий суд, визначення конкретної судової ланки та конкретного судового органу, який буде вирішувати спір). Однак, не можна погодитися із позицією Т.П. Єрохіної, М.О. Рожкової та В.В. Єфимової повною мірою. Зазначене обумовлюється тим, що інститути підсудності та підвідомчості є окремими один від одного. Правила визначення підвідомчості та підсудності справ є різними за принципами їх формування, відмінною є їх реалізація при виникненні

конкретних правовідносин. Проблеми, які існують при застосуванні вказаних правил, також не є похідними одна від одної. Тому не можна ігнорувати або заперечувати самостійність інституту підсудності в сучасній доктрині процесуального права.

Т.В. Степанова наводить підстави розмежування підвідомчості та підсудності за трьома критеріями: зміст, правила розмежування і можливість передачі до іншого суду. За першою підставою підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів з приводу розгляду справ, які віднесені до їх компетенції (ст. 12 ГПК України), а підсудність – це коло справ по спорах, вирішення яких віднесено до підвідомчості певного господарського суду (ст.ст. 13, 15, 16 ГПК України). За критерієм правил розмежування підвідомчість обмежує компетенцію у сфері вирішення спорів господарським судом від інших органів, а підсудність проводить межу між різними господарськими судами. За критерієм можливості передачі до іншого суду дослідниця зазначає, що при невірному визначенні підвідомчості передача матеріалів за правильною підвідомчістю здійснюється самостійно позивачем, а при невірному визначенні підсудності господарський суд здійснює передачу матеріалів за встановленою підсудністю [43, с. 51].

Щодо перших двох критеріїв розмежування вбачається за доцільне погодитися із наведеними висновками. Проте, щодо третього критерію виникають певні зауваження. Дійсно, згідно з п. 1 частини першої ст. 80 ГПК України господарський суд припиняє провадження у справі, якщо спір не підлягає вирішенню в господарських судах України [9, ст. 80], тобто не підвідомчій господарському суду. Але при цьому позивач по справі має право подати позовну заяву до відповідного суду за цим самим предметом спору та сторонами із дотриманням правил підвідомчості, підсудності та вимог до позовної заяви. Однак в такому випадку вбачається за доцільне казати не про передачу справи позивачем, а про подання позовної заяви із дотриманням норм чинного процесуального законодавства.

Л.М. Ніколенко зазначає, що «підсудність у порівнянні з підвідомчістю є категорією з вузькою сферою застосування. Причому межі цієї сфери визначені нормами Конституції України: ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в тому суді й тим суддею, до підсудності яких воно віднесено законом. Таким чином, якщо підвідомчість розмежовує юрисдикційні повноваження різних зі своєї правової природи органів, то підсудність використовується виключно в рамках судової системи для визначення судового органу, уповноваженого вирішити правовий конфлікт» [44, с. 82-83].

Вважаємо, що в ракурсі даного дослідження найбільш правильним є визначення підвідомчості, наведена М.І. Черленяком, який розуміє під підвідомчістю правовий засіб, за допомогою якого здійснюється розмежування сфер відання органів судової влади [45]. Вказане зумовлено тим, що визначення дано з урахуванням самостійності даного інституту в процесуальному законодавстві та з визначенням сфери його дії (органи судової влади).

М.О. Абрамов чітко виокремлює поняття «підвідомчість господарського спору» та «підсудність господарського спору» [25, с. 50], проте не приділяє уваги термінологічному аспекту та не обґрунтовує використання саме терміну «спір», а не «справа», що не можна визнати вірним.

В проекті Господарського процесуального кодексу України, оприлюдненому Радою з питань судової реформи при Президенті України, законодавець не приділяє належної уваги термінологічній одноманітності: у главі 2 «Юрисдикція» використовуються одночасно терміни «спір» і «справа». Так, наприклад, частина перша ст. 24 зазначеного проекту встановлює, що місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції справи, віднесені до юрисдикції господарських судів, крім справ визначених частиною другою цієї статті, а ст. 28 визначає виключну підсудність як спорів, так і справ [11].

Надати характеристику терміну «господарська справа» можна із визначення «судової справи»: відповідно до п. 1.5. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30, у редакції рішення Ради суддів України

від 02.04.2015 р. № 25, судова справа – це позовні заяви, скарги, матеріали кримінального провадження, подання та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, а також судові процесуальні документи, що виготовляються судом [46]. Як вбачається з вказаного, судова справа характеризується наявністю відкритого провадження в суді стосовно зазначених процесуальних документів. Тобто господарська справа – це господарський спір, відносно якого вже порушено провадження в одному із господарських судів. Проте, вказане видається необґрунтованим та не знаходить свого підтвердження в судовій практиці.

Додатково звернемо увагу на поняття «господарський спір». Господарський спір – це протиріччя двох або декількох осіб про права та обов'язки в господарських правовідносинах. До того ж, спір виникає до порушення провадження та нерідко вирішується в претензійному порядку [32, с. 46-47]. Тобто факт наявності між сторонами господарського спору сам по собі не призводить до застосування норм процесуального законодавства, в тому числі норм про підсудність. Для застосування правил підсудності необхідно існування відповідної господарської справи, підвідомчої господарським судам.

З урахуванням вищевказаного, більш обґрунтованою видається загальна концепція господарського процесуального законодавства, яка зазначає, що «господарським судам підвідомчі та підсудні відповідні господарські справи».

Отже, слід наголосити на тому факті, що більш правильним буде використання терміну «підсудність господарської справи», ніж «підсудність господарського спору».

Таким чином, видається доцільним погодитись, що підсудність є засобом конкретизації підвідомчості справ, віднесених до відання суду [47, с. 6]. При цьому терміни «підвідомчість» і «підсудність» необхідно розрізняти. Інститут підвідомчості дозволяє розмежувати повноваження судів та інших органів, а також повноваження судів усієї судової системи, а підсудність дозволяє

визначити, який саме суд (у нашому випадку – серед господарських) буде розглядати конкретний спір [8, с.63].

Правильне розуміння та розмежування вказаних двох понять має велике практичне значення [8, с.63].

Більшість авторів визначає підсудність як компетенцію того чи іншого суду з вирішення конкретних справ [48, с.101; 49, с.133; 50, с.70; 51, с. 65; 52, с. 105]. Розглянемо декілька дефініцій прибічників вказаної позиції. Так, Є.В. Васьковський зазначає, що підсудністю у тісному розумінні змісту цього слова називається просторова компетенція однорідних судів [53, с. 65]. Із наведеним визначенням погодитися не можна. Зокрема, викликає зауваження словосполучення «просторова компетенція». Тобто автором фактично звужується поняття підсудності, яке ототожнюється з територіальною підсудністю, що є лише одним із видів підсудності.

В.С. Анохін підсудністю називає правовий інститут, який визначає компетенцію даного суду по вирішенню економічних спорів у першій інстанції [54, с. 64]. С.В. Оверчук також пропонує визначення поняття підсудності як «відношення між юридичною справою та судом, в силу якого в залежності від сукупності ознак і властивостей справи закон встановлює, в якому суді і в якому складі цього суду вона повинна розглядатися по першій інстанції» [55, с. 4]. Тобто обидва автори акцентують увагу на можливості визначення підсудності справи виключно суду першої інстанції. Проте невірним видається, визначаючи підсудність справи, обмежуватися виключно судом першої інстанції.

Адміністративіст В.В. Гордєєв вказує, що підсудністю адміністративних справ вважається правовий інститут, що містить сукупність юридичних ознак (властивостей) адміністративної справи, на основі яких закон визначає суд, що має право та зобов'язаний розглянути таку адміністративну справу й вирішити її по суті [56, с. 26]. Далі дослідник підсумовує: «Іншими словами, підсудність – правова категорія, яка розмежовує компетенцію між адміністративними судами щодо розгляду адміністративних справ» [56, с. 26].

Інша група вчених визначає підсудність як розмежування компетенції між окремими ланками судової системи і між судами однієї ланки щодо розгляду і вирішення підвідомчих їм справ [24, с. 89; 57, с. 227]. А.А. Мельник у своєму дисертаційному дослідженні «Інстанційна та предметна підсудність адміністративних спорів» наводить наступне визначення підсудності адміністративних справ: це самостійний інститут адміністративного судочинства, який визначає компетенцію конкретного адміністративного суду або судів щодо вирішення, розгляду та розмежування підвідомчих груп (категорії) адміністративних справ [58, с. 14]. Вбачається, що надання визначення підсудності через компетенцію відповідного судового органу, яка являє собою фактично його права та обов'язки, є необґрунтованим.

Термін «компетенція» походить від латинського «competentia» – відповідність, узгодженість та означає «сукупність встановлених – в офіційній юридичній чи неюридичній формі – прав та обов'язків будь-якого органу чи посадової особи» [59, с. 196]. Ю.К. Осипов дійшов висновку, що компетенція може бути визначена як коло встановлених законом повноважень органів, посадових осіб, громадських об'єднань, які у той же час і є їх обов'язками [40, с. 11]. І.Г. Побірченко під компетенцією розуміє коло питань, що складають предмет діяльності певного органу та встановлену відповідно до закону сукупність прав та обов'язків, необхідних для реалізації покладених на нього завдань [60, с. 126].

Компетенція – це сукупність повноважень відповідного органу. Зазначений термін слід використовувати, коли необхідно відокремити повноваження органу. Таким чином, компетенція розглядає предмет з точки зору його суб'єкта [40, с. 18]. Компетенція – це конкретні дії органу (в даному випадку судового органу), які він вчиняє в межах законодавства. Так, господарський суд здійснює правосуддя шляхом прийняття рішень, ухвал, постанов. Ст. 82 ГПК України встановлює, що при вирішенні господарського спору по суті (задоволення позову, відмова в позовній заяві повністю або частково) господарський суд приймає рішення [9, ст. 82]. Прийняття

господарським судом рішення по справі є дією суду, яка є частиною його компетенції. І саме зазначена дія є реалізацією в межах закону своєї компетенції стосовно конкретної справи, підвідомчої та підсудної даному суду.

Н.І. Авдеєнко акцентує увагу на взаємозв'язку термінів «компетенція» та «підвідомчість» і вказує на необхідність розмежування даних понять. Вона відмічає, що судова підвідомчість – це процесуальне поняття, а компетенція – державно-правове [61, с. 7].

Необхідно зазначити, що поняття компетенції є дуже широким. Воно охоплює коло всіх повноважень, які покладені на орган, а не тільки розгляд конкретних справ. Компетенція господарського суду закріплюється не тільки у ГПК України, але і в Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та інших нормативних актах. Так, до компетенції суду, крім здійснення ним правосуддя, належить виконання численних функцій, покладених на нього законодавством. Тобто фактично можна сказати, що компетенція суду – це його права та обов'язки, які він реалізує шляхом вчинення певних дій у межах процесуального законодавства [28, с. 72]. Тому доцільно говорити про компетенцію суду стосовно перевірки правильності визначення підвідомчості та підсудності конкретної справи, направленої до господарського суду стороною спору.

Виходячи з вищевказаного, можна дійти висновку, що використання терміну «компетенція» щодо визначення кола питань, які розглядає суд, є некоректним, оскільки звужує діяльність по здійсненню правосуддя лише до розгляду конкретних юридичних справ (спорів) [28, с. 72]. У свою чергу, термін «компетенція» має більш широке значення та одночасно може застосовуватися як при характеристиці діяльності судових органів, так і при характеристиці діяльності правоохоронних, виконавчих, законодавчих органів влади.

Ще один термін, часто використовуваний як синонім підсудності – «юрисдикція». Зокрема, Н.М. Бессараб у своєму дисертаційному дослідженні приходить до висновку, що під підсудністю слід розуміти коло справ, що належать до юрисдикції певного суду судової системи України («широке

значення»), а також властивість справи, що полягає в належності даної справи до відання конкретного суду («вузьке значення») [62, с. 15]. Але визначення, надане в широкому розумінні, є таким, що не відповідає призначенню інституту підсудності, оскільки неможливо визначити коло справ, підсудних певному суду. Вважаємо, що це є абстрактним визначенням. Крім того, коло справ, які вирішує суд певної юрисдикції, є підвідомчістю. Що стосується визначення у вузькому розумінні, то воно не розкриває правової природи інституту підсудності, а лише констатує факт віднесення справи до певного суду.

В КАС України та ЦПК України термін «юрисдикція» використовується при визначенні кола справ, підвідомчих відповідно адміністративним і цивільним судам (тобто як синонім підвідомчості). Вважаємо, що використання даного терміну є найбільш спірним питанням, оскільки він використовується як в процесуальному законодавстві, так і відносно діяльності виконавчих органів.

Конституція України закріплює, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [1, ст. 124]. Вказане означає, що право особи на звернення до суду не може бути обмеженим. Тобто юрисдикція виникає там, де є спір про право. Предметом юрисдикції є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вирішенням справ.

Походження даного терміну безпосередньо пов'язано з процесуальним законодавством, про що свідчить і етимологія слова: термін «юрисдикція» походить від латинського «jurisdiction» – судочинство та «jus» – право і «desere» – говорити, проголошувати. Юрисдикція – це встановлення законодавством сукупності повноважень відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування розглядати та вирішувати правові спори і справи про правопорушення і давати правову оцінку діям особи та іншим суб'єктам права з точки зору їх правомірності або неправомірності, застосовувати санкції до правопорушників [59, с. 490].

Ю.К. Осипов виокремлює наступні значення терміну «юрисдикція»:

а) діяльність щодо вирішення спорів про право та інших правових питань, судочинство, правосуддя, тобто це є правозастосовна діяльність;

- б) повноваження на здійснення правозастосовної діяльності;
- в) коло питань, на які розповсюджуються юрисдикційні повноваження тих чи інших органів (у даному розумінні вона є складовою частиною підвідомчості в широкому розумінні);
- г) орган, якому надано право вирішувати справи про суб'єктивні права [40, с. 18].

Таким чином, Ю.К. Осипов розглядає юрисдикцію як частину підвідомчості в широкому значенні.

П.М. Тимченко не погоджується з такою позицією. Він стверджує, що юрисдикцію треба розглядати як частину компетенції, оскільки юрисдикційна діяльність – це діяльність по здійсненню правосуддя [23, с.12].

А.А. Власовим [63, с. 124] і М.С.Строговичем [64, с. 145] юрисдикція ототожнюється з судочинством, а під судочинством вони розуміють діяльність по здійсненню правосуддя судовими органами. Проте, з наведеною точкою зору погодитися не можна, оскільки звужувати юрисдикційну діяльність тільки до меж розгляду справи судами, здійснення ними правосуддя, недоцільно. Юрисдикція – це діяльність судів та інших державних органів, які законом наділені повноваженнями розглядати юридичні справи, приймати по ним рішення та застосовувати санкції. Тобто доцільно говорити про юрисдикцію митних органів, органів державної автомобільної інспекції тощо [65, с. 79].

В.К. Колпаков і В.В. Гордєєв визначають, що «юрисдикцію» можна розуміти:

- а) як компетентність судових органів щодо вирішення кримінальних справ;
- б) як компетентність судових органів щодо вирішення не тільки кримінальних, але й будь-яких інших справ;
- в) як компетентність будь-яких (включаючи судові) органів (посадових осіб) щодо вирішення спорів про право;
- г) як юридично оформлене право уповноважених органів (посадових осіб) здійснювати свої функції щодо встановлення об'єктів, структур, сфер.

Співвідношення вищезазначених трактовок полягає у тому, що вони розташовані за принципом «від окремого до загального»: кожна попередня є частиною наступного, а остання поглинає всі інші [66, с. 11].

Вважаємо, що звуження терміну «юрисдикція» до компетенції судів тільки у вирішенні певної категорії справ є невірним, оскільки діяльність судів ніколи не звужувалась лише до розгляду справ. Крім того, існування пункту «а» після формулювання, викладеного в пункті «б», взагалі є недоцільним.

Слід зауважити також, що вказані автори, надаючи характеристику юрисдикції, як компетентності щодо вирішення спорів про право, не беруть до уваги провадження по встановленню юридичних фактів, провадження у справах про банкрутство, в яких фактично немає спору про право. Зазначений висновок підтверджується роз'ясненням, наданим в рішенні Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. по справі № 9-зп, відповідно до якого юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [67].

Вчена-адміністративіст І.О. Богомазова наголошує, що юрисдикція адміністративного суду визначається як діяльність даного суду щодо здійснення правосуддя в адміністративних справах. Компетенція адміністративного суду складається з юрисдикції, а саме, тієї діяльності, що пов'язана із справлянням правосуддя в адміністративних справах, які відповідно до визначених законом норм є предметом повноважень та становлять їх процесуальні права й обов'язки. Підвідомчість адміністративних судів варто визначати як межі спорів, розв'язання яких законодавством віднесено до меж їх компетенції [68, с. 163].

Таким чином, одні автори визначають юрисдикцію як сукупність повноважень певного органу [68, с. 163], інші ж кажуть про юрисдикцію, як про безпосередньо саму діяльність даного органу [63, с. 124; 64, с. 145].

Вважаємо, що термін «юрисдикція» має досить велике наповнення та включає в себе компетенцію. При цьому юрисдикцію слід розглядати у

широкому та вузькому значенні. Так, в широкому значенні це діяльність будь-яких повноважних органів здійснювати свою компетенцію в межах, визначених законом. При цьому дані межі являють собою компетенцію, тобто права та обов'язки, виконання яких покладено на відповідний орган. А у вузькому розумінні – це діяльність органів судової системи України (судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України) здійснювати судочинство в межах, визначених процесуальним законодавством (зазначені межі визначаються за допомогою реалізації норм інституту підвідомчості). Таким чином, інститути підвідомчості та підсудності забезпечують реалізацію особою свого права на звернення до суду.

Також не можна залишити без уваги той факт, що термін «юрисдикція» використовується і міжнародним правом. Наприклад, в Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19.10.1996 р. закріплено, що судові або адміністративні органи Договірної Держави звичайного місця проживання дитини мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист особи чи майна дитини [69, ст. 5]. Тобто під юрисдикцією розуміють право органу на вчинення дій.

У сфері третейського судочинства використовується ще один термін – «арбітрабельність» спору, що означає предметну підвідомчість спорів даним органам [65, с. 80]. Найбільш широко вказаний термін використовується доктриною міжнародного комерційного права.

Під арбітрабельністю спору розуміють властивості певної категорії справ, підвідомчих третейським судам. Але вказаний термін також не можна використовувати при характеристиці інституту підвідомчості, оскільки арбітрабельність спору передбачає наявність арбітражної угоди, в той час як підвідомчість справ повинна чітко визначатися чинним процесуальним законодавством та не може бути змінена за згодою сторін.

О.В. Кузнецова взагалі зазначає, що поняття підсудності справ визначається не тільки колом справ, віднесених законом до розгляду по першій

інстанції того чи іншого суду загальної юрисдикції, але обсягом прав і обов'язків конкретного суду розглянути і вирішити справу, а також обов'язком сторін підкоритися діяльності суду, який прийняв справу до свого провадження [70], з чим доречно погодитися.

Таким чином, зрозуміло, що терміни «підсудність», «підвідомчість», «юрисдикція», «компетенція» та «арбітрабельність» несуть різне смислове навантаження.

Слід зауважити, що деякі дослідники при формулюванні дефініції «підсудність» не використовують вищезазначені терміни.

Зокрема, Д.Д. Луспеник наполягає, що під підсудністю в процесуальному праві слід розуміти інститут, який регулює віднесення справ, які підлягають розгляду судами, до відання конкретного суду судової системи України для розгляду у першій інстанції [71, с. 56]. С.С. Алексєєв під підсудністю розуміє сукупність ознак справи, у відповідності із яким процесуальний закон визначає суд, повноважний вирішувати справу в якості суду першої інстанції [72, с. 124].

Наведені визначення поєднує те, що автори дотримуються точки зору, відповідно до якої правила підсудності застосовуються до справ, які розглядаються судами в якості суду першої інстанції. Але з таким твердженням погодитися не можна. Так, правила підсудності справ поширюються на всі справи, які передані на вирішення до системи господарських судів України. Крім того, серед юристів-практиків та в науковій літературі прийнято говорити про визначення підсудності справ, які будуть передані сторонами на вирішення до суду першої інстанції. Тобто фактично йдеться про визначення підсудності позовної заяви, яка подається позивачем до господарського суду. При цьому ніколи не акцентується увага на визначенні підсудності апеляційної або касаційної скарги. Однак, вказане не означає, що підсудність справ, які передаються для вирішення господарським судом апеляційної або касаційної інстанції, не визначається.

Наприклад, Указом Президента України від 12.08.2010 р. № 811/2010 «Питання мережі господарських судів України» [73, с. 14] та додатку № 1 до

нього ліквідовано Запорізький апеляційний господарський суд. У зв'язку з прийняттям вищезазначеного Указу частина справ, провадження по яким було відкрито в Запорізькому апеляційному господарському суді та зупинено із різних причин (наприклад, до проголошення вироку по пов'язаній з господарською справою кримінальній справі), були передані за підсудністю до Одеського апеляційного господарського суду.

Аналогічна із наведеною вище ситуацією склалася із створенням та початком функціонування на території України адміністративних судів. Згідно з приписами абзаців 1, 4 пункту 6 Прикінцевих та перехідних положень КАС України [74, ст. 6] до початку діяльності окружних та апеляційних адміністративних судів адміністративні справи, підвідомчі господарським судам відповідно до ГПК України в редакції від 06.11.1991 р. вирішували у першій та апеляційній інстанціях відповідні місцеві та апеляційні господарські суди за правилами КАС України. Відповідно до Інформаційного листа Вищого господарського суду України «Про передачу справ до апеляційних адміністративних судів» від 28.03.2007 р. № 01-8/183 [75, с. 45] за повідомленням Державної судової адміністрації України з 16.04.2007 р. розпочав діяльність Одеський апеляційний адміністративний суд. Отже, апеляційні скарги, провадження по яким не було відкрито, були передані для розгляду за підсудністю до Одеського апеляційного адміністративного суду.

Якщо звернутися до чинного господарського процесуального законодавства Республіки Білорусь, то згідно з частиною четвертою ст. 48 Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь Вищий господарський суд Республіки Білорусь у межах підвідомчості справ господарським судам має право додатково визначати підсудність справ, приймати до свого провадження і розгляду будь-яку справу [76, ст. 48]. Із наведеної норми можна зробити висновок, що Вищий господарський суд Республіки Білорусь може самостійно на будь-якій стадії судового розгляду та незалежно від інстанції розгляду справи (перша інстанція або апеляційна) змінити підсудність справи та відповідно передати її на розгляд до будь-якого

іншого господарського суду або залишити у своєму провадженні. Вбачається, що в такому випадку справа розглядатиметься ним спочатку в якості суду першої інстанції.

З урахуванням вищезазначеного, вважаємо некоректним фактичне обмеження застосування правил підсудності лише до справ, які вирішуються в судах першої інстанції.

Р.О. Попельнюх пропонує закріпити в нормах КАС України наступне визначення підсудності: це правовий інститут, що містить в собі закріплені в цьому Кодексі норми, якими з урахуванням предмету й суб'єктного складу публічно-правових спорів встановлені правила визначення конкретних адміністративних судів, повноважних розглядати і вирішувати спори [77, с. 85]. Дефініція, запропонована вказаним автором, не може бути використана для всіх процесуальних галузей законодавства, в той час, як більш доцільним буде закріплення єдиного визначення терміну «підсудність» для господарського процесуального, цивільного процесуального та адміністративного процесуального законодавства України. Крім того, некоректним видається використання терміну «спори» замість «справи».

В.І. Тертишников визначає підсудність як «сукупність справ, що підлягають розгляду та вирішенню по суті в даній ланці судової системи і в даному конкретному суді цієї ланки» [78, с. 98]. Недоліком вказаного визначення є використання словосполучення «сукупність справ», оскільки підсудність – це зв'язок між конкретною справою та конкретним судом. Отже, за відсутності справи неможливо говорити про підсудність.

К.Ф. Гуценко стверджує, що при визначенні поняття «підсудність» завжди необхідно пам'ятати про те, що дане поняття нерозривно пов'язано не тільки з конкретним судом, куди справа повинна потрапити на розгляд, але і з його складом [78, с. 252].

Для виявлення недоліків вказаної дефініції необхідно дослідити поняття «склад суду». Процесуальне законодавство не містить такого визначення [79, с. 137]. В.М. Кравчук зазначає, що склад суду – це склад суду, який

уповноважений (компетентний) згідно з законом розглядати конкретну справу. Якщо склад суду по конкретній справі не уповноважений розглядати справу, тобто має місце юридичний дефект складу, то такий суд є незаконним і не може слухати справу [80, с. 72]. Частиною першою ст. 4⁶ ГПК України встановлено: будь-яку справу, що відноситься до підсудності цього суду, залежно від категорії і складності справи, може бути розглянуто колегією у складі трьох суддів [9, ст. 4⁶]. Отже, аналізуючи наведене, необхідно зазначити, що поняття «склад суду» та «підсудність справи» не є пов'язаними між собою. Так, перш за все, позивачем визначається суд, на розгляд якого буде передано справу для вирішення, і тільки після передачі такої справи до конкретного господарського суду визначається його склад. Слід зауважити, що вказаний процес відбувається вже без участі сторін по справі та без урахування їх статусу.

М.І. Смокович зазначає, що за своєю правовою природою підсудність – це узаконений розподіл справ між окремими судами однієї юрисдикції (ланки) судів [7, с. 7]. О.В. Кузнецова вказує, що підсудність являє собою сукупність норм, яка забезпечує відносно закінчене регулювання таких сторін процесуальних відносин, які пов'язані з проблемою вибору суду загальної юрисдикції для розгляду і вирішення справи по суті [70].

Т.П. Єрохіна визначає підсудність у цивільному процесі як міжгалузевий інститут, який представляє собою сукупність норм цивільного процесуального права, що регулюють розподіл предметних повноважень суду першої інстанції з розгляду і вирішення підвідомчих їм цивільних справ, які розмежовуються на основі загальних правил і передбачених законом винятків для них [41].

В німецькій юридичній літературі поняття «підсудність» визначається у двох змістах: об'єктивному та суб'єктивному. В об'єктивному змісті підсудністю розуміється коло справ, розглянутих у суді. В суб'єктивному змісті підсудність визначається як з позиції суду, так і з позиції сторін. З позиції суду – це коло прав і обов'язків з розгляду та вирішення правового спору; з позиції сторін – підпорядкування останніх судовій діяльності [81, с. 42].

Деякі дослідники виділяють підсудність суду та підсудність справи. Зокрема, Ю.К. Осипов досліджує «підсудність різних судів» [40, с. 92]. Ю.В. Медведєв і В.С. Калмацький зазначають, що можна говорити про підсудність певної ланки судової системи (підсудність суду) та про підсудність справи. Визначити підсудність того чи іншого суду – означає з'ясувати, які саме справи можуть бути вирішені по суті в даному суді. Визначити підсудність справи – означає з'ясувати, в якому із численних судів першої інстанції в залежності від тих чи інших ознак повинна бути вирішена конкретна справа [82, с. 91].

Однак, говорити про «підсудність суду» неправильно та некоректно, оскільки не можна визначити конкретні справи, які буде вирішувати господарський суд у своїй діяльності. А нормами процесуального права закріплюються правила, за якими визначається підсудність конкретної справи. Отже, можна говорити тільки про правила, за якими визначається підсудність справи. Тобто на підсудність впливає безпосередньо суб'єктний склад спору або його предмет (в залежності від правил, якими особа буде керуватися при встановленні суду, що буде розглядати даний спір). Тобто при визначенні підсудності мова йде про обрання позивачем по справі (суб'єктом звернення) конкретного суду, що буде вирішувати цей спір.

П. Мелік-Оганджанов у своїй монографії «Розмежування підсудності комерційних судів від підсудності загальних і мирових», хоча і не приділив уваги теоретичному аспекту питання підсудності, однак використовує формулювання «підсудність справ у провадженні», «позов підсудний комерційному суду», «підсудність справи» [83, с. 26-27].

Більшість авторів у сучасній науковій та навчальній літературі взагалі уникають порушеного питання та кажуть про підсудність загалом [50, с. 72-74; 57, с. 227].

Якщо звернутися до чинного процесуального законодавства іноземних держав, то Арбітражний процесуальний кодекс Російської Федерації від 24.07.2002 р. також не розкривають дефініцію «підсудність» [84]. Проте, у ст. 1

Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь закріплено поняття підсудності: «це віднесення справи, підвідомчої господарському суду, до ведення господарського суду першої інстанції» [76, ст. 1]. В чинному ГПК України взагалі відсутнє визначення основних термінів, що використовуються цим Кодексом. Вважаємо, що існування такої статті-глоссарію необхідно, оскільки зробить чинне процесуальне законодавство більш зрозумілим і доступним, дозволивши розмежувати такі подібні, на перший погляд, поняття як «підвідомчість» і «підсудність». Крім того, до статей такого змісту часто звертаються практикуючі правознавці з метою додаткового обґрунтування практичних аспектів при наведенні власної точки зору (наприклад, у суді) теоретичними засадами [85, с. 394].

Щодо визначення підсудності, закріпленого в Господарському процесуальному кодексі Республіки Білорусь, то воно має певні недоліки. Зокрема, як зазначалося вище, невірним видається, визначаючи підсудність справи, обмежуватися виключно судом першої інстанції. Необхідно у межах відповідних судових систем також приділяти увагу визначенню підсудності апеляційних скарг на рішення судів першої інстанції.

Отже, узагальнюючи питання співвідношення вищезазначених термінів, можна дійти наступних висновків.

По-перше, при характеристиці та нормативному врегулюванні підсудності справ у господарському процесуальному законодавстві України недоцільно застосовувати терміни «підвідомчість», «компетенція» та «юрисдикція». Зокрема, останні два терміни мають більш широке смислове наповнення та використовуються не тільки стосовно діяльності органів судочинства, але й у відношенні інших державних органів. З урахуванням вищевказаного, у назвах глав та в нормах господарського процесуального законодавства необхідно застосовувати: щодо визначення кола справ, які повноважні розглядати суди певної судової ланки – термін «підвідомчість», а щодо правил визначення конкретного господарського суду, на вирішення якого буде передана господарська справа – «підсудність».

По-друге, необхідно розробити та законодавчо закріпити єдине для всіх процесуальних нормативно-правових актів легальне визначення поняття «підсудність справ». Вказане дозволить уникнути численних помилок як з боку господарського суду, так і з боку юристів-практиків, зробить господарське процесуальне законодавство більш зрозумілим і доступним.

Визначення, наведене в законі, повинно бути лаконічним та чітким і відображати практичну спрямованість даного терміну, в той час як дефініції, що надаються в науковій літературі, можуть бути більш розгалуженими. Так, воно може містити не тільки практичну характеристику терміну, але й наводити його основні ознаки, його значення в галузі права тощо.

У словнику української мови під ознакою розуміють рису, властивість, особливість кого-, чого-небудь [86, с. 655]. Тобто, виходячи із наведеного вище тлумачення слова «ознаки», можна зробити висновок, що ознаки підсудності – це основні, характерні риси сукупності норм, які виокремлюють та відповідно відрізняють його від інших правових явищ.

Важливою складовою розкриття сутності та значення підсудності справ господарським судам є її ознаки. Необхідно зазначити, що ознаки підсудності господарських справ не повинні суперечити загальним ознакам правових інститутів. Отже, можна виділити наступні ознаки підсудності господарських справ:

1. Це інститут господарського процесуального права України.

Підсудність справ господарським судам – це сукупність пов'язаних між собою норм господарського процесуального законодавства, котрі закріплюють правила визначення конкретного господарського суду, що буде вирішувати спір, а також підстави і порядок передачі справ з одного господарського суду до іншого у випадку невірної визначення підсудності позивачем (заявником).

2. Підсудність є засобом реалізації гарантованого на загальноєвропейському та державному рівні права особи на звернення до суду та справедливий і публічний розгляд господарської справи упродовж розумного

строку незалежним і безстороннім господарським судом, встановленим законом.

3. Підсудність справ забезпечує реалізацію основних принципів господарського судочинства.

Так, основні засади господарського судочинства визначають напрями діяльності та здійснюють організаційне забезпечення роботи як системи господарських судів України, так і окремо кожного господарського суду. При цьому підсудність господарських справ є одним з елементів, що тісно пов'язаний з організаційним забезпеченням діяльності системи господарських судів, і, відповідно, з забезпеченням реалізації основних засад господарського судочинства.

4. Підсудність справ має організаційно-правову природу та є одним із елементів процесуальної форми діяльності господарського суду, як системи дій, спрямованих на вирішення певного завдання.

Процесуальну форму визначають як «належну процедуру» [87, с. 2]; «сукупність встановлених законом правил» [88, с. 170]; «таку, що історично склалася, атрибутивну, закріплену законом структуровану систему базових правил здійснення правосуддя в цивільному судочинстві з метою захисту прав та законних інтересів» [89, с. 14]; «засновану на нормах господарського процесуального права організацію процесу розгляду і вирішення господарським судом справ, спрямовану на забезпечення його справедливості та своєчасності» [90, с. 42].

Норми про підсудність закріплюють механізм і порядок визначення суду, який буде вирішувати господарську справу по суті та, відповідно, розподіляє справи між господарськими судами України. Тому підсудність є складовою механізму господарської процесуальної форми.

5. Підсудність – це сукупність характеристик конкретної справи.

Так, особа має виокремити певні складові спору (предмет і суб'єктний склад), за допомогою яких, керуючись правилами, закріпленими в ГПК України, вона визначить господарський суд, який буде вирішувати цю справу

(встановить підсудність господарської справи). Отже, основними критеріями справи, за допомогою яких визначається її підсудність, є предмет спору та сторони (позивач і відповідач).

6. Обов'язковість правил підсудності господарських справ.

Особа, яка звертається до господарського суду за захистом своїх порушених прав або інтересів, зобов'язана подати заяву із чітким дотриманням правил підсудності. Вказане зумовлено необхідністю дотримання прав всіх учасників процесу та наявною системою господарських судів України.

Враховуючи наведені вище ознаки, можна дати наступне визначення підсудності господарських справ – це інститут господарського процесуального права України, що забезпечує реалізацію гарантованого законодавством права осіб на звернення до суду та встановлює правила визначення господарського суду, який буде вирішувати по суті конкретну справу з урахуванням предмету та суб'єктного складу.

Крім того, вважаємо за доцільне доповнити Господарський процесуальний кодекс України ст. 1¹ «Основні терміни, які використовуються в цьому Кодексі», яка закріплюватиме, в тому числі, визначення терміну «підсудність» як сукупності характеристик господарської справи, за допомогою яких визначається конкретний господарський суд, який буде розглядати справу по суті.

1.2. Правила визначення підсудності справ господарським судам в Україні

Правила визначення підсудності справ господарським судам в Україні є базисом, певним орієнтиром, в межах якого повинно розвиватися та функціонувати досліджуване правове явище.

Для формулювання правил визначення підсудності необхідно систематизувати змістовні завдання застосування підсудності в господарському процесі.

Наявність конкретної мети (завдань) властива і правовій системі в цілому, і галузям, інститутам права, і навіть конкретним правовим нормам. Слушною видається позиція В.В.Лаптева, який вказує на субординацію цілей (завдань) правового регулювання. Так, завдання права, як єдиної системи, є найбільш загальними, тоді як завдання галузі права виражають завдання системи права на одній із ділянок її функціонування та повинні відповідати загальним завданням (цілям) права [91, с. 26].

Під змістовними завданнями слід розуміти результат, який необхідно досягти в процесі певної діяльності.

Цікавою видається позиція Л. Терехової, яка відмічає, що правила підсудності покликані: 1) регулювати навантаження суду та суддів; 2) обирати місце, де справа буде розглянута більш швидко та правильно; 3) забезпечувати принцип змагальності та рівності сторін [92, с. 10]. Із наведених автором завдань доречним вбачається тільки два останніх «покликання». Щодо регулювання навантаження судів, то призначенням норми процесуального законодавства не може бути зменшення кількості справ у судах. Зазначене буде фактично спрямовано на обмеження доступу громадян до правосуддя, що прямо суперечить нормам Конституції України та актам міжнародного законодавства.

При цьому Л. Терехова відмічає, що використання правил підсудності характеризується надмірним перебільшенням значущості таких правил до фетишизації останніх, оскільки існує тенденція розглядати порушення правил підсудності як підставу для скасування рішення, яке набрало чинності. Дослідниця зазначає, що «подібна санкція явно неспіврозмірна правопорушенню, якщо само по собі неправильне визначення підсудності не вплинуло на правильність розгляду справи» [92, с. 10].

Наведена позиція викликає певні зауваження. Насамперед, відсутність встановлених законодавством санкцій за порушення правил підсудності справ позивачеві (заявнику) дозволить маніпулювати нормами, які закріплюють підсудність, та обирати більш зручний суд і, відповідно, позбавить протилежну сторону права перенести розгляд справи до іншого господарського суду із дотриманням правил підсудності.

До того ж, вважаємо, що зазначені висновки Л. Терехової концептуально не відповідають основним завданням інституту підсудності справ. Так, особа має право на вирішення спору не тільки повноважним, але й належним судом. Крім того, дотримання правил підсудності забезпечує реалізацію основних засад господарського судочинства, закріплених ст.ст. 4² та 4³ ГПК України.

Отже, розмежування справ між конкретними судами є одним із найважливіших елементів незалежної і неупередженої судової влади, яка ґрунтується на декларованих міжнародними актами та Конституцією України невід'ємних правах і свободах людини та громадянина.

Враховуючи вищевказане, змістовими завданнями застосування підсудності справ у господарському процесуальному праві є:

а) забезпечення реалізації особами гарантованого Конституцією України права на звернення до суду.

Зазначене завдання реалізується шляхом закріплення ст. 1 ГПК України права на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів або інтересів інших осіб: підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземців), громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, державних та інших органів, фізичних осіб, що не є суб'єктами підприємницької діяльності [9, ст. 1].

Вірне визначення підсудності справи має вагоме значення для захисту особою порушеного права. Частина перша ст. 55 Конституції України встановлює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1,

ст. 55]. Тобто кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку, а суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші утиснення прав та свобод [67].

Закріплення права особи на звернення до суду на конституційному рівні зумовлено ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: кожен при вирішенні спору має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [93, ст. 6].

Зазначені вище положення знайшли своє відображення в ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом [94, ст. 8].

Підсудність справ, як правове явище, має і соціально-політичний аспект, що підвищує її значущість у господарському процесуальному праві України. Так, у радянські часи для вирішення спорів між суб'єктами господарювання була створена система органів державного арбітражу (Закон СРСР «Про державний арбітраж СРСР» від 30.11.1979 р.), які не належали до судових органів, однак мали схожий з ними статус і повноваження. На даний час на конституційному рівні закріплена виключна роль судів при здійсненні правосуддя в Україні: Конституція України проголошує, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [1, ст. 124, 125];

б) визначення компетентного господарського суду, який має законодавчо закріплені повноваження на вирішення спору, що виник між сторонами.

Так, при зверненні до суду позивач по справі (заявник), керуючись нормами, які закріплюють підсудність справ, та характеристиками

господарської справи (предмет та суб'єктний склад), визначає конкретний господарський суд в мережі господарських судів України, який буде вирішувати справу по суті. При цьому норми підсудності господарських справ є обов'язковими до застосування. Чинний ГПК України закріплює два види підсудності – територіальну та виключну. Саме ці норми підсудності містять в собі характеристики справи, за допомогою яких визначається господарський суд, повноважний розглядати конкретну господарську справу по суті;

в) оперативний та ефективний розгляд господарської справи.

М.О. Абрамов, наприклад, слушно зазначає, що норма, яка встановлює можливість об'єднання позовних вимог в одному провадженні, «спрямована на економію часу суду та сторін» [32, с. 111].

Дійсно, у разі правильного визначення підсудності господарської справи, тобто вірного застосування норм, котрі закріплюють правила підсудності, позивачу по справі (заявнику) гарантований нормами чинного законодавства розгляд справи у встановлені строки. Отже, дотримання правил підсудності спорів у комплексі із строками розгляду спорів у суді забезпечують реалізацію зазначеної мети.

Навпаки, у разі помилкового визначення підсудності справи, будь-то з метою зловживання або через юридичну помилку позивача (заявника), строк розгляду господарської справи буде збільшений на період, протягом якого визначатиметься належна підсудність справи господарським судом, відбудуватиметься направлення справи до іншого суду за підсудністю та/або процедура оскарження прийнятих судових рішень. При цьому вказане вище змістовне завдання інституту підсудності буде дотримано, оскільки строк розгляду господарської справи по суті не буде зменшено, хоча прийняття рішення буде відстрочено у часі на період визначення правильної підсудності господарської справи;

г) захист або поновлення порушених прав та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Так, будь-яке звернення фізичної або юридичної особи до господарського суду ставить перед собою головним завданням поновлення та захист порушених інтересів таких осіб і вирішення спору компетентним органом.

Норми, які закріплюють підсудність справ і правила підсудності, надають особам можливість реалізувати своє право на захист і відновлення порушених прав. Вказані норми є одним із елементів загального механізму, що забезпечує реалізацію цього права, поряд із підвідомчістю спорів, порядком подання позовних заяв і скарг, процедурою оскарження процесуальних рішень тощо;

д) забезпечення реалізації норм матеріального права.

Так, здебільшого необхідністю для звернення до господарського суду є порушення норм матеріального права. У зв'язку із цим правильність визначення підсудності господарської справи, і, відповідно, визначення господарського суду, який буде вирішувати спір по суті, забезпечує застосування матеріальних норм права, на яких базуються правовідносини юридичних і фізичних осіб [95, с. 255].

Тобто не можна досліджувати норми процесуального права та виключати існування норм матеріального права. Вірним вбачається висновок Л.М. Ніколенко, яка зазначає, що норми матеріального і процесуального права тісно пов'язані між собою та доповнюють один одного. Узгодженість між вказаними нормами – це одна з умов належного функціонування судового порядку захисту суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб [96, с. 153]. Такий взаємозв'язок норм права обумовлює врахування матеріального права при вдосконаленні та внесенні змін до процесуального законодавства, в тому числі і до господарського процесуального законодавства.

Враховуючи вищезазначені змістові завдання застосування підсудності в господарському процесі, вважаємо за доцільне виділити наступні правила визначення підсудності справ господарським судам в Україні:

1. Норми про підсудність справ повинні закріплюватися виключно процесуальним законом.

В.С. Каменков слушно зауважує, що інститут підсудності має безпосереднє відношення до правових гарантій у господарському процесі. Зміст цього положення полягає в тому, що підсудність має бути чітко визначена в законодавстві і суди не мають право вільно змінювати її [98, с. 149-157]. Проте, вважаємо, що вказане твердження потребує конкретизації. Жоден закон або інший нормативно-правовий акт не може встановлювати або змінювати правила підсудності, окрім процесуального [8, с. 63]. Так, Рішенням Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції (конституційності) положення частини другої ст. 16 Дисциплінарного статуту прокуратури України від 22.06.2004 р. № 13-рп/2004 встановлено, що відповідно до п. 14 частини першої ст. 92 Конституції судочинство визначається виключно законом. За своїм змістом судочинство включає в себе, зокрема, підсудність, тобто встановлення повноважень судів системи загальної юрисдикції та процесуальних строків, строків звернення, оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [99, ст. 1710]. Отже, підсудність справ, а також строки звернення до суду повинні визначатися виключно законом і не можуть встановлюватися іншими актами, у тому числі постановами Верховної Ради України [8, с. 64].

Із визначенням підсудності, наведеним Конституційним Судом України, взагалі не можна погодитися. Вважаємо, що в Рішенні відображена загальна норма Конституції України, яка закріплює, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Натомість, норми про підсудність визначають повноваження конкретних судів (загальних або спеціалізованих – господарських, адміністративних та ін.), а не взагалі системи судів загальної юрисдикції [8, с. 64].

Лише законодавче закріплення правил підсудності дозволяє мінімізувати зловживання при визначенні суду, який буде вирішувати справу по суті.

Серед науковців із певною періодичністю виникає питання уніфікації процесуального законодавства. Зокрема, А.В. Смітюх наполягає, що уніфікація

процесу дозволить мінімізувати можливості для маніпулювання процесуальними відмінностями, та, врешті решт, уніфікувати практику застосування норм не тільки процесуального, але й матеріального права [100, с. 80]. О.А. Беяневич зазначає, що тенденція до уніфікації проявилася і в законодавстві, про що свідчить аналіз змісту тих норм, що вносилися до процесуальних кодексів. У перспективі вказана тенденція може призвести якщо не до злиття окремих процесуальних галузей, то до їх уодноманітнення та до відмови від окремих процесуальних форм, що історично склалися (у першу чергу, від господарсько-процесуальної форми захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання) [101, с. 95].

Прихильник створення комплексної мегагалузі процесуального права М.П. Курило робить висновок, що процесуальна наука перебуває на такій стадії розвитку, коли потрібно не приймати все нові й нові процесуальні кодекси відповідно до кожної галузі матеріального права, а навпаки, необхідно розробити концепцію єдиного підходу до судового захисту на підставі єдиного функціонування судово-процесуального законодавства, яке б застосовувалось однотипно в одних судових процесах, незалежно від того, цивільне це, господарське чи адміністративне судочинство, поєднуючи при цьому загальні підходи з єдиною інстанційністю руху справ [102, с. 228]. Проте, по-перше, зазначена концепція не відповідає загальним засадам судочинства, закріпленим ст. 125 Конституції України та залишеним без змін Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», відповідно до якої судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом [1, ст. 125; 103, ст. 532]. По-друге, автор наведеної концепції визнає подальший розподіл справ, які вирішуватимуться, на господарські, цивільні, адміністративні тощо.

Отже, вбачається за доцільне говорити про уодноманітнення загальних засад, термінів процесуального законодавства тощо. Однак, розподіл судових справ за їх предметом і подальша спеціалізація суддів залишиться запорукою кваліфікованого, законного та ефективного розгляду і вирішення справ по суті.

2. Норми про підсудність господарських справ повинні відповідати положенням про гарантії прав і свобод людини та загальним вимогам судочинства, які закріплюються у ст. 129 Конституції України та ст.ст. 1, 9, 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [94, ст. 1, 9, 11], а саме: законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, гласність судового процесу, обов'язковість рішень суду тощо.

Зазначене зумовлено тим, що загальні ознаки судочинства є фундаментальними засадами, які формують судову систему України. А інститут підсудності господарських справ, керуючись базовими засадами, забезпечує ефективну діяльність господарських судів України та є гарантією реалізації права особи на судовий захист.

Доречно зазначити, що наявність підсудності справ є невід'ємною ознакою будь-якої правової держави. Дійсно, право громадян на законний суд в науці отримало назву «принцип законного суду». Він закріплений у низці конституцій світу. Наприклад, право на те, що справа повинна вирішуватися в суді, заздалегідь визначеному законом за правилами підсудності, закріплено в ст. 101 Основного Закону ФРН, ст. 177 Конституції Республіки Польща, ст. 47 Конституції РФ. Відповідно до ст. 83 Конституції Австрії суд визначається законом і ніхто не може бути позбавлений свого законного суду [97, с. 287].

Таким чином, норми, які закріплюють право особи на законний суд, мають вкрай важливе значення. Враховуючи вищенаведене, вбачається за доцільне внести відповідні зміни до Конституції України та закріпити вказане право на конституційному рівні.

Також можна стверджувати, що правила підсудності мають тісний зв'язок і з принципом рівності громадян перед судом. Тому, необхідне вкрай чітке та зрозуміле законодавче закріплення правил підсудності, що унеможливить односторонню їх зміну стороною або вищестоящим судом.

Наприклад, згідно із частиною третьою ст. 48 Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь Верховний Суд Республіки Білорусь у межах підвідомчості справ судам, що розглядають економічні справи, має право додатково визначати підсудність справ і приймати до свого провадження та розглядати будь-яку справу [76, ст. 48]. Тому в Республіці Білорусь можливий розгляд будь-якої справи Верховним Судом РБ за його ініціативою. В Україні це неможливо, оскільки вказане не відповідає ні конституційним засадам вітчизняного судочинства, ні європейським стандартам.

3. Правила підсудності справи повинні бути стабільними і не залежати від зміни соціальних, політичних, економічних, моральних засад суспільства.

Норми процесуального права, в першу чергу, повинні спрямовуватися на захист і відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб і не залежати від політичної, економічної чи соціальної ситуації в країні. При цьому їх стабільність має бути забезпечена реальною практичною реалізацією.

4. Норми про підсудність справ є обов'язковими для будь-яких суб'єктів (господарського суду, учасників та потенційних учасників господарського процесу) незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання тощо.

Дійсно, особа, яка звертається до господарського суду за захистом своїх порушених прав або інтересів, зобов'язана подати заяву із чітким дотриманням правил підсудності даної справи. Вказане зумовлено необхідністю дотримання прав всіх учасників процесу та наявною системою господарських судів України.

Учасники господарського процесу не повинні зловживати правами, наданими їм процесуальним законодавством, та навмисно направляти справи до неналежного господарського суду.

Щодо дотримання правил про підсудність господарськими судами в інформаційному листі Вищого господарського суду України № 01-8/350 від

26.03.2002 р. зазначається, що у судовій практиці набули поширення факти залучення місцевим господарським судом після порушення провадження у справі центрального органу виконавчої влади або державної адміністрації, як відповідача, поряд з іншими відповідачами згідно з п. 1 ст. 65 ГПК України. Проте, у багатьох випадках такі дії не викликані дійсною необхідністю участі у справі названих органів і фактично направлені на штучну зміну підсудності справи і, як наслідок, надсилання її на розгляд до господарського суду міста Києва [105].

І суд, і учасники господарської справи не повинні порушувати встановлені процесуальним законом правила визначення підсудності. Зокрема, відповідно до ст. 17 ГПК України господарський суд не вправі порушувати провадження по справі та вирішувати її по суті, якщо вона не підсудна йому.

5. Правила підсудності справи тісно пов'язані із підвідомчістю.

Зокрема, первинним є визначення підвідомчості справи, а потім встановлення конкретного господарського суду із системи судів, який буде розглядати господарську справу. Як було вказано вище, інститут підвідомчості дозволяє розмежувати повноваження судів та інших органів, а також повноваження судів усієї судової системи, а підсудність дозволяє визначити, який саме суд (у нашому випадку – серед господарських) буде розглядати конкретний спір [8, с. 63].

6. Підсудність справи не може бути змінена після порушення провадження по справі, крім випадків, встановлених законом.

Так, якщо в процесі розгляду господарської справи по суті буде виявлено, що справа не підсудна даному господарському суду у зв'язку із зміною обставин в ході розгляду справи по суті, які впливають на підсудність, вона не може бути передана на розгляд іншому суду за підсудністю. Тобто господарський суд, який прийняв справу до свого провадження, має постановити рішення по даній справі.

Прикладом реалізації вказаного правила можна назвати ухвалу господарського суду Рівненської області від 02.11.2015 р. у справі

№ 916/1520/15-г за позовом Публічного акціонерного товариства «ІМЕКСБАНК» в особі Уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб ОСОБА_1 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Торгова компанія «Контракт» про стягнення 16 043 033 грн. 93 коп. Ухвалою господарського суду Одеської області від 08.10.2015 р. вказану справу в порядку ст. 17 ГПК України було передано за підсудністю до господарського суду Рівненської області, оскільки місцезнаходженням відповідача у справі є: вул. Нова, 3, м. Костопіль, Рівненська область, 35000. Спеціальний витяг щодо відповідача у справі Господарським судом Одеської області сформовано станом на 08.10.2015 р. Однак у позовній заяві позивач визначав місцезнаходження відповідача за адресою: пр-т Гагаріна, 12-А, м. Одеса, 65039. Вказана адреса також була зазначена в кредитному договорі про відкриття кредитної лінії № 24/13 від 19.03.2013 р. та додаткових угодах до нього.

Згідно із спеціальними витягами з Єдиного державного реєстру, отриманими господарським судом Рівненської області станом на 09.04.2015 р. (дата звернення позивача до суду) та 10.04.2015 р. (дата порушення провадження у справі), адресою місцезнаходження відповідача є пр-т Гагаріна, 12-А, м. Одеса, 65039.

Зміна місцезнаходження відповідача відбулася після 30.04.2015 р. (після проведення першого судового засідання у справі), що було підтверджено спеціальними витягами з Єдиного державного реєстру, сформованими станом на 30.04.2015 р. та 04.06.2015 р.

Тому в ухвалі господарського суду Рівненської області від 02.11.2015 р. було справедливо зазначено, що в силу вимог частини третьої ст. 17 ГПК України справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута по суті і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому господарському суду. Перевірка дотримання при поданні позову правил підсудності покладається на суд. Суди усіх інстанцій не вправі встановлювати особливі правила визначення підсудності [106].

Безперечно, суд дійшов вірного висновку і постановив законну та обґрунтовану ухвалу про передачу справи за підсудністю до господарського суду Одеської області.

Таким чином, дотримання господарським судом даного правила є засобом реалізації права на швидкий розгляд справи компетентним судом, що є необхідною умовою ефективності реалізації прав та обов'язків у господарських правовідносинах.

Зміна правил підсудності допускається лише за домовленістю сторін шляхом укладення письмової угоди, якщо таке право надано сторонам процесуальним законом.

На даний час згідно зі ст. 5 Закону України «Про третейські суди» від 11.05.2004 р. юридичні та/або фізичні особи мають право передати на розгляд третейського суду будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Спір може бути переданий на розгляд третейського суду за наявності між сторонами третейської угоди, яка відповідає вимогам Закону [104, ст. 5]. При цьому не можуть бути передані на розгляд третейського суду господарські справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб; справи, пов'язані з державною таємницею; справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; справи, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство; справи у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення; справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами)

господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств; справи, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України; справи, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (ст. 6 Закону України «Про третейські суди» [104, ст. 6]).

Якщо процесуальний закон надаватиме право сторонам змінювати підсудність у межах системи господарських судів, вказане не суперечитиме загальним засадам визначення підсудності господарських справ.

7. Підсудність конкретної справи визначає позивач (заявник) по справі за допомогою закріплених у процесуальному законодавстві правил підсудності, а у разі помилкового визначення – господарський суд.

При зверненні до господарського суду з позовною заявою (заявою) особа (позивач по справі, заявник) визначає конкретний суд, до якого вона подає позов, тобто визначає підсудність справи, керуючись правилами підсудності, закріпленими в ГПК України. Єдиним винятком, коли підсудність може бути визначена судом, є помилкове визначення підсудності справи позивачем при поданні позовної заяви (заяви). В такому випадку підсудність справи визначає безпосередньо господарський суд: якщо справа не підсудна даному суду, матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю (ст. 17 ГПК України).

8. Спори про підсудність між господарськими судами неприпустимі [95, с. 254-255].

Доречно зауважити, що ст. 117 ЦПК України чітко закріплює, що спори між судами про підсудність не допускаються. Справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому ст. 116 ЦПК України, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана [107, ст. 116]. На жаль,

ГПК України аналогічної норми не містить, хоча фактично господарськими судами України вказане правило реалізується (проблему передачі господарських справ за підсудністю буде висвітлено далі в дослідженні, тому зосередження на вказаному питанні у даному підрозділі видається недоцільним).

Отже, підсумовуючи вищенаведене, можна зазначити, що правила визначення підсудності справ господарським судам – це обов’язкові до виконання керівні положення щодо розподілу господарських справ у системі господарських судів.

1.3. Класифікації підсудності справ господарським судам

Питання видів підсудності господарських справ носить здебільшого теоретичний характер. Вказане пов’язано з тим, що юрист-практик при складанні позовної заяви та визначенні підсудності конкретної справи перш за все звертається до норм ГПК України з метою обґрунтування обрання певного суду, а не для визначення того чи іншого виду підсудності, одне з правил якого буде застосовуватися до господарської справи.

Проте, розробка теоретичних засад видів підсудності господарських справ допоможе практикуючим юристам і судовим органам зменшити кількість помилок при визначенні підсудності, дозволить удосконалити та систематизувати нормативно-правову базу, оскільки в будь-якому випадку види підсудності виокремлюються законодавцем у чинному ГПК України.

Для розкриття питання класифікації підсудності господарських справ необхідно дослідити загальнотеоретичне поняття «класифікації». Отже, класифікація (лат. *classis* – розряд і *facere* – робити) – особливий випадок вживання логічної операції поділу обсягу поняття, що є деякою сукупністю поділів (поділу класу на види, поділу цього виду тощо) [108, с. 243].

Критерії, які були покладені в основу класифікації авторами, визначалися по-різному. Наприклад, Е.В. Васьковський вважав, що фактичні обставини, які визначають підсудність справ, називають підставами підсудності [53, с. 95]. В сучасній процесуальній літературі використовують інші терміни. В.Е. Беяневич в коментарі до ГПК України каже про «загальні правила підсудності» [109, с. 123]. М.Й. Штефан вважає, що визначення компетенції різних судів системи провадиться залежно від виконуваних ними функцій, від роду (предмета) справи, що підлягає розгляду, і місця (території), на яку поширюється діяльність певного спору [110, с. 227-228]. Російські автори кажуть про ознаку, яка береться за основу розмежування: рівень суду в системі або місце розгляду справи [111, с. 106].

В юридичній науці склалося декілька поглядів на класифікацію підсудності, які можна розділити на окремі групи.

До першої групи вчених доречно віднести В.В. Яркова і М.Й. Штефана, які класифікують підсудність за наступними видами: 1) функціональна підсудність, під якою вони розуміють розподіл компетенції між судами загальної юрисдикції, що вирішують справу в першій інстанції, апеляційному, касаційному, наглядовому порядку та при перегляді справ за нововиявленими обставинами; 2) родова (предметна) підсудність – це розподіл компетенції із вирішення справ у першій інстанції між судами, які належать до різних ланок системи судів загальної юрисдикції (і в залежності від вертикалі судів загальної юрисдикції вказані автори виділяють різні види родової підсудності); 3) територіальна (просторова, місцева) підсудність – це розподіл компетенції із вирішення справ у першій інстанції між судами загальної юрисдикції, які належать до однієї ланки. Зокрема, виділено наступні види територіальної підсудності: звичайна підсудність, альтернативна, виключна, підсудність за пов'язаними між собою справами, договірні [112, с. 178-200; 113, с. 228-233].

Друга група науковців, до яких належать Ю.К. Осіпов, М.К. Треушников, Д.М. Притика та деякі інші автори [40, с. 94; 111, с. 105; 24, с. 89-93], виділяє лише родову та територіальну підсудності справ. У свою чергу, територіальну

підсудність вони поділяють на: 1) загальну територіальну підсудність; 2) підсудність за вибором позивача, або альтернативну; 3) виключну підсудність; 4) договірну підсудність; 5) підсудність за зв'язком справ. О.В. Кузнецова також розрізняє родову та територіальну підсудності справ, одночасно виділяючи предметну компетенцію (підсудність), яку вона вважає підвидом родової підсудності [70].

Представником третьої групи вчених є О.І. Харитонova, яка розрізняє предметну, територіальну та виключну підсудність справ, а як різновид територіальної підсудності виділяє альтернативну підсудність [114, с. 63] Тобто виключну підсудність дослідниця виділяє в окремий вид підсудності господарських справ.

В четверту групу доречно об'єднати науковців, які кожен вид підсудності розглядають окремо, як самостійні види. До прибічників такої позиції належать Л.Є. Зуєва та Т.В. Степанова, які виділяють предметну (родову), територіальну, альтернативну та виключну підсудності [115, с. 60-65; 116, с. 98].

Окремо необхідно виділити класика радянської цивілістики Е.В. Васьковського, який за юридичним значенням окремих підстав підсудності виділяв: 1) безумовно обов'язкову та незмінну підсудність, яка називається виключною; 2) умовно обов'язкову, яка може бути змінена за згодою сторін і поділяється на загальну, яка застосовується до всіх позовів, окрім тих, на які розповсюджується виключна підсудність, та особливу, спеціальну, яка закріплена тільки для деяких категорій позовів. Загальна, у свою чергу, поділяється на договірну, закріплену домовленістю сторін, та законну (легальну), закріплену в законі [53, с. 95].

В адміністративному процесі останнім часом з урахуванням положень КАС України С.В. Білуга, В.К. Колпаков, А.А. Мельник, Р.А. Попельнюх та деякі інші автори виділяють предметну підсудність адміністративних справ.

Зокрема, В.К. Колпаков зазначає, що предметна підсудність є обов'язковим видом підсудності в адміністративному судочинстві та встановлює кореляцію справ і судів за такою ознакою, як предмет правової

суперечки або позову [117, с. 32]. Отже, вбачається, що саме від наведеної ознаки і походить назва зазначеного виду підсудності – предметна.

Вказану ідею підтримує Т.П. Єрохіна, виділяючи лише два види підсудності у цивільному процесі – предметну і територіальну [41].

С.В. Білуга та Р.А. Попельнюх до видів предметної підсудності адміністративних справ пропонують відносити: 1) імперативну підсудність; 2) альтернативну підсудність; 3) підсудність за зв'язком вимог [118, с. 7; 119, с. 9]. А.А. Мельник до різновидів предметної підсудності відносить лише імперативну та альтернативну підсудність [58, с. 15]. В.М. Бевзенко до видів предметної підсудності справ, окрім імперативної та альтернативної, додає загальну предметну підсудність адміністративних справ [120, с. 182].

Р.А. Попельнюх зазначає, що феномен предметної підсудності справ в адміністративному судочинстві України полягає в тому, що у певних категоріях справ судами першої інстанції можуть бути не лише місцеві загальні суди як адміністративні та окружні адміністративні суди, а й Вищий адміністративний суд України, а також апеляційні суди [119, с. 9]. Отже, із наведеного вбачається, що до предметної підсудності в адміністративному судочинстві відноситься родова підсудність справ. До зазначеного висновку можна дійти за аналізом ст. 18 КАС України. Так, відповідно до частини четвертої наведеної статті Вищому адміністративному суду України, як суду першої інстанції, підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [74, ст. 18]. Так, зазначене правило підсудності відноситься до імперативного виду предметної підсудності. Імперативна підсудність є основним способом визначення компетентного суду щодо розгляду й вирішення адміністративної справи і визначається як вид предметної підсудності справ адміністративним судам, у відповідності до якого законом визначено лише один суд,

уповноважений розглядати конкретну категорію адміністративних справ [119, с. 8].

Таким чином, узагальнюючи наведене, вбачається, що предметна підсудність в адміністративному процесі досліджується зазначеними вище науковцями виключно в межах діючих адміністративних процесуальних норм і не містить наукових, практичних або інших обґрунтувань. При цьому ними не здійснено порівняльний аналіз із нормами інших процесуальних галузей. Зокрема, вид підсудності, який вказані автори називають імперативною предметною підсудністю, в господарському процесуальному праві є родовою підсудністю справи. При цьому сама назва «імперативна підсудність» підкреслює винятковість даного виду із загальних правил та обов'язковість застосування її правил у певних випадках.

Більш детально проаналізуємо класифікацію В.М. Бевзенка, який зазначає, що у ст.ст. 18-21 КАС України передбачено чотири основних види підсудності адміністративних справ: предметна підсудність адміністративних справ, територіальна підсудність адміністративних справ, інстанційна підсудність адміністративних справ і підсудність кількох пов'язаних між собою вимог. Крім видів підсудності, автор виділяє окремі підвиди:

- загальна предметна підсудність; умовно-альтернативна предметна підсудність; виняткова предметна підсудність;
- загальна територіальна підсудність; умовно-альтернативна територіальна підсудність; виняткова територіальна підсудність;
- загальна інстанційна підсудність; виняткова («аномальна») інстанційна підсудність;
- умовно-альтернативна підсудність кількох пов'язаних між собою вимог [120, с. 182].

Перше, що звертає на себе увагу, це відсутність обґрунтування наведеної класифікації, за винятком посилання на ст.ст. 18-21 КАС України. Як вбачається із основної класифікації, автор виділив лише ті види підсудності, які запропоновані та фактично закріплені у КАС законодавцем. В подальшому ці

види були розподілені вказаним автором на підвиди в залежності від змісту статей. Як зазначалося вище, вказана позиція авторів (в наведених випадках її дотримується більшість адміністративістів) виключає існування інших процесуальних галузей та нехтує основними цілями уніфікації законодавства.

Вважаємо, що для правильного застосування правил підсудності законодавцю необхідно дотримуватися єдиної термінології. І найбільш актуальним зазначене видається в процесуальних інститутах, що стоять на межі процесуальних галузей і забезпечують реалізацію громадянами права на звернення до суду.

Окремого дослідження потребує класифікація видів підсудності за одноособовим та колегіальним складом суду, запропонована Р.В. Ватаманюком. Так, вказаний автор зазначає, що в окружному адміністративному суді застосовується презумпція підсудності справи одноособовому складу суду, оскільки при реєстрації позовної заяви автоматизованою системою документообігу визначається одноособовий склад суду (суддя). Однак, суддя може виявити підстави для колегіального розгляду (частина перша ст. 24 КАС України), або отримає клопотання позивача про такий розгляд, або вирішить, що зазначена справа є особливої складності та потребує колегіального розгляду (частина друга ст. 24 КАС України). У такій ситуації справа стає підсудною колегіальному складу суду [121, с. 11]. С.В. Оверчук розширює наведену класифікацію, доповнюючи її підсудністю справ колегії професійних суддів, колегії суддів та народних засідателів, а також суду присяжних [55, с. 18]. Однак наведені класифікації мають суттєві недоліки. По-перше, слід погодитися з О.В. Колісником, що Р.В. Ватаманюк наводить зазначену класифікацію, керуючись виключно нормами, які регулюють розгляд справ по суті в суді першої інстанції, при цьому залишає поза увагою існування судів апеляційної та касаційної інстанції. По-друге, склад суду – це категорія, яка використовується для визначення тієї кількості (сукупності, кола) осіб (професійних суддів чи народних засідателів), які будуть вирішувати цивільну справу [122, с. 161]. Визначаючи підсудність

справи, позивач по справі визначає конкретний судовий орган, який буде вирішувати справу по суті, але не кількісний, особовий, професійний склад цього суду. Таким чином, вважаємо, що існування даної класифікації є необґрунтованим.

С.В. Оверчук наполягає, що «в сучасних умовах... можна виділити такі відносно самостійні види підсудності: добровільну та обов'язкову (необхідну), звичайну та надзвичайну (екстраординарну), загальну та спеціальну (особливу), персональну, предметну (родову, реальну), територіальну (місцеву), виключну, альтернативну та за зв'язком справ» [55, с. 9].

А.Г. Давтян при дослідженні цивільного процесуального права Німеччини описав наступну класифікацію підсудності спорів у цивільному процесуальному праві цієї країни:

I. Підсудність за видом судочинства (організація судочинства у ФРН заснована не тільки на системі судів загальної юрисдикції, але й на системі спеціалізованих судів, і в цьому полягає схожість судової системи України та Німеччини). Підсудність за видом судочинства включає наступні види:

1. Належна або загальна підсудність, яка, в свою чергу, розподіляється на:
  - 1.1. Підсудність у цивільних справах, що закріплюється нормами Цивільного процесуального кодексу.
  - 1.2. Підсудність у кримінальних справах, що закріплюється нормами Кримінального процесуального кодексу.
  - 1.3. Добровільна підсудність, що врегульована нормами Закону про непозовну (добровільну) підсудність.
2. Підсудність в адміністративних справах.
3. Підсудність у фінансових справах.
4. Підсудність у трудових справах.
5. Підсудність у соціальних справах.

II. Територіальна підсудність:

1. Загальна територіальна підсудність – вона визначається постійним місцем проживання певної особи.

2. Спеціальна територіальна підсудність – її правила застосовуються у разі наявності тимчасової реєстрації або перебування певної особи.

III. Предметна (родова) підсудність – вирішує питання розгляду справи в залежності від правового статусу судових органів одного рівня.

IV. Функціональна підсудність, якою розмежовуються повноваження:

1. Суддів та судових виконавців.
2. Головуючого в колегіальних судах.
3. Судів різних інстанцій.

V. Міжнародна підсудність – регулює питання вирішення спорів з участю іноземного елемента [81, с. 23-25].

Проаналізувавши наведену класифікацію підсудності спорів у Німеччині, можна дійти висновку, що їх чинне законодавство тісно пов'язує поняття «підсудність», «підвідомчість» і «компетенція». Однак вище зазначалося про доцільність розмежування вказаних понять, оскільки є неправильним в одному інституті закріплювати права, обов'язки, повноваження суду, коло спорів, які він може вирішувати, тощо. Вказане не тільки ускладнить розуміння поняття «підсудність», але й призведе до виникнення труднощів в діяльності практикуючих юристів, судів та інших правозастосовних органів, що може дати можливість для зловживання процесуальними правами.

Для формування обґрунтованої класифікації підсудності необхідно дослідити її окремі види.

Практично всі дослідники виділяють територіальну підсудність. Д.М. Притика визначає її як таку, що дозволяє розмежувати компетенцію арбітражних судів одного рівня [123, с. 90]. Схожа точка зору й у М.Л. Шелухіна та О.М. Зубатенко, які зазначають, що територіальна підсудність розмежовує компетенцію господарських судів із вирішення спорів по горизонталі, тобто між господарськими судами однієї ланки – місцевими господарськими судами [124, с. 27].

Територіальна підсудність є найбільш поширеним видом підсудності. Одним із видів територіальної підсудності виділяють загальну територіальну

підсудність, основним правилом якої є визначення підсудності спору за місцезнаходженням однієї із сторін по справі (відповідача по справі, сторони, зобов'язаної за договором) або предмету спору (місцезнаходження майна). З урахуванням вказаного, до загальної територіальної підсудності слід віднести частини 1, 2, 6 ст. 15 та частини 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9 ст. 16 ГПК України. Тобто частина норм, які закріплені в чинному ГПК України як виключна підсудність, фактично також є нормами, які закріплюють територіальну підсудність. Так, наприклад, справи у спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу. Вказане фактично є правилом територіальної підсудності, а не виключної, оскільки, по-перше, господарський суд, який буде розглядати спір, за визначеною вище категорією справ буде визначатися за місцезнаходженням відповідного органу, а по-друге, за загальним правилом територіальної підсудності, встановленим частинами першою та другою ст. 15 ГПК України, «договірні» справи в більшості (якщо немає виняткових обставин) розглядаються за місцезнаходженням відповідача.

Аналогічна ситуація і з частиною третьою ст. 16 ГПК України, згідно із якою справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна.

За аналізом процесуального законодавства України спостерігається відсутність єдиного підходу в нормах про територіальну підсудність. Зокрема, ЦПК України взагалі не використовує термін «територіальна підсудність». Так, ст. 109 ЦПК України закріплена підсудність справ за місцезнаходженням відповідача [107, ст. 109]. Тобто законодавець у назві статті відображує основне правило цього виду підсудності справ. До того ж ст. 114 ЦПК України, яка закріплює правила виключної підсудності справ, фактично врегульовує територіальну підсудність цивільних справ та не містить жодної частини, яка б встановлювала винятковість вибору певного суду у відповідній справі [107,

ст. 114]. Отже, ст. 109 ЦПК України містить загальні правила територіальної підсудності справ, що є позитивним здобутком законодавця, оскільки чинний ГПК України обмежується виключно характеристикою справ та порядком визначення підсудності за такими справами. А назва ст. 114 ЦПК України не відповідає її змісту.

Ст. 19 КАС України має назву «Територіальна підсудність адміністративних справ». При цьому частиною першою зазначеної статті закріплюється загальне правило даного виду підсудності: адміністративні справи вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача, крім випадків, передбачених цим Кодексом [74, ст. 19]. Наявність зазначеного правила визначення територіальної підсудності, як зазначалося вище, є обґрунтованим, оскільки закріплює загальне положення, яке розкриває зміст даного виду підсудності. Проте, в зазначеній нормі до територіального виду підсудності відносяться лише частини друга, четверта та п'ята.

Проте, назва виду підсудності (територіальна) та підвиду (загальна територіальна підсудність) є незручним для використання, може визвати певну плутанину та ускладнити розуміння змісту цих понять, оскільки всі види підсудності визначають місце (територію) знаходження господарського суду, що буде повноважний розглядати господарську справу. У зв'язку з цим при характеристиці загальної територіальної підсудності пропонуємо використовувати термін «загальна підсудність» [125, с. 121], а в цілому пропонуємо територіальну підсудність справ розділяти на два види: загальну підсудність і альтернативну підсудність.

Слід детальніше дослідити позицію О.І. Харитонової, М.Й. Штефана, В.В. Яркова, які до видів територіальної підсудності відносять альтернативну підсудність.

Прикладом альтернативної підсудності є положення частини третьої ст. 15 ГПК України, за яким позов може бути поданий до одного з кількох судів за вибором позивача. Тобто головною ознакою цього виду підсудності є воля позивача по справі при визначенні конкретного господарського суду для

вирішення спору по суті в межах правил, встановлених процесуальним законом. Зокрема, положення частини третьої ст. 15 ГПК України закріплює, що справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. справи у спорах за участю боржника і стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача або за місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

Р.А. Попельнюх вказує, що альтернативна підсудність означає, що закон, як виняток із загального правила предметної підсудності, надає позивачеві можливість із двох судів обрати той суд, до якого найбільш зручно звернутися [119, с. 10]. Тобто вказаний автор вважає альтернативну підсудність підвидом виняткової. Доречно визнати вказану позицію необґрунтованою, оскільки закріплення права вибору позивачем одного із декількох запропонованих судів за наявності певних умов (специфічний предмет спору або суб'єктний склад) є реалізацією принципів диспозитивності та процесуальної рівності всіх учасників судового процесу. Одночасно в досліджуваному виді підсудності справ відсутня ознака винятковості, яка характеризує виключну підсудність справ.

Деякі дослідники, характеризуючи альтернативну підсудність справ, вказують на її «додатковий» характер. Проте, вважаємо, що альтернативну підсудність не можна визначати як додаткову: доречніше наголосити на запровадженні додаткових пільг для позивача при зверненні до суду, що має вираз у можливості вибрати один із судів, запропонований законодавцем.

Більш уживаним є термін «альтернативна підсудність» і в цивільному процесуальному законодавстві. Зокрема, ст. 110 ЦПК України закріплює підсудність справ за вибором позивача [107, ст. 110].

Вважаємо, що загальна підсудність та альтернативна підсудність є різновидами одного виду підсудності – територіальної, оскільки їх об'єднують

єдині ознаки, за допомогою яких визначається підсудність: місцезнаходження однієї із сторін по справі або предмет спору.

Проте, теоретична невизначеність розмежування окремих видів підсудності навіть у чинному ЦПК України призводить до того, що ст. 113 ЦПК України містить правило, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Однак, вказане положення належить до правил альтернативної підсудності та має міститися в статті, яка закріплює альтернативну підсудність.

Дійсно, альтернативний вид підсудності справ не має ознак самостійності, що зумовлено наступним. По-перше, як зазначалося вище, з загальною підсудністю їх об'єднує єдиний порядок визначення підсудності конкретної справи – місцезнаходження однієї із сторін по справі або предмет спору. По-друге, зазначений порядок визначення є «прив'язкою» саме до територіальності сторін по справі або предмету спору.

Узагальнюючи наведене, звертає на себе увагу відсутність термінологічної єдності в процесуальному законодавстві нашої держави та наукових дослідженнях, що, в свою чергу, ускладнює розуміння та застосування даного правового інституту. Наведене обтяжується труднощами, які виникають при практичному тлумаченні норм підсудності справ, що підтверджується численними роз'ясненнями вищих судових інстанцій. Отже, для усунення колізій та з метою уніфікації законодавства пропонується застосування одного терміну у всіх процесуальних кодексах, а саме «територіальна підсудність справ». При цьому стаття, якою буде закріплюватися територіальна підсудність справ, має містити наступні частини:

1. Загальне правило територіальної підсудності справ (наприклад, позови до юридичних осіб пред'являються до суду за їх місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань).

2. Порядок визначення територіальної підсудності конкретних справ (у чинному господарському процесуальному законодавстві до такого порядку відносяться частини 1, 2, 6 ст. 15 та частини 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9 ст. 16 ГПК України).

3. Зазначена норма має включати в себе правила загального та альтернативного підвидів територіальної підсудності господарських справ.

Виключна підсудність означає, що розгляд окремих категорій справ повинен відбуватися тільки в спеціально зазначених у процесуальному законі судах.

Є.В. Васьковський, характеризуючи даний вид підсудності, називає її безумовно обов'язковою та незмінною [53, с. 95]. Зазначена позиція автора вбачається обґрунтованою, оскільки до основних ознак виключної підсудності справ відноситься обов'язковість застосування її правил та відсутність будь-яких умов (законодавчо закріплених або договірних), які б змінювали їх.

За аналізом ст. 16 ГПК України «Виключна підсудність справ» з урахуванням вказаного до правил виключної підсудності можна віднести лише частину п'яту (щодо віднесення справ з особливим суб'єктом або таких, матеріали яких містять державну таємницю, до підсудності господарського суду міста Києва), оскільки інші частини вказаної статті закріплюють правила територіальної підсудності.

А в ст. 15 ГПК України, присвяченій викладенню правил територіальної підсудності, частина п'ята фактично встановлює виняток: місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією з сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд [9, ст. 15].

Так, деякі автори виокремлюють вказане положення як вид територіальної підсудності, при якому територіальна юрисдикція суду визначається на підставі ухвали суду [126, с. 86].

Проте, з вказаним не можна погодитися, оскільки положення частини п'ятої ст. 15 ГПК України є правилом виключної підсудності. Вважаємо, що господарський суд може визначити підсудність справи у разі, якщо при поданні позовної заяви були порушені правила підсудності стороною. Наведене вище правило є винятком із загальних правил територіальної та інших видів підсудності.

В КАС України відсутня норма із назвою «виключна підсудність справ», хоча фактично із аналізу норм про підсудність адміністративних справ вбачається, що частина третя ст. 19 і частина третя ст. 172 КАС України закріплюють правила вказаного виду підсудності. Слід зауважити, що науковцями-адміністративістами також не заперечується закріплення виключної підсудності адміністративних справ. Так, А.С. Осадчий слушно зауважив, що правило щодо розгляду певних категорій адміністративних справ одним конкретним адміністративним судом серед інших встановлюється з метою забезпечення сприятливих умов для правильного та оперативного їх вирішення з огляду на специфіку предмета спору, тому що саме в зазначених у законі судах це може бути здійснено внаслідок знаходження за місцем їх діяльності основної маси доказів, місцезнаходження (проживання, перебування) сторін тощо [127, с. 348].

А в ЦПК України, навпаки, хоча і має місце стаття із відповідною назвою (ст. 114), проте норма, яка фактично містить досліджувані правила, відсутня.

Можна вважати, що виключна (виняткова) підсудність справ є самостійним видом підсудності, оскільки її правила є винятком із всіх закріплених Господарським процесуальним кодексом України правил підсудності.

Як зазначалося вище, деякі автори виділяють також родову підсудність справ, яка допомагає визначити, суд якого рівня системи господарських судів повинен розглянути конкретну справу в якості суду першої інстанції залежно від роду (предмету) спору або його суб'єктного складу.

Зокрема, ст. 14 Арбітражного процесуального кодексу України у її першій редакції від 06.11.1991 р. було визначено коло справ, які розглядаються Вищим арбітражним судом в якості суду першої інстанції. При цьому частиною другою зазначеної статті було закріплено, що Вищий арбітражний суд міг у межах підвідомчості справ арбітражним судам України прийняти до свого провадження будь-яку справу [17, ст. 56].

Слід зауважити, що родову підсудність було ліквідовано в ході так званої «малої» судової реформи 2001 р. Аналізуючи вказані зміни, М.О. Абрамов підтримав їх на тій підставі, що у випадку розгляду справ Вищим арбітражним судом в якості суду першої інстанції сторони позбавлялися права оскаржити його рішення в апеляційному порядку [128, с. 53].

Отже, якщо дослідити категорії справ, які були віднесені раніше за родовою підсудністю до розгляду Вищого арбітражного суду України, то можна дійти висновку, що при визначенні такого кола справ застосовувалося два критерія:

- 1) предмет спору (якщо в матеріалах справи наявна державна таємниця), або
- 2) суб'єктний склад справи (якщо однією із сторін є вищий або центральний орган виконавчої влади, Національний банк України тощо).

Слід звернути увагу, що вказані категорії справ мають особливий характер, оскільки стосуються сфери державної влади, що зумовлено специфічним предметом і суб'єктом спору, у зв'язку з чим такі господарські справи дійсно потребують більш кваліфікованого розгляду.

На даний час розгляд цих справ здійснюється також за окремим правилом, закріпленим частиною п'ятою ст. 16 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і

Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються господарським судом міста Києва.

В свою чергу, проект Господарського процесуального кодексу України № 4157-2 від 12.02.2004 р. не містить норми, яка б закріплювала правила підсудності вищезазначених категорій справ [10]. Вказане означає, що підсудність справ із специфічним предметом і суб'єктом спору (вищі та центральні органи влади, державна таємниця тощо) буде визначатися в загальному порядку. Однак вважаємо, що зазначену вище категорію справ недоцільно розглядати за загальними правилами підсудності. Вказане пов'язано із специфікою таких спорів, необхідністю максимального виключення будь-якої можливості штучної зміни підсудності або зловживання сторонами своїми правами, яке може призвести до затягування розгляду справи або винесення рішення некомпетентним чи неправомочним судом.

Слід зауважити, що за аналізом частини другої ст. 24 проекту Господарського процесуального кодексу України, оприлюдненого Радою з питань судової реформи при Президенті України, фактично запропоновано повернути до господарського процесуального законодавства родову підсудність справ. Так, відповідно до зазначеної вище статті апеляційні господарські суди розглядають у першій інстанції справи щодо оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів [11].

Слід зауважити, що відповідно до частини другої ст. 51 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду може бути оскаржене сторонами, третіми особами, а також особами, які не брали участь у справі, у разі, якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, у випадках, передбачених цим Законом, до компетентного суду відповідно до встановлених законом підвідомчості та підсудності справ [104, ст. 51]. Тобто оскаржити рішення суду може не тільки особа, яка брала участь у справі, але й інша особа, щодо прав та обов'язків якої ухвалено відповідне рішення. Таким чином, судовий процес по оскарженню рішення третейського суду для цієї

особи буде першою інстанцією, в якій буде вирішуватися справа. Отже, можна спостерігати певну обмеженість конституційно закріпленого права цієї особи на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень (п. 8 частини другої ст. 129 Конституції України). Т.В. Степанова та О.А. Ломакіна зазначають, що завданням апеляції є перевірка законності й обґрунтованості рішень і ухвал, що не набрали законної сили, і тим самим недопущення набуття законної сили та виконання помилкових судових актів [129, с. 40]. Проте у разі оскарження рішення третейського суду особою, яка не брала участі при його ухваленні, відразу до апеляційної інстанції вона буде позбавлена права на апеляційне оскарження в подальшому. Отже, запропоновані зміни потребують подальшого детального дослідження у відповідних підрозділах даного дослідження.

Отже, узагальнюючи вищенаведене, вбачається, що характерною ознакою родової підсудності господарських справ є її виключний характер із загальних видів підсудності. Таким чином, більш обґрунтованим видається віднесення родової підсудності господарських справ до виключної підсудності. Тому вірним буде дослідження родової підсудності як різновиду виключної.

Зазначене зумовлено єдністю ознак цих двох видів підсудності, а саме:

- правила виключної і родової підсудності є винятком із всіх інших існуючих правил підсудності;
- застосування правил виключної і родової підсудності не допускає застосування інших правил підсудності;
- правила виключної і родової підсудності застосовуються тільки у випадку їх нормативного закріплення у процесуальному законодавстві – в Господарському процесуальному кодексі України;
- перелік правил виключної і родової підсудності справ є вичерпним.

Щодо співвідношення виключної і родової підсудності господарських справ, то пропонуємо родову підсудність розглядати як різновид виключної. Запропоноване обґрунтовується тим, що за своєю правовою природою поняття «виключна підсудність справ» є більш широким та фактично включає в себе

винятки з правил, які ґрунтуються на предметному та суб'єктному складі спору, що виник між сторонами.

Додаткову увагу необхідно приділити термінологічному аспекту. Зокрема, оскільки пропонується родову підсудність справ віднести до виключної, то відповідно виключна підсудність включає в себе два види: родову підсудність і підсудність, яка в господарському процесуальному законодавстві має назву «виключна підсудність» та до якої належить, зокрема, правило частини п'ятої ст. 15 ГПК України. Вважаємо за доцільне називати зазначені вище два підвиди підсудності спільною назвою – імперативна підсудність господарських справ, яка, в свою чергу, включатиме виключну (виняткову) підсудність справ та родову підсудність справ. Зазначена назва відображає правову природу даного виду підсудності, а саме її обов'язкову перевагу перед іншими видами підсудності.

Доречно дослідити також договірну підсудність, яку у чинному ГПК України окремо не виділено.

У науковій літературі договірну підсудність називають також добровільною [82, с. 98]. Хоча добровільність є ознакою договірної підсудності, проте заміна назви «договірна» на «добровільна» не може бути обґрунтованою, оскільки вказана назва не відповідає повною мірою правовій природі договірної підсудності. Так, умовою застосування договірної підсудності є не тільки добровільність волевиявлення сторін, які мають намір застосувати зазначений вид підсудності, але й наявність письмової угоди (договору, положення в договорі), яка підтверджує та закріплює добровільність наявних у сторін намірів.

Договірна підсудність була закріплена у ст. 129 ЦПК 1963 р. Так, відповідно до зазначеної статті сторонам надавалося право встановлювати договірну територіальну підсудність, крім позовів, передбачених ст. 130 цього Кодексу (виключна підсудність) [130, ст. 130]. Проте, чинне процесуальне законодавство (ні господарське, ні цивільне, ні адміністративне) не містить норм, які закріплюють договірну підсудність справ.

Договірною підсудністю називають підсудність, при якій сторони за письмовою угодою між собою визначають суд, який буде розглядати спір, що виник між ними.

Слід звернути увагу, що відповідно до п. 1 роз'яснення Президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій» № 04-5/608 від 31.05.2002 р. місцеві господарські суди вправі вирішувати спори і в тих випадках, коли міжнародним договором передбачено можливість укладення письмової пророгаційної угоди між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України та іноземним суб'єктом господарської діяльності (угода про договірну підсудність) [131]. Зокрема, право укласти такі договори закріплено Угодою про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності [132], яка була ратифікована Постановою Верховної Ради України 19.12.1992 р. Обираючи в якості органу вирішення спорів місцевий господарський суд України, сторони пророгаційної угоди повинні дотримуватись вимог міжнародного договору та ст. 16 ГПК України щодо виключної компетенції господарських судів України [131].

Тобто фактично у господарському законодавстві України встановлено договірну підсудність, правила застосування якої роз'яснюються Вищим господарським судом України.

А.Г. Коваленко зазначає, що надання сторонам права за згодою між собою змінювати територіальну підсудність справ має на меті краще забезпечити їх інтереси. Однак, своєю згодою сторони не вправі змінювати родову або виключну підсудність [133, с. 72-73]. Зазначене твердження відповідає загальним засадам родової та виключної підсудності, яка характеризується своєю обов'язковістю.

Договірна підсудність господарських справ забезпечує реалізацію основних принципів господарського процесуального законодавства, а саме принципу диспозитивності. Дійсно, хоча вказаний принцип фактично не закріплений в ГПК України, на відміну від ЦПК України, проте його існування

ігнорувати не можна. Так, диспозитивність – правова категорія, що означає вільний вибір варіантів отримання захисту порушеного права і варіантів поведінки в процесі захисту права суб'єктами правовідносин, заснований на реалізації своїх інтересів, спрямований на досягнення поставленої мети [134]. Є.В. Васьковський, у свою чергу, зазначає, що відмінною рисою цивільних прав є те, що вони надані в повне розпорядження своїх володарів. Громадяни користуються в межах своїх приватних відносин автономією, що обмежується законом тільки у вигляді вилучення, в небагатьох випадках [53, с. 24]. Зазначена позиція науковця-цивіліста цілком узгоджується із сучасними принципами господарської діяльності, а саме: забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом, вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України.

З урахуванням вищевказаного, доцільним видається закріпити право осіб на визначення підсудності шляхом укладання угоди із зазначенням відповідних обмежень (заборона змінювати правила виключної і родової підсудності), безпосередньо встановлених ГПК України. Вказане підтвердить міжнародні стандарти в національному законодавстві, оскільки в процесі інтеграції України до світової і регіональних економічних систем об'єктивною необхідністю є гармонізація правових приписів норм міжнародного права і національного законодавства.

Підсудність за зв'язком справ являє такий вид підсудності, коли підсудність однієї справи визначається місцем розгляду пов'язаної з нею іншої справи.

Є.В. Васьковський відносив зазначений вид підсудності до особливої підсудності, яку характеризує як факультативну (тобто не обов'язкову для застосування та відмінну від виняткової і територіальної) [53, с. 24]. Н.М. Бессараб зазначає, що під підсудністю за зв'язком справ розуміють підсудність, за якої заявлена вимога підлягає розгляду в суді, де розглядається інша пов'язана з нею вимога або справа, проте вона взагалі вважає недоцільним

виділення такого виду підсудності [62, с. 12]. А.А. Мельник визначав, що підсудність кількох пов'язаних між собою справ застосовується у визначенні територіальної та предметної підсудності адміністративних справ [58, с. 15-16]. С.В. Білуга та Р.А. Попельнюх зазначають, що вказаний вид передбачає можливість об'єднання в одне провадження позовних вимог, які можуть подаватися за різними правилами підсудності або якщо підсудність справи визначається за первісним позовом (наприклад, підсудність зустрічної позовної заяви). Отже, зазначений вид підсудності має незалежні від інших правила його застосування та визначення, тому підсудність за зв'язком справ має ознаки самостійного виду підсудності справ.

За правилами даного виду підсудності зустрічні позовні заяви, а також позови третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, оскільки є взаємно пов'язаними з первісним позовом, подаються в той самий господарський суд для спільного розгляду з первісним.

Слід зауважити, що вказані правила визначення підсудності не встановлені чітко у розділі ГПК України, присвяченому питанням підсудності у господарському процесі, а виявляються шляхом тлумачення ст.ст. 26 і 60 ГПК України, які містяться в інших розділах Кодексу, що не можна підтримати.

Слід зауважити, що ЦПК України містить окрему статтю із закріпленням правил цього виду підсудності, на відміну від ГПК України: зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється в суді за місцем розгляду первісного позову (частина друга ст. 113 ЦПК України) [107, ст. 113].

Потрібно зазначити, що у ст. 34 проекту Господарського процесуального кодексу України № 4157-2 від 12.02.2004 р. «Виключна підсудність» встановлено, що зустрічний позов незалежно від його підсудності подається до господарського суду за місцем розгляду первісного позову [10, ст. 34]. Вказану позицію законодавця можна визнати помилковою, оскільки вказане правило належить до підсудності за зв'язком справ.

Наведений вид підсудності доречно визнати самостійним видом. Вказане пов'язано з тим, що правило визначення підсудності безпосередньо залежить

від вже існуючої справи, підсудність якої визначається за правилами, встановленими процесуальним законом (за територіальною, виключною або за іншими видами підсудності).

Детальної уваги потребує дослідження інстанційної підсудності (деякі автори називають її функціональною [135, с. 40] або функціонально-інстанційною підсудністю [136, с. 266]). О.В. Кузнецова взагалі вважає неприпустимим використання терміну «підсудність», в тому числі і в законотворчій діяльності, щодо компетенції судів апеляційної, касаційної і наглядової інстанцій [70].

Стаття 20 КАС України виділяє вказаний вид підсудності як окремий [74, ст. 20]. Із аналізу вказаної статті вбачається, що інстанційна підсудність визначає, який суд буде розглядати справу як суд першої, апеляційної та касаційної інстанції. Тобто при вказаному поділі використовується ознака ланковості судової системи України.

Виходячи з вищевказаного терміни «інстанційна підсудність» і «ланкова підсудність» можна визнати синонімами.

Досліджуючи ст. 20 КАС України, вбачається, що інстанційна підсудність справ встановлює правила, які дають відповіді на два запитання:

1) які суди розглядають справи у першій інстанції, а які – в апеляційній і касаційній інстанціях;

2) які суди розглядають справу по суті в якості суду першої інстанції – місцеві господарські суди, господарські суди апеляційної чи касаційної інстанції [125, с. 120].

Слід зауважити, що законодавець до статті, яка закріплює правила інстанційної підсудності справ в адміністративному процесі, включив правила родової підсудності справ, що не можна підтримати. Так, відповідно до частини першої ст. 20 КАС України місцеві адміністративні суди (місцеві загальні суди як адміністративні суди та окружні адміністративні суди), а також Вищий адміністративний суд України у випадках, встановлених цим Кодексом, вирішують адміністративні справи як суди першої інстанції [74, ст. 20], що є

правилом родової підсудності. Тому вказана позиція законодавця не відповідає загальним правилам підсудності справ.

Чинний ГПК України не містить норми із назвою «інстанційна» чи «ланкова» підсудність. Проте вказане не означає, що фактично такий вид підсудності не використовується в господарському процесі. Зокрема, ст. 13 ГПК України закріплено, що всі підвідомчі господарському суду спори вирішуються місцевими господарськими судами у першій інстанції [9, ст. 13]. Тобто справи залежно від суб'єкту або предмету не розподіляються між судами різних судових інстанцій (місцевими, апеляційними та касаційними господарськими судами). Вважаємо, що таким чином набуває свого вираження принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Тобто вказана норма фактично закріплює інстанційну (ланкову) підсудність у чинному ГПК України.

Слушною видається позиція А.А. Мельника, що інстанційна підсудність визначає побудову системи адміністративних судів по вертикалі для забезпечення права на оскарження та перегляд судових рішень судом вищої інстанції [58, с. 15]. Таким чином, доцільно зазначити, що вказаний вид підсудності використовується за умовчанням, виходячи із встановленої чинним законодавством системи господарських судів.

Слід зауважити, що чинним ГПК України формально закріплено лише два види підсудності: територіальну (ст. 15 ГПК України) та виключну (ст. 16 ГПК України). Проте вважаємо, що якщо певний вид підсудності не закріплений у чинному процесуальному законодавстві, то його існування не виключається у відповідній процесуальній науці, а тому потребує рівноправного дослідження із закріпленими на законодавчому рівні видами підсудності.

Із аналізу наукової літератури вбачається, що чіткі критерії класифікації підсудності та сама класифікація в науці господарського процесу та в інших процесуальних галузях відсутня. Кожен автор виокремлює самостійні види

підсудності, керуючись загальними правилами, закріпленими тією чи іншою процесуальною галуззю права.

Вважаємо, що розгалужена та чітка класифікація підсудності має істотне значення для науки процесуального права, оскільки дає можливість більш детально вивчити та зрозуміти зазначений інститут.

Відповідно до частини першої ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом [94, ст. 8]. Правила про підсудність судових справ, про які йдеться у зазначеній статті, встановлені процесуальним законодавством з урахуванням сукупності юридичних ознак судової справи. На підставі цих ознак процесуальним законодавством (Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України) визначено суд, який вправі і зобов'язаний розглянути справу і вирішити її по суті [137, с. 76]. Отже, за видами судочинства та юридичними ознаками конкретних справ, які в подальшому передаються на розгляд певного суду, можна виділити наступну класифікацію видів підсудності:

1. Підсудність цивільних справ.
2. Підсудність господарських справ.
3. Підсудність адміністративних справ.
4. Підсудність кримінальних справ [138, с. 110].

Господарські справи відповідно до чинного законодавства можуть бути підвідомчими не тільки господарським судам, але й третейським судам, і міжнародним комерційним арбітражам. Однак предметом даного дослідження є підсудність справ господарським судам України, тому в подальшому доречно зосередитися саме на даному питанні.

Важливим критерієм, який може слугувати підставою для класифікації підсудності справ господарським судам, є види судового провадження,

закріплені в господарському процесуальному законодавстві. Так, за чинним ГПК України справи можуть розглядатися в порядку позовного провадження та провадження у справах про банкрутство. Позовне провадження є основою судочинства в усіх процесуальних галузях права, а тому є універсальною процесуальною формою судових процесів [139, с. 66]. Однак у господарській процесуальній доктрині все частіше обговорюється проблематика спрощених форм судового провадження, до яких належить наказове та окреме провадження. Так, О.С. Фонова зазначає, що впровадження до господарського процесу України прискореної і спрощеної судової процедури є нагальною потребою, оскільки вирішить ряд проблем, пов'язаних з відправленням правосуддя у сфері господарювання та дозволить суттєво розвантажити суди [140].

Останній з проектів Господарського процесуального кодексу України, оприлюднений Радою з питань судової реформи при Президенті України, закріплює наказове провадження (ст.ст. 144-157) [11], а проект Господарського процесуального кодексу України № 2178 від 06.03.2008 р. містить окремий розділ під назвою «Інші види проваджень», до якого входять конкурсне провадження, провадження у справах, пов'язаних із здійсненням державного контролю та нагляду за господарською (підприємницькою) діяльністю, провадження у справах про припинення суб'єкта господарювання та інші [27]. При цьому кожен вид провадження може мати свої специфічні правила визначення підсудності. Таким чином, за видом провадження по справі можна виділити наступні види підсудності справ:

1. Підсудність справ позовного провадження.
2. Підсудність справ про банкрутство.
3. Підсудність справ інших видів проваджень (в тому числі наказового та окремого провадження у разі їх впровадження до господарського судочинства).

Окремою підставою для класифікації видів підсудності є суб'єктний склад спору. Так, для розподілу видів підсудності за наведеним критерієм

необхідно виходити з комплексного аналізу ст.ст. 1, 15 та 123 ГПК України, узагальнюючи які можна дійти висновку, що право на звернення до господарського суду мають підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні суб'єкти господарювання), громадяни, які в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, фізичні особи, що не є суб'єктами господарювання, державні органи у встановлених законом випадках та господарські суди. Отже, залежно від суб'єктного складу господарської справи можна виділити наступні види підсудності:

1. Підсудність справ за участю громадян України та юридичних осіб, зареєстрованих на території України.
2. Підсудність справ за участю іноземних громадян та юридичних осіб, зареєстрованих за межами України.

При цьому у межах першої групи доречно виділяти підсудність справ, у яких: а) однією із сторін або обома сторонами є фізичні особи, не зареєстровані як суб'єкти господарської діяльності; б) однією із сторін є господарський суд; в) відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації; г) обидві сторони є суб'єктами господарювання.

Необхідне також здійснити класифікацію підсудності справ у господарському процесі за підставою визначення підсудності – видом документа (акта), в якому закріплюється підсудність [138, с. 110]. Як зазначалося в попередньому підрозділі роботи, одним із основних правил підсудності є їх обов'язкове закріплення в процесуальному законі, що зумовлює їх обов'язковість. При цьому зміна правил підсудності за домовленістю сторін шляхом укладення письмової угоди допускається, якщо вказана можливість надається процесуальним законом. З урахуванням

вказаного доречним видається поділ підсудності за вказаним критерієм на договірну та законну:

1. Договірна підсудність – це вид підсудності, що може бути застосований та регулюється домовленістю (угодою) сторін, яка має бути виражена в письмовій формі (це може бути окремий договір або пункт у договорі, який укладається між сторонами).

2. Законна підсудність – це вид підсудності, правила якої закріплені чинним господарським процесуальним законодавством.

В науковій літературі при визначенні видів підсудності автори роблять посилання як на компетенцію судів, так і на характеристики справи. Однак, більш правильним є виділення критеріїв класифікації підсудності за характеристиками конкретної господарської справи. Адже, говорячи про підсудність, мається на увазі підсудність певної справи (зі своїм суб'єктним складом, предметом) конкретному суду. Дійсно, підсудність справи визначається з урахуванням особливостей правового спору. Тому при класифікації підсудності слід робити наголос на особливостях справи, а не на компетенції суду [138, с. 110].

З урахуванням вказаного законну підсудність за характеристиками (особливостями) господарської справи доречно поділяти на:

1. Територіальну підсудність, яка, в свою чергу, поділяється на:

1.1. Загальну підсудність – це вид підсудності, правила якої зобов'язують позивача подати позовну заяву до господарського суду, на території юрисдикції якого знаходиться відповідач.

1.2. Альтернативну підсудність – це вид підсудності, правила якої надають можливість позивачу обрати господарський суд, який буде вирішувати його справу, із переліку господарських судів, визначених нормами процесуального законодавства.

2. Імперативну підсудність – це вид підсудності, правила якої мають пріоритет перед іншими видами підсудності. Цей вид поділяється на:

2.1. Виключну (виняткову) підсудність – це вид підсудності, правила якої не підлягають зміні шляхом застосування правил інших видів підсудності.

2.2. Родову підсудність – це вид підсудності, правилами якої в якості суду першої інстанції для вирішення справи по суті визначається суд вищої судової ланки.

3. Підсудність за зв'язком справ [138, с. 110] – це вид підсудності, правила якої застосовуються за наявності декількох господарських справ або вимог, пов'язаних між собою.

4. Інстанційну (ланкову) підсудність – це вид підсудності, за правилами якої визначають, які господарські суди розглядатимуть справу як суди першої, апеляційної та касаційної інстанції.

Наведені класифікації підсудності сприяють більш детальному дослідженню та вивченню даного інституту, що дозволить удосконалити чинне законодавство, зробити його більш доступним і зрозумілим для громадян, що, в свою чергу, призведе до доступності судового захисту.

Остання із наведених вище класифікацій покладена в основу розділу 2 дослідження, оскільки окремі її складові знаходять законодавче підтвердження і в історії формування видів підсудності, і на сучасному етапі – у вітчизняному процесуальному законодавстві (господарському, цивільному, адміністративному, кримінальному), і в численних законопроектах.

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ВИДИ ПІДСУДНОСТІ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

2.1. Територіальна підсудність справ господарським судам

Доступ до правосуддя, як невід'ємна складова права на звернення до суду, є необхідною та чи не найголовнішою передумовою реалізації захисту прав, свобод і законних інтересів особи. Підсудність справ є одним із засобів, за допомогою якого реалізується це право. Серед видів підсудності загальновизнаним є територіальна підсудність господарських справ.

Ю.К. Осипов під територіальною підсудністю розуміє підсудність справи суду залежно від території, на яку поширює свою діяльність суд [47, с. 20]. Однак наведене визначення не можна визнати досконалим. Зокрема, Ю.К. Осипов не враховує, що будь-який суд незалежно від того, чи є він судом першої або апеляційної інстанції, поширює свою дію на певну адміністративно-територіальну одиницю (одиниці).

М.К. Треушников зазначає, що територіальна підсудність дозволяє розподілити справи між однорідними судами однієї і тієї самої судової ланки [141, с. 375]. Аналогічне визначення у своєму дисертаційному дослідженні надає Р.О. Попельнюх, яка під територіальною підсудністю розуміє сукупність правил, що допомагають розмежувати суди одного рівня залежно від місця розгляду справ по першій інстанції [119, с. 10]. О. Єфимов зазначає, що територіальна підсудність персоніфікує суди за розглядом справ, визначає, який конкретно суд може розглянути конкретну справу як суд першої інстанції [142, с. 33].

Недоліком вказаних дефініцій є те, що їх можна використовувати одночасно і до імперативної, і до договірної підсудності, хоча вони є самостійними видами підсудності із власними ознаками та правилами, які необхідно застосовувати при визначенні підсудності конкретних справ. До того

ж, класик російської цивілістики Є.В. Васьковський схоже визначення надавав загальному поняттю підсудності, і відповідно зазначав, що підсудність – це просторова компетенція однорідних судів [53, с. 90].

Таке саме визначення, проте відносно територіальної підсудності, надав російський вчений Ю.В. Медведєв, зазначаючи, що територіальна підсудність є просторовою компетенцією судів одного рівня [82, с. 94]. Із таким твердженням погодитися не можна. Поняття «компетенція» є значно ширшим за підсудність, а територіальна підсудність є лише одним із видів підсудності. Як слушно зазначав Д. Луспеник, компетенція суду – це чітко визначене коло владних повноважень, наданих суду законом для здійснення покладених на нього функцій [143, с. 58]. Тобто під компетенцією суду необхідно розуміти не коло справ, які має право розглядати певний суд, а сукупність прав та обов'язків суду в процесі ведення справи, якими суд наділений відповідним процесуальним законом. Отже, можна зробити висновок, що надавати дефініцію територіальної підсудності за допомогою терміну «компетенція» є невірним.

У дореволюційному торгівельному судочинстві даний вид підсудності називався місцевою підсудністю. Так, Г.Ф. Шершеневич зазначав, що місцева підсудність визначає коло справ, що підлягають веденню цього суду, у порівнянні з іншими судами, рівними йому як за своєю функцією, так і за своєю організацією, і відмінними лише за місцем своєї діяльності [15].

Таким чином, теоретичне визначення територіальної підсудності на сьогоднішній день відсутнє. До того ж, із наведеного вище вбачається, що більшість авторів, які досліджують інститут підсудності та її види, ототожнюють підсудність справ у загальному виді та територіальну підсудність.

Тому для надання дефініції необхідно дослідити правову природу та правила територіальної підсудності господарських справ.

У попередніх підрозділах роботи обґрунтовано розподіл територіальної підсудності справ на два види: загальну підсудність справ та альтернативну підсудність справ [125, с. 121].

До територіальної підсудності належить значна більшість правил, встановлених ст.ст. 15 і 16 ГПК України.

Так, до норм, якими закріплено зазначене вище правило, належать:

- частина перша ст. 15 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо;

- частина друга ст. 15 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача;

- частина шоста ст. 15 ГПК України, відповідно до якої справи про банкрутство розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника;

- частина перша ст. 16 ГПК України, відповідно до якої віднесені до підсудності господарського суду справи у спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу;

- частина третя ст. 16 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна;

- частина четверта ст. 16 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом за місцем вчинення порушення;

- частина шоста ст. 16 ГПК України, відповідно до якої справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів; справи у спорах між господарським товариством та його посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, завданих такою посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю), розглядаються господарським судом за місцезнаходженням юридичної особи.

Тобто частина норм, які закріплені як виключна підсудність, фактично також є нормами, які закріплюють територіальну підсудність. Так, наприклад, справи у спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу. Вказане фактично є правилом територіальної підсудності, а не виключної. Аналогічна ситуація і з частиною третьою ст. 16 ГПК України, згідно із якою справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна [125, с. 120-121].

Як вбачається із аналізу зазначених норм, «територіальність» підсудності означає визначення суду, який буде розглядати спір, що виник, за місцезнаходженням:

- відповідача по справі (частина друга ст. 15 ГПК України);
- боржника у справах про банкрутство (частина шоста ст. 15 ГПК);
- майна (частина третя ст. 16 ГПК України);
- місця вчинення правопорушення (частина четверта ст. 16 ГПК) тощо.

Так, основною метою територіальної підсудності можна визнати максимальне дотримання прав та інтересів обох сторін справи, в тому числі

відповідача, зокрема, надання йому можливості вчасно дізнатися про існування спору та здійснити формування своєї правової позиції та її ефективний захист, формування доказової бази, уникнення можливих порушень з боку позивача тощо. Дійсно, в ході підготовки позовної заяви певні переваги у визначенні має позивач: він визначає коло учасників спору, підвідомчість та підсудність справи. Тобто позивач встановлює конкретний господарський суд, який буде вирішувати спір, що виник між сторонами (вказане правило є загальним правилом територіальної підсудності господарських справ).

Більшість зазначених вище правил визначення підсудності містить посилання на місцезнаходження боржника, юридичної особи, її відокремленого підрозділу тощо. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що лише частина шоста ст. 16 ГПК України містить посилання на Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не можна визнати обґрунтованим.

Цікавим вбачається досвід США щодо визначення місця розгляду справ за участю корпорацій: загальна підсудність США, на відміну від стандартного європейського правила про слухання справи за місцезнаходженням відповідача, визнає правило, що компетентним є суд, на території повноважень якого здійснюється триваюча і систематична комерційна діяльність відповідача. Особлива підсудність США заснована переважно на взаємозв'язку між державою розгляду спору і відповідачем, тоді як європейський підхід ґрунтується на взаємозв'язку між позовною вимогою і державою місця розгляду справи. Умовно європейський підхід називається «міжнародним» або «горизонтальним», тоді як американський підхід визначається як «національний» або «вертикальний» [144].

В національному законодавстві України пріоритет надається місцезнаходженню відповідача по справі, дані про яке містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Ст. 45.2 Податкового кодексу України встановлює, що податковою адресою юридичної особи (відокремленого підрозділу юридичної

особи) є місцезнаходження такої юридичної особи, відомості про що містяться у Єдиному державному реєстрі [145, ст. 45.2]. Згідно з п. 3 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» № 18 від 26.12.2011 р. місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи – підприємця визначається на підставі відомостей, внесених до Єдиного державного реєстру. Аналогічне роз'яснення містить п. 20.1 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» № 10 від 24.10.2011 р.

Згідно зі ст. 93 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку [146, ст. 93]. На жаль, вказане положення не продубльовано ні в Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [147], ні в Господарському процесуальному кодексі України, хоча має вирішальне значення для визначення господарського суду, який буде вирішувати спір по суті.

Господарські суди при визначенні територіальної підсудності справ звертаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань для підтвердження місцезнаходження юридичної особи або місця проживання фізичної особи – відповідача по справі.

Проте, щодо даного питання спостерігаються непоодинокі випадки неправильного трактування норм законодавства.

Так, відповідно до ухвали господарського суду м. Києва від 04.01.2016 р. по справі № 910/33155/15 позовну заяву Публічного акціонерного товариства «УкрСиббанк» з доданими до неї матеріалами було передано за територіальною підсудністю до господарського суду Черкаської області. При цьому суд зазначив, що як вбачається з відомостей, що містяться в Єдиному державному

реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, місцезнаходженням відповідача за вказаним позовом є: 20631, Черкаська область, Шполянський район, с. Матусів.

Суд у вказаній ухвалі звернув увагу на те, що відомості про офіційну адресу місцезнаходження юридичної особи, які містяться в Єдиному державному реєстрі, відповідно до ст. 17 та частини першої ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», є відкритими та достовірними. Доказів, що фактичним місцем ведення діяльності чи розташування офісу відповідача, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку, на даний час є місто Київ, матеріали справи не містять, та такі відомості відсутні в Єдиному державному реєстрі. На підставі зазначеного господарський суд м. Києва встановив, що подана позовна заява підсудна за територіальною підсудністю господарському суду Черкаської області [148].

З урахуванням вказаного та з метою уникнення зловживань зі сторони позивачів у частині визначення місцезнаходження відповідача, а також виключення випадків неправильного тлумачення сторонами норм права, в частинах другій та шостій ст. 15 Господарського процесуального кодексу України словосполучення «місцезнаходження відповідача» та «місцезнаходження боржника» необхідно доповнити словами «згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Актуальними запропоновані зміни будуть і в частині визначення підсудності справ, підвідомчість яких господарським судам України була врегульована п. 3.2 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10, а саме щодо визначення підсудності справ, що виникають:

1. З корпоративних відносин – це справи зі спорів між юридичними особами та їх учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі

учасниками, які вибули, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи.

2. У зв'язку з утворенням суб'єктів господарювання, їх реорганізацією і ліквідацією, включаючи спори про визнання недійсними установчих документів, припинення діяльності юридичної особи та скасування її державної реєстрації [39].

Аналогічні зміни до ст. 12 ГПК України було запропоновано внести М.І. Черленяком [45, с. 183-185], а також у проекті Кодексу господарського судочинства № 2777 від 16.07.2008 р. вказане закріплено у ст. 23 [22].

Зокрема, найбільш актуальними з часом стануть питання, пов'язані із визначенням підсудності справ, наведених у п. 2 зазначеного вище переліку, що пов'язано з постійним реформуванням порядку реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Зокрема, вказане стосується випадків, коли стає можливим проведення реєстраційної дії не за місцезнаходженням суб'єкта. В такому випадку допоможе уникнути зловживань закріплення у ст. 15 Господарського процесуального кодексу України загального правила, що «справи про утворення суб'єктів господарювання, їх реорганізацію та ліквідацію, включаючи справи про визнання недійсними установчих документів, припинення діяльності юридичної особи та скасування її державної реєстрації розглядаються за місцезнаходженням суб'єкта господарювання згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

До того ж на підставі сформульованого правила доцільно визначати підсудність справ про припинення діяльності фермерського господарства, вирішення судом яких закріплено частиною першою ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство» [149, ст. 36].

А підсудність справ з корпоративних спорів, які підвідомчі господарським судам України, майнових спорів між фермерським

господарством та його членами, спорів щодо розподілу майна фермерського господарства, яке припинило свою діяльність (частина друга ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство») визначатиметься за правилом загальної підсудності справ, тобто за місцезнаходженням відповідача по справі.

Окрему увагу необхідно приділити частині четвертій ст. 15 ГПК України, якою встановлено, що якщо юридичну особу представляє уповноважений нею відособлений підрозділ, територіальна підсудність справи визначається з урахуванням частин першої – третьої цієї статті залежно від місцезнаходження відособленого підрозділу.

Правові засади створення і діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи закріплюються нормами Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України.

Відповідно до ст. 64 ГК України підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Підприємства можуть відкривати рахунки в установах банків через свої відокремлені підрозділи відповідно до закону. Аналогічна норма закріплена ст. 95 ЦК України.

Ознаками відокремленого підрозділу є:

- відсутність статусу юридичної особи;
- місцезнаходження не співпадає із місцезнаходженням юридичної особи (ст. 95 ЦК України [146, ст. 95]);
- не підлягають окремій державній реєстрації, але відомості про них заносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань та присвоюється окремий код;
- є окремим платником податків (ст. 15.1 Податкового кодексу України [145, ст. 15.1]).

При цьому можливість звернення до відокремленого підрозділу за його місцезнаходженням у судовій практиці визначається на підставі наявності відповідних відомостей в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань і наявності повноважень, які надаються установчими або іншими документами (ст. 28 ГПК України).

Прикладом вищевказаного є ухвала господарського суду Херсонської області від 25.09.2015 р. по справі № 923/1164/15. Так, Міське комунальне підприємство «Херсонтеплоенерго» (позивач) звернулось з позовом до Публічного акціонерного товариства «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» в особі філії «Відділення ПАТ Промінвестбанк в м. Херсоні» (відповідач) про стягнення суми боргу. Однак, справа була передана за підсудністю до господарського суду м. Києва. Обґрунтовуючи таке рішення, суд зазначив, що частиною п'ятою ст. 95 ЦК України передбачено, що відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до Єдиного державного реєстру.

З наданого відповідачем витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців станом на 01.09.2015 р. вбачалося, що в реєстрі відсутні відомості про відокремлені підрозділи ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк», а місцезнаходженням ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» є м. Київ, пров. Шевченка, 12.

Крім того суд встановив, що з наданої відповідачем копії положення про обласне відділення ПАТ «Промінвестбанк» в м. Херсон не вбачається, що юридична особа надала відділенню право здійснювати повноваження сторони [150], а частиною четвертою ст. 28 ГПК України повноваження сторони може здійснювати її відособлений підрозділ лише в тому випадку, якщо таке право йому надано установчими або іншими документами.

Ще одним аспектом, на який необхідно звернути увагу при визначенні підсудності у справі за участю відокремленого підрозділу, є предмет спору.

Так, у справі № 910/3547/16 до суду звернулося Товариство з обмеженою відповідальністю «МІК» з позовом до Державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» про стягнення суми боргу. До позову було додано копію Договору поставки № 20/05/95 від 23.07.2014 р., укладеного між ТОВ «МІК» та ДП «НАЕК «Енергоатом», підписаного від імені останнього директором відокремленого підрозділу «Атоменергомаш». Як вбачалося з матеріалів позовної заяви, товарно-матеріальні цінності на виконання договору поставки поставлялися ВП «Атоменергомаш», отримувачем товару був ВП «Атоменергомаш» ДП «НАЕК «Енергоатом», довіреності на отримання матеріальних цінностей були засвідчені печаткою ВП «Атоменергомаш». Акт звірки взаємних розрахунків від 15.12.2015 р. також був складений між ВП «Атоменергомаш» та ТОВ «МІК». За аналізом матеріалів справи № 910/3547/16 господарський суд м. Києва дійшов висновку, що спір виник саме з діяльності відокремленого підрозділу «Атоменергомаш».

Відповідно до Положення про відокремлений підрозділ «Атоменергомаш» ПЛ-П.43.43.071-15, затвердженого ДП «НАЕК «Енергоатом», «Атоменергомаш» є відокремленим підрозділом Державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом».

Розділом 2 Положення передбачено, що ВП «Атоменергомаш» не має статусу юридичної особи, здійснює свою діяльність від імені Компанії на підставі чинного законодавства України, виконує частину функцій Компанії та користується правами, які надані йому Статутом ДП «НАЕК «Енергоатом», вказаним Положенням та іншими організаційно-розпорядчими документами Компанії. Для забезпечення виробничо-господарської діяльності відокремлений підрозділ в особі генерального директора та інших уповноважених посадових осіб здійснює від імені Компанії закупівлю товарів, робіт і послуг та укладає договори (контракти) в межах повноважень, визначених довіреностями. Компанія делегувала керівнику відокремленого підрозділу право представляти її інтереси в органах державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органах, судах, у відносинах з підприємствами, установами,

організаціями будь-якої форми власності, з іншими юридичними і фізичними особами в межах діяльності відокремленого підрозділу.

Суд звернув увагу на те, що оскільки вказана справа стосується діяльності саме ВП «Атоменергомаш», якому надані всі необхідні повноваження сторони у господарському процесі від імені юридичної особи – ДП «НАЕК «Енергоатом», то справа підлягає розгляду за територіальною підсудністю за місцезнаходженням ВП «Атоменергомаш». А оскільки за даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України місцезнаходженням ВП «Атоменергомаш» є Запорізька обл., м. Енергодар, то справу було передано за територіальною підсудністю до господарського суду Запорізької області [151].

Необхідно взяти до уваги також те, що в абз. 5 п. 1.7 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» № 18 від 26.12.2011 р. роз'яснено, що господарським судам слід також враховувати, що, оскільки відособлений підрозділ юридичної особи діє у межах наданих йому повноважень, то подання позову за місцем знаходження цього підрозділу правомірне лише тоді, коли спір впливає саме з його діяльності [152].

З аналізу судової практики вбачається, що господарському суду при прийнятті справи за участю відокремленого підрозділу до свого провадження необхідно вирішити декілька важливих питань. По-перше, чи має право відокремлений підрозділ виступати від імені та в інтересах юридичної особи. По-друге, чи наявні в Єдиному державному реєстрі відомості про існування такого підрозділу. По-третє, чи стосується спір, що виник, безпосередньо діяльності такого філіалу або представництва юридичної особи.

Ще в 2010 році з метою уникнення подання до суду безпідставних позовів, що, в свою чергу, призводить до збільшення навантаження на суддів, нами була обґрунтована доцільність чіткого закріплення у господарському процесуальному законодавстві положення, відповідно до якого «позови до

юридичних осіб, які виникають із діяльності відокремлених підрозділів, повинні подаватися за місцезнаходженням відокремленого підрозділу» [153, с. 91].

Наразі на розгляд Верховної Ради України внесено законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо покращення доступу суб'єктів господарювання до правосуддя» № 2421а від 21.07.2015 р. [154], яким запропоновано зазначену норму викласти в наступній редакції: «Якщо спір стосується діяльності відокремленого підрозділу юридичної особи, то територіальна підсудність в такому випадку визначається з урахуванням положень частин першої – третьої цієї статті залежно від місцезнаходження відокремленого підрозділу».

Прийняття вказаного положення слід підтримати, оскільки, по-перше, це узагальнює термінологію, адже у чинній редакції частини четвертої ст. 15 ГПК України застосовується термін «відособлений підрозділ», в той час як у господарському та цивільному законодавстві використовується термін «відокремлений підрозділ»; по-друге, враховано, що спір, який має вирішуватися за місцезнаходженням відокремленого підрозділу, повинен стосуватися безпосередньо його діяльності, що є суттєвим уточненням.

Вважаємо, що у запропонованих змінах також необхідно врахувати, що місцезнаходження відокремленого підрозділу слід визначати, керуючись відомостями Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

У зв'язку з вказаним правильним видається положення частини другої ст. 25 проекту Господарського процесуального кодексу України, розміщеного для обговорення Радою з питань судової реформи при Президенті України, згідно якої «для цілей визначення підсудності відповідно до цього Кодексу місцезнаходження юридичної особи та фізичної особи-підприємця визначається згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [11]. Також частиною першою зазначеної вище статті встановлено загальне правило, відповідно до якого позов

пред'являється до господарського суду за місцезнаходженням чи місцем проживання відповідача, якщо інше не встановлено цим Кодексом. Одночасно необхідно зауважити, що запропонований проект не містить статті, яка закріплювала би правила територіальної підсудності господарських справ, а лише визначає правила підсудності за вибором позивача (ст. 27). Цікавим видається те, що за аналогічним принципом викладені норми Господарського процесуального кодексу Республіки Узбекистан [155] та Республіки Білорусь [76].

Проте, вказана конструкція не відповідає загальнотеоретичним засадам і науковим здобуткам у вказаній сфері, а також практичним висновкам, які містяться в постановках, роз'ясненнях і рішеннях судів різних інстанцій.

Видається за доцільне зауважити, що закріплення загального правила територіальної підсудності не повинно замінити всі напрацьовані до цього в попередніх законодавчих актах правила. До того ж, більшість норм, які містяться в ст. 28 проекту Господарського процесуального кодексу України («Виключна підсудність спорів»), за своєю правовою природою містять правила територіальної підсудності справ.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на частину четверту ст. 16 ГПК України, правило якої законодавець відносить до виключної підсудності господарських справ. Так, справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом за місцем вчинення порушення. Слід зауважити, що відповідно до роз'яснень, наданих в постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17.10.2012 р. № 12, у разі коли порушення вчинено на території двох чи більше адміністративно-територіальних одиниць, зокрема, областей, що входять до складу України (частина друга ст. 133 Конституції України), розгляд справи здійснюється тим господарським судом, до якого звернувся позивач [156].

Проте, за одночасної наявності ознак альтернативної та виняткової підсудності пріоритет повинні мати правила виняткової підсудності. Протилежне суперечить правовій природі останньої. Отже вважаємо, що досліджуване правило необхідно відносити до правил територіальної підсудності справ та досліджувати в межах даного підрозділу.

Прикладом застосування вказаного правила є господарська справа № 58/488: товариство з обмеженою відповідальністю «Екопласт» звернулось до господарського суду міста Києва із позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Фудпласт» (відповідач 1), приватного підприємства «Полімерізолмаш» (відповідач 2), приватного підприємства «Сінтез-Полімер» (відповідач 3) про зобов'язання заборонити використання корисної моделі за Патентом № 25253 від 25.07.2007 р. та вилучити з цивільного обороту продукцію «Рукав для запікання».

Представник ПП «Сінтез-Полімер» 25.11.2013 р. подав клопотання про передачу справи за виключною підсудністю, яке було обґрунтоване тим, що справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом за місцем вчинення порушення. Представник зазначав, що оскільки порушення прав позивача було вчинено у м. Харкові, то дана справа підлягає розгляду і вирішенню саме за місцезнаходженням відповідачів, тобто у м. Харкові. За таких обставин він просив суд передати справу на розгляд до господарського суду Харківської області.

В ухвалі господарського суду м. Києва від 08.04.2014 р. було зазначено, що з наявних у матеріалах справи доказів вбачається, що дії, які кваліфікуються позивачем як порушення прав останнього, та якими він обґрунтовує право звернення до суду, були вчинені відповідачем 1 – у м. Києві, відповідачами 2 та 3 – у м. Харкові. Водночас відповідно до приписів ст. 15 ГПК України справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. За таких обставин, оскільки дії, що кваліфікуються позивачем як порушення його прав

інтелектуальної власності та стали підставою для звернення до суду, були вчинені у різних місцях, суд дійшов висновку, що норма права, зазначена у ст. 15 ГПК, повинна бути застосована у даному випадку, а тому, враховуючи, що позивач на власний розсуд подав позов за місцезнаходженням одного з відповідачів, а саме відповідача 1 (01030, м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 9, оф.23) до господарського суду м. Києва, то у задоволенні клопотання про передачу справи за виключною підсудністю судом відмовлено [157].

Наведений висновок суду узгоджується з позицією, викладеною Пленумом Вищого господарського суду України [156], а також висновками В.П. Козирєвої та А.П. Гаврилішина [158, с. 112], які наводять наступні особливості визначення місця вчинення правопорушення:

По-перше, якщо відповідне порушення здійснено поза межами України, господарські суди не мають право розглядати спір, навіть якщо відповідач є резидентом.

По-друге, місце вчинення порушення визначається з урахуванням конкретних обставин, зазначених у позовній заяві.

По-третє, у разі вчинення порушення на території двох і більше адміністративно-територіальних одиниць, що входять до складу України, розгляд справи здійснюється тим господарським судом, до якого звернувся позивач.

По-четверте, якщо відповідачем або одним із відповідачів у справі виступає державна служба інтелектуальної власності України, то справа відповідно до ч. 4 ст. 16 ГПК України підлягає розгляду господарським судом м. Києва, оскільки названа служба є центральним органом виконавчої влади.

Іншим чином пропонує вирішувати вищевказану проблему проект Кодексу господарського судочинства від 16.07.2008 р. № 2777: згідно з частиною восьмою ст. 28 зазначеного проекту справи у спорах про порушення прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом міста Києва [22]. Досліджувана категорія справ віднесена авторами проекту до виключної

підсудності. Проте, з такою позицією погодитися не можна. Вважаємо, що віднесення всіх справ, незалежно від місця вчинення правопорушення або місця знаходження сторін по справі, до відання господарського суду міста Києва є необґрунтованим. Розгляд справ виключно у господарському суді м. Києва ускладнює процес доказування, в тому числі проведення судових експертиз, оскільки вся доказова база (письмові та речові докази) знаходиться за місцем вчинення правопорушення. У такому разі здійснення господарського судочинства у цих справах втратить свою основну ознаку – оперативність. До того ж, за таких обставин господарському суду м. Києва буде надана своєрідна монополія на певні види справ, що є порушенням основних засад судочинства.

Аналогічним чином слід вирішувати питання визначення підсудності справ, що, за пропозицією М.І. Черленяка, також повинні бути підвідомчими господарським судам, а саме справ, пов'язаних із захистом:

1. від недобросовісної конкуренції;
2. економічної конкуренції;
3. ділової репутації у сфері господарської (підприємницької) діяльності [45, с. 183-185].

У тому, що стосується справ, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, вказане пов'язано із особливостями розгляду таких справ, закріпленими Законом України «Про захист економічної конкуренції», а також тим, що контролюючим органом у вказаній сфері є Антимонопольний комітет України.

Щодо справ про захист від недобросовісної конкуренції слід зауважити, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Недобросовісною конкуренцією є дії у конкуренції, зокрема, визначені главами 2-4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [159], а саме: неправомірне використання ділової репутації суб'єкта

господарювання; створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції; неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці. При цьому комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці належать до об'єктів права інтелектуальної власності (ст. 420 ЦК України [146, ст. 420]). А спори щодо майнових прав інтелектуальної власності відповідно до чинного господарського процесуального законодавства вирішуються за місцем вчинення правопорушення.

Згідно з приписами частин першої і другої ст. 33 ГК України неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання визнаються: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; порівняльна реклама [160, ст. 33].

За підсумками аналізу наведених вище норм чинного законодавства можна дійти висновку, що спори щодо неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання є суміжними зі спорами, пов'язаними із захистом від недобросовісної конкуренції, а тому їх підсудність має визначатися за однаковими правилами.

На практиці може виникнути ситуація, коли в одній справі будуть поєднані захист прав інтелектуальної власності (наприклад, щодо торгівельної марки), що одночасно буде обґрунтовуватися порушенням Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», та інше порушення (наприклад, неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання). В такому випадку може виникнути конкуренція між нормами, які регулюють правила підсудності, та процесуальні помилки при їх застосуванні.

З урахуванням вищезазначеного пропонується закріпити щодо справ, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, загальне правило

підсудності та розглядати їх за місцем вчинення правопорушення, за аналогією із справами у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Дослідимо також більш детально частину першу ст. 15 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо.

П. 20.3 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» роз'яснює, що спори, пов'язані з укладанням, зміною умов, розірванням чи визнанням недійсними договорів, підлягають вирішенню господарським судом за місцем знаходження однієї з сторін, до якої звернувся заявник [39].

В практичній діяльності виникають труднощі щодо застосування зазначеного положення ГПК України з урахуванням наведених роз'яснень. Зокрема, ухвалою господарського суду міста Києва від 05.07.2016 р. справу № 910/12024/16 було передано за підсудністю до господарського суду Харківської області з тих підстав, що «відповідно до частини другої ст. 15 ГПК України справи у спорах, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача, в той час як відповідач знаходиться у Харківській області» [161].

В апеляційній скарзі на зазначену ухвалу позивач посилався на те, що оспорювана ухвала винесена з порушенням норм процесуального права, оскільки відповідно до приписів частини першої ст. 15 ГПК України справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно,

виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо, в той час як за умовами спірного договору саме позивач виступає зобов'язаною стороною з передачі (транспортування) електричної енергії з метою забезпечення нею споживачів відповідача, а відтак спір сторін має розглядатися саме за місцезнаходженням позивача, тобто у господарському суді м. Києва.

Ухвалою Київського господарського апеляційного суду від 02.08.2016 р. ухвала суду першої інстанції була залишена без змін, оскільки, за думкою суду, предметом поданого позивачем позову було викладення спірних умов договору № 609-16 від 18.05.2016 р. у редакції, запропонованій позивачем. При цьому, як зазначив суд, відповідно до приписів частини першої ст. 15 ГПК України справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо.

Господарський суд зазначив, що, «як слідує зі змісту договору № 609-16 від 18.05.2016 р., укладення певних положень якого в редакції, запропонованій позивачем, є предметом цього спору, цей договір є двостороннім і обов'язки за його умовами мають обидві сторони, що унеможлиблює визначення територіальної підсудності справи № 910/12024/16, виходячи з правил частини першої ст. 15 ГПК України» [162].

За вказаних обставин колегія суддів погодилася з судом першої інстанції, що у спірних правовідносинах підсудність має визначатися з урахуванням приписів частини другої ст. 15 ГПК України, згідно з якою справи у спорах, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача.

Отже, в наведеному прикладі господарський суд при застосуванні правил територіальної підсудності справ про договірні відносини виходить з того, що оскільки договір є двостороннім, тобто права та обов'язки наявні у обох сторін

договору, має застосовуватися частина друга ст. 15 ГПК України, в якій закріплено загальне правило територіальної підсудності – вирішення справ за місцезнаходженням відповідача.

З метою комплексного дослідження зазначеного питання розглянемо ще один практичний приклад: ухвалою господарського суду Миколаївської області від 09.08.2016 р. матеріали справи № 915/792/16 надіслані за територіальною підсудністю до господарського суду міста Києва. В зазначеній справі Публічне акціонерне товариство «Миколаївобленерго» звернулося до господарського суду Миколаївської області з позовною заявою, в якій просить суд визнати Договір про спільне використання технологічних електричних мереж № 1-44/7111 від 07.06.2016 р. укладеним на умовах проекту, наданого ПАТ «Миколаївобленерго». Суд дійшов висновку, що оскільки місцезнаходженням відповідача ОСОБА_3 Титан є: 03056, м. Київ, вул. Світлогірська, 5/6, вказаний позов Публічного акціонерного товариства «Миколаївобленерго» не є підсудним господарському суду Миколаївської області, адже за даним договором стороною, зобов'язаною здійснити на користь другої сторони певні дії (із забезпечення технічної можливості передачі (транзиту) електричної енергії власними технологічними електричними мережами) є відповідач. Зобов'язання ПАТ «Миколаївобленерго» з оплати вартості послуг відповідача, як власника мереж, є похідними від дій, які мають вчинитись на виконання умов Договору № 1-44/7111 від 07.06.2016 р., саме відповідачем [163].

В наведеному прикладі суд із урахуванням того факту, що договір, стосовно укладення якого виник спір, є двостороннім, проаналізував його умови та зазначив, які з них є головними, а які – похідними та, керуючись вказаним, визначив підсудність справи.

При цьому звертає на себе увагу, що ані чинне законодавство України, ані наукова доктрина не містить таких умов договору, як «похідні». Так, М.І. Брагінський відмічає, що договірні умови прийнято об'єднувати в певні групи. Найбільш широкі поширення отримали три групи умов: істотні, звичайні і випадкові [164, с. 315].

Вважаємо, що не можна відносити жодні умови договору до «похідних від дій, які має вчинити одна зі сторін», оскільки в такому випадку права та обов'язки однієї із сторін ставляться вище прав та обов'язків іншої сторони, що суперечить принципу рівності сторін договору. Отже висновок, до якого дійшов суд по справі № 915/792/16 щодо похідного характеру умов укладеного договору, вважаємо необґрунтованим.

Вбачається, що якщо господарський договір, стосовно укладення, зміни, розірвання якого або визнання якого недійсним виник спір, є двостороннім (тобто обидві сторони договору мають визначені договором зобов'язання), він розглядається за загальним правилом територіальної підсудності – за місцезнаходженням відповідача по справі. Наведений висновок слідує з аналізу частини другої ст. 15 ГПК України, п. 20.3 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10 [39] та наведених прикладів. Проте, як неодноразово зазначалося вище, роз'яснення вищих судових інстанцій та усталена судова практика не є нормами, обов'язковими до виконання, а носять виключно рекомендаційний і роз'яснювальний характер.

Вказане підтверджується і позицією В.Е.Беляневича, який зазначає, що виходячи з того, що у більшості господарських договорів, кожна із сторін якого зобов'язана вчинити на користь іншої сторони певні дії, практично неможливо за правилом частини першої ст. 15 ГПК України визначити місце розгляду справи [109, с. 124]. Так само він вказує на те, що зазвичай справи таких категорій розглядаються за місцем знаходження відповідача [109, с. 124].

Поділяємо позицію С.В. Смоли, який зазначає, що розгляд місцевими господарськими судами у першій інстанції всіх підвідомчих їм справ незалежно від предмету спору і суб'єктного складу сторін безумовно потребує менших затрат часу і коштів з боку всіх учасників судового процесу. Ту саму ціль переслідують загальні правила територіальної підсудності [165, с. 71]. Водночас слід зауважити, що чинні норми законодавства не забезпечують

реалізацію зазначених С.В. Смолою цілей, а навпаки, ускладнюють та заплутують застосування норм, які встановлюють загальну підсудність справ.

Отже, з метою уникнення ускладнень при застосуванні норм загальної підсудності справ вважаємо за доцільне внести зміни до чинного процесуального законодавства. При цьому необхідно виходити з того, що перевага повинна надаватися інтересам відповідача [153, с. 90].

Зокрема, пропонуємо виключити з ГПК України частину першу ст. 15 та застосовувати до справ, предметом яких є укладення, зміна, розірвання, виконання або визнання недійсними господарських договорів, загальне правило територіальної підсудності – вирішувати вказані справи за місцезнаходженням відповідача.

Ще однією нормою, щодо якої виникають різні тлумачення, є частина друга ст. 16 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна.

Прикладом застосування зазначеної вище норми є справа № 910/4096/15-г за позовом ПАТ «Банк Кредит Дніпро» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Балтика» про стягнення з ТОВ «Балтика» на користь ПАТ «Банк Кредит Дніпро» заборгованості за кредитним договором № 300611-К/1 від 30.06.2011 р. в сумі 3 279 921,22 дол. США. З метою погашення заборгованості позивач просив звернути стягнення на предмет іпотеки за даним договором та визнати право власності на предмет іпотеки (нежитлові приміщення комерційного призначення) за позивачем.

Ухвалою господарського суду м. Києва від 24.02.2015 р. на підставі ст.ст. 15, 17, 86, 87 ГПК України матеріали вищезазначеної позовної заяви направлено за територіальною підсудністю до господарського суду Донецької області, але постановою Київського апеляційного господарського суду від 28.04.2015 р. ухвалу місцевого господарського суду від 24.02.2015 р. скасовано, а матеріали справи направлено до господарського суду м. Києва для

подальшого розгляду, оскільки, як вважав господарський суд апеляційної інстанції, справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна.

Постановою Вищого господарського суду України вказана справа була направлена для розгляду до господарського суду Донецької області з мотивацією, що помилковими є посилання Київського апеляційного господарського суду на неправильно визначену господарським судом міста Києва підсудність справи, оскільки поза увагою апеляційної інстанції залишилася та обставина, що спір про визнання права власності на нерухоме майно, розташоване в місті Києві, виник з договорів кредиту та іпотеки, а враховуючи, що виключна підсудність справ визначається залежно від предмета спору у справі, що розглядається, наявність між сторонами будь-яких інших відносин, що не є предметом спору у справі, не впливає на визначення підсудності справи [166].

Із зазначеної постанови вбачається, що підсудність справи, в якій предметом спору є виконання договору кредиту та визнання права власності на предмет іпотеки, визначається за загальними правилами територіальної підсудності.

Постановою Пленуму Вищого господарського суду України «Про внесення змін і доповнень до деяких постанов Пленуму Вищого господарського суду України» № 2 від 16.12.2015 р. [167] постанову Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів» від 24.11.2014 р. № 1 було доповнено абзацем другим підпункту 1.2 пункту 1, відповідно до якого при вирішенні питання щодо підсудності справ у спорах про звернення стягнення на нерухоме майно, що є предметом іпотеки, шляхом визнання права власності на це майно, господарським судам слід враховувати викладене у абзаці першому підпункту 20.7 пункту 20 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про

деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10 [168]. В свою чергу, у вказаній постанові зазначено, що за правилами ст. 16 ГПК України визначається підсудність справ у спорах про звернення стягнення на нерухоме майно, що є предметом іпотеки, шляхом визнання права власності на це майно [39].

Однак, у постанові Харківського апеляційного господарського суду від 14.12.2015 р. у справі № 922/5036/15 за позовною заявою Публічного акціонерного товариства «Златобанк» до Дочірнього підприємства «Інтерглас» фірми «Глас ГМБХ» про звернення стягнення на предмет іпотеки, припинення права власності, визнання права власності суд апеляційної інстанції, навпаки, не погодився із висновком суду першої інстанції про віднесення справи до територіальної підсудності згідно із ст. 15 ГПК України за місцезнаходженням відповідача, оскільки окрім вимоги про звернення стягнення на майно, яким забезпечувалось виконання кредитного договору, позивач заявив вимоги про визнання права власності на це майно, а тому такий позов згідно з частиною другою ст. 16 ГПК України, за висновком Харківського апеляційного господарського суду, має розглядатись господарським судом в порядку виключної підсудності за місцезнаходженням цього майна, і не може розглядатись за загальними правилами підсудності, визначеними у частині другій ст. 15 ГПК України, навіть незважаючи на те, що спір про право власності на майно виник при виконанні кредитного та іпотечного договорів [169]. Цікавим видається, що повний текст зазначеної вище постанови складено та підписано 18.12.2015 р., тобто після внесення відповідних змін до п. 20 вищевказаної постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10.

Отже, із зазначених вище судових актів вбачається, що в судовій практиці дотепер існує проблема тлумачення частини другої ст. 16 ГПК України.

Вбачається, що зазначені труднощі виникають в частині трактування поняття «справи у спорах про право власності на майно».

Так, ст. 16 ЦК України встановлено, що до способів захисту цивільних прав та інтересів судом відноситься визнання права [146, ст. 16]. При цьому питання захисту права власності регулюються главою 29 ЦК України. Відповідно до ст. 392 ЦК України власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності [146, ст. 392]. Ст. 20 ГК України встановила, що кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів шляхом визнання наявності або відсутності прав [160, ст. 20].

О.В. Дзера визначає, що позов про визнання права власності необхідний власнику, коли в інших осіб виникають сумніви у приналежності йому цього майна, що створює неможливість реалізації права власності; чи втратою документів на власність [170, с. 530].

В Аналізі практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України, зробленому Верховним Судом України, визначається, що позов про визнання права подається у випадках, коли належне певній особі право не визнається, оспорується іншою особою, або у разі відсутності в неї документів, що засвідчують приналежність їй права. Тобто метою подання цього позову є усунення невизначеності у взаємовідносинах суб'єктів, створення необхідних умов для реалізації права та запобігання дій з боку третіх осіб, які перешкоджають його здійсненню [171]. Вважаємо, що саме із вказаним пов'язане невірне трактування правил підсудності справ щодо звернення стягнення на предмет іпотеки, оскільки фактично із аналізу норм цивільного законодавства спори про зміну власника нерухомого майна не можна відносити до спорів про право власності на майно.

Отже, роз'яснення Вищого господарського суду України, викладені в постанові Пленуму «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам», і правозастосовча практика судів не відповідають поняттям «визнання права власності» та «позов про визнання права власності», які закріплені в цивільному законодавстві та науковій літературі.

Вважаємо, що категорія спорів про перехід права власності на нерухоме майно від одного власника до іншого має розглядатися за місцезнаходженням такого майна, що, в першу чергу, пов'язано з необхідністю ефективного та швидкого розгляду справи, який буде забезпечений наближеністю господарського суду, який вирішує спір, до об'єкту спору та відповідно до всіх необхідних документів та установ, які забезпечують діяльність такого об'єкту.

Для уникнення різного тлумачення частини другої ст. 16 ГПК України пропонуємо викласти її у наступній редакції: «Справи у спорах про перехід права власності на майно, про право власності на майно, про витребування майна з чужого незаконного володіння або про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна».

Підвидом територіальної підсудності є альтернативна підсудність справ. Правила альтернативної підсудності надають позивачеві право вибору господарського суду, в якому буде розглянута справа. У зв'язку із наведеним даний вид підсудності називають «підсудність за вибором позивача». При цьому звертаємо увагу, що позивач здійснює вибір між судами одного рівня.

Ст. 154 першого Статуту торгівельного судочинства, опублікованого в 1832 р., який у подальшому увійшов до Зводу законів Російської Імперії (маніфестом від 31.01.1833 р. «Звід законів» було об'явлено чинним джерелом права), визначала, що позови подаються за місцем проживання відповідача. В той же час позов міг бути пред'явлений позивачу за місцем його тимчасового перебування або тимчасової зупинки. В такому випадку право вибору суду, який буде вирішувати спір по суті, належало позивачу. Тобто фактично можна спостерігати нормативне закріплення альтернативної підсудності.

Адміністративіст С.В. Білуга зауважував, що альтернативна предметна підсудність означає, що закон як виняток із загального правила предметної підсудності надає позивачеві можливість із двох судів обрати той суд, до якого найбільш зручно звернутися. Право вибору позивачем суду на альтернативних засадах належить виключно позивачеві. У той же час, альтернативна

підсудність в адміністративному судочинстві має суттєві відмінності від аналогічного різновиду підсудності справ у цивільному судочинстві. Так, в адміністративному судочинстві альтернативні засади вибору суду можуть реалізовуватися як щодо правил територіальної, так і щодо правил предметної підсудності. Слід урахувати, що альтернативне визначення територіальної підсудності не змінює якості розгляду й вирішення адміністративних справ, тоді як альтернативне визначення предметної підсудності може вплинути на якість здійснення правосуддя в адміністративних справах, оскільки місцеві загальні суди та окружні адміністративні суди мають різні можливості (стосовно кваліфікованості і спеціалізації суддівського складу) [118, с. 15].

Але з наведеною аргументацією погодитися важко, оскільки не можна пов'язувати правила визначення підсудності із кваліфікацією суддів у суді. Крім того, твердження про низьку кваліфікацію суддів судів перших інстанцій у порівнянні із апеляційною й касаційною інстанцією та про більш високу кваліфікацію судів спеціалізованих інстанцій дискредитує суддівський корпус та судову систему взагалі. Проте позиція, відповідно до якої судді перших інстанцій є менш кваліфікованими, призведе виключно до зниження авторитету судової влади та довіри до неї.

І взагалі вказаний автор, як і деякі інші дослідники, називає територіальну підсудність «предметною». З вказаним не можна погодитися, оскільки вбачається, що зазначена назва застосовується для визначення підсудності виходячи з предмету спору. Проте, відповідно до частини п'ятої ст. 16 ГПК України справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються господарським судом міста Києва. Тобто, якщо керуватися логікою наведених вище авторів, то норма наведеної статті належить не до виключної підсудності, а до так званої «предметної». Отже, із досліджуваного прикладу та раніше проаналізованих правил підсудності вбачається, що предмет спору є загальною ознакою для визначення правил підсудності, які застосовуються до конкретної справи.

Альтернативна підсудність є різновидом територіальної підсудності, оскільки їх об'єднує єдиний критерій визначення підсудності конкретної справи – територіальний зв'язок господарського суду з місцезнаходженням однієї із сторін по справі або предметом спору. До того ж, альтернативна підсудність може бути застосована тільки при застосуванні правил територіальної підсудності справ. Тому не можна погодитися з Т.В. Степановою щодо доповнення ГПК України статтею з назвою «Альтернативна підсудність» та відповідним змістом [116, с. 99].

Так, правила альтернативної підсудності закріплені в частині третій ст. 15 ГПК України: справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються судом за місцезнаходженням одного із відповідачів за вибором позивача. Тобто, якщо позивач звертається з позовом до кількох відповідачів, місцезнаходження яких визначається в межах територіальної юрисдикції різних господарських судів, позов може бути подано за місцезнаходженням одного з них.

Також правила альтернативної підсудності застосовуються до справ про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса. Зазначені позови подаються за місцезнаходженням відповідача або за місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

В цивільному процесуальному законодавстві випадків, в яких можуть застосовуватися правила альтернативної підсудності, значно більше. Зокрема, позовна заява про розірвання шлюбу може пред'являтися за місцем проживання як відповідача, так і самого позивача. Вважаємо, наведене зумовлено більш особистим характером відносин, які можуть вирішуватися в ході цивільного судочинства.

Альтернативна підсудність є пільговою, вона встановлюється для невеликої категорії справ [142, с. 34]. Вважаємо, що надане законодавцем право обирати суд, який буде вирішувати спір, робить судовий захист порушених прав та інтересів більш доступним та зручним.

При застосуванні правил альтернативної підсудності необхідно враховувати, що вибір підсудності позивачем обмежується правилами виключної підсудності, які закріплені частиною п'ятою ст. 16 ГПК України.

Попри наведені позитивні риси альтернативної підсудності господарських справ, необхідно враховувати можливості зловживання при застосуванні досліджуваного правила. Існування таких зловживань не заперечує і юридична спільнота: «Добре, що існує альтернативна підсудність, – погоджується керівник Ради суддів П. Пелепчук, – але суддя, приймаючи позов за правом альтернативної підсудності, має бути переконаний, що в іншому суді не було відкрито провадження за такою справою чи винесено рішення» [172, с. 15]. Після створення єдиної електронної бази судових рішень та впровадження електронного документообігу в господарських судах вказане стало можливим втілити в життя.

Прикладом зміни підсудності справи за допомогою залучення співвідповідача, а відповідно і застосування частини третьої ст. 15 ГПК України, є справа № 911/1629/15, в якій ухвалою господарського суду Київської області від 17.03.2015 р. позовну заяву Товариства з обмеженою відповідальністю «Восток-Ойл» ЛТД до Товариства з обмеженою відповідальністю «Універсальна транспортна компанія» та Товариства з обмеженою відповідальністю «БКЗ ГРЕЙН» про стягнення 4427906,26 грн. та додані до неї документи скеровано за встановленою підсудністю до господарського суду міста Києва. Підставою для звернення позивача саме до господарського суду Київської області за вирішенням даного спору стала згадка останнього в позовній заяві про наявність поручительства ТОВ «БКЗ ГРЕЙН» (відповідача 2) за виконання зобов'язань ТОВ «Універсальна транспортна компанія» (відповідача 1) за спірним Договором, оскільки місцезнаходженням відповідача 2 є: 07541, Київська область, м. Березань, вул. Маяковського, 12 (Спеціальний витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців № 20441818 від 16.04.2015 р.), підсудність визначена за вибором позивача.

Однак суд зазначив, сама лише згадка позивача про наявність поручительства ТОВ «БКЗ ГРЕЙН» (відповідача 2) за спірним Договором та зазначення його реквізитів у заявленому позові не надає ТОВ «БКЗ ГРЕЙН» статусу відповідача 2, оскільки прохальна частина позовної заяви не містить жодної вимоги до ТОВ «БКЗ ГРЕЙН». У зв'язку з чим, вищезазначені дії позивача було оцінено судом як такі, що свідчать про намір створити штучну альтернативну підсудність даної справи.

Враховуючи викладене, територіальна підсудність справи була визначена за місцезнаходженням відповідача (ТОВ «Універсальна транспортна компанія»), оскільки позовні вимоги за укладеним з ним Договором фінансової допомоги заявлені, згідно прохальної частини позову, саме до нього. При цьому його місцезнаходженням є: 03150, м. Київ, вул. Червоноармійська, буд. 72, 4-й поверх (Спеціальний витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців № 20441796 від 16.04.2015 р.) [173].

Такий висновок суду безперечно є вірним та відповідає загальному поняттю відповідача, як сторони судового процесу, яке закріплено частиною третьою ст. 21 ГПК України. Так, відповідачами є юридичні особи та у випадках, передбачених цим Кодексом, – фізичні особи, яким пред'явлено позовну вимогу.

Узагальнюючи наведене, пропонуємо викласти частину третю ст. 15 ГПК України у наступній редакції:

«Справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються судом за місцезнаходженням одного із відповідачів, до якого пред'явлено позовну вимогу, за вибором позивача».

Наведена редакція позбавить позивачів по справі необхідності залучати відповідачами по справі осіб, до яких не пред'являються позовні вимоги, навантажувати їх участю у безпідставних судових процесах, а також надасть впевненості потенційним відповідачам, що їх процесуальні права не обмежуватимуться недобропорядними заявниками, оскільки фактично в наведеному вище прикладі суд мав можливість формально підійти до

застосування норм господарського процесуального законодавства, не аналізувати коло відповідачів та заявлені позовні вимоги, а обмежитися перевіркою дотримання правил підсудності у формальному аспекті.

Отже, за аналізом проведеного в даному підрозділі дослідження доречно систематизувати наступні ознаки територіальної підсудності справ господарським судам:

1) визначається критерієм місцезнаходження відповідача по справі; майна, яке є предметом спору, тощо. При цьому територіальна підсудність забезпечує дотримання інтересів відповідача (відповідачів) по справі, оскільки справа передається на розгляд до господарського суду за місцезнаходженням відповідача (тобто максимально близького та зручного для відповідача), що дає можливість йому підготуватися до захисту більш ефективно та максимально наближено до свого місця розташування та місця розташування доказової бази;

2) закріплює територіальні межі дії відповідного суду;

3) застосовується у разі, якщо до даного випадку не можуть бути застосовані правила інших видів підсудності господарських справ;

4) може бути змінена за домовленістю сторін у випадку, якщо така можливість закріплена у господарському процесуальному законодавстві.

Загальна підсудність та альтернативна підсудність є різновидами одного виду підсудності – територіальної, оскільки їх об'єднують єдині ознаки, за допомогою яких визначається даний вид підсудності [125, с. 121]: місцезнаходження однієї із сторін по справі, предмет спору, місце вчинення правопорушення тощо.

Узагальнюючи вищенаведене, можна зазначити, що територіальна підсудність справ господарським судам – це перелік правил, закріплених процесуальним законом, які визначають територіальні межі дії місцевого господарського суду та на підставі яких за критерієм місцезнаходження (місця проживання) відповідача по справі, майна, яке є предметом спору, місця вчинення правопорушення визначається господарський суд, який буде розглядати справу.

2.2. Імперативна підсудність справ господарським судам

В підрозділі «Класифікація підсудності господарських справ» було обґрунтовано виділення імперативного виду підсудності господарських справ, який включає в себе виключну (виняткову) підсудність та родову підсудність.

Розглянемо детальніше кожен з вказаних видів.

Виключна підсудність займає особливе місце серед видів підсудності господарських справ: їй присвячено окрему ст. 16 ГПК України з відповідною назвою.

Переважна більшість авторів визначає виключну підсудність як правило, згідно з яким справа має бути розглянута тільки певним господарським судом [82, с. 201; 174, с. 126; 175, с. 232]. В.С. Калмацький та Ю.В. Медведєв при наданні визначення виключної підсудності зазначають, що в окремих випадках закон, враховуючи особливості деяких категорій справ, встановлює їх підсудність винятковому суду, виключаючи можливість вирішення в будь-якому іншому суді [176, с. 96]. Н.В. Василіна зазначає, що виключна підсудність – це один із видів територіальної підсудності [177, с. 125].

Отже, в юридичній літературі фактично відсутнє визначення поняття виключної підсудності та її місця серед видів підсудності. При цьому більшість авторів визначає виключну підсудність через вказівку конкретного суду, який буде вирішувати справу. Проте, із такою дефініцією не можна погодитися, оскільки вона є доволі обмеженою та не дає жодних характеристик досліджуваного виду підсудності. Крім того, вказане визначення можна дати і договірній підсудності у випадку, якщо за домовленістю сторін визначається певний суд, який буде розглядати спір. Але договірна підсудність не є тотожною виключної і не набуває ознак винятковості при її застосуванні.

Вважаємо, що дефініція виключної підсудності повинна містити суттєві та необхідні ознаки досліджуваного виду підсудності, у зв'язку з чим необхідне дослідження етимології словосполучення «виключна підсудність» та розкриття ознак виключної підсудності справ.

Так, вбачається, що поняття виключної підсудності походить від слова «виключення». Проте, С.І. Головащук зазначає, що іменник «виключення» вживається у значенні «відхилення від чогось, виняток». Як зазначає вказаний автор, «похідний віддієслівний іменник «виключення» має виразні значення, пов'язані з дієсловом «виключати», а саме: виключення двигунів; виключення з інституту; а також із дієсловом «виключатися», тобто не сприймати чогось, наприклад, виключення слуху, виключення свідомості. Як зазначає С.І. Головащук, вживання слова «виключення» в цих значеннях цілком правомірне і відповідає літературній нормі. Проте, іноді його помилково вживають у значенні «виняток». Замість правильного «без винятку», «за винятком» можна почути й прочитати «без виключення», «за виключенням» [178, с. 259]. Тобто «виключення» означає «усунення, унеможливлення, припинення дії», а «виняток» – «відхилення від правил». Правова природа виключної підсудності полягає в тому, що правила даного виду підсудності є винятком із загальних правил підсудності, закріплених нормами ГПК України.

Слід зауважити, що ЦПК України також вживає термін «виключна підсудність» (ст. 114 [107, ст. 114]), а КАС України не містить такого терміну взагалі. Додатково необхідно звернути увагу на те, що одним із принципів творення термінів є принцип запозичення. М.Клочко зазначає, що важлива роль у процесі запозичення належить перекладачеві. Переклад – це не лише намагання передати певну інформацію засобами іншої мови, а й випробування мови перекладу, її здатності передавати думку, висловлену іншою мовою [179, с. 226]. До того ж, необхідно зазначити, що в законодавстві радянських часів, а саме в Правилах розгляду господарських спорів державним арбітражем від 05.06.1980 р. № 440 [180], та в науковій літературі радянського періоду такими авторами, як Е.В. Васьковський, Ю.К. Осипов [53, с. 96; 181, с. 98] використано російською мовою термін «исключительная подсудность».

Враховуючи вищезазначене, використання в національному процесуальному законодавстві терміну «виключна підсудність» видається невірним і таким, що не відповідає етимологічному походженню слова. Проте,

юридичний термін повинен бути точним, мати визначений зміст та відрізнятися смисловою однозначністю. У зв'язку з наведеним пропонуємо називати «виключну підсудність» «винятковою підсудністю».

У науці господарського процесу відсутні будь-які дослідження, що стосуються ознак, притаманних винятковій підсудності господарських справ. Однак визначення таких характерних рис має важливе значення для вивчення та дослідження зазначеного виду підсудності, оскільки дає змогу зрозуміти її правову природу, значення виняткової підсудності господарських справ та необхідність чіткої регламентації її правил на законодавчому рівні. Так, із аналізу відповідних норм ГПК України, постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10 можна виділити наступні ознаки виняткової підсудності:

- її правила є винятком із правил родової, територіальної, альтернативної, договірної підсудності та підсудності за зв'язком справ;
- її застосування не допускає застосування інших правил підсудності. Тобто виняткова підсудність не може бути змінена за домовленістю сторін, іншим нормативно-правовим актом або замінена іншим видом підсудності, передбаченим ГПК України;
- при конкуренції правил підсудності господарських справ застосовуються правила виняткової підсудності (наприклад, при пред'явленні позовної заяви до кількох відповідачів, на одного з яких розповсюджує дію норма ГПК України про виняткову підсудність, застосовуються правила саме виняткової підсудності);
- перелік правил виняткової підсудності господарських справ, закріплений ГПК України, є вичерпним та не підлягає розширеному тлумаченню ні сторонами по справі, ні органами судової влади.

С.В. Оверчук у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що правила виключної підсудності виключають (або значно обмежують) застосування інших видів підсудності [55]. Проте, із урахуванням наведених вище ознак

виняткової підсудності справ, не можна погодитися із таким твердженням, оскільки правила підсудності господарських справ регулюють не застосування самих видів підсудності, а процес вибору суду, який буде вирішувати цю справу.

Таким чином, узагальнюючи наведене вище, можна дати наступне визначення виняткової підсудності справ господарським судам – це різновид імперативної підсудності господарських справ, правила якої не підлягають зміні шляхом застосування правил інших видів підсудності.

За аналізом положень ст. 16 ГПК України, яка має назву «Виключна підсудність», та враховуючи сутність даного виду підсудності, вбачається, що до виняткової підсудності можна віднести лише правила, встановлені частиною п'ятою досліджуваної статті. Саме вказані норми відповідають ознакам виняткової підсудності, оскільки є винятком із загальних правил територіальної підсудності та не можуть бути змінені за домовленістю сторін.

Додатково необхідно звернути увагу, що Е.Ф. Демський, наголошуючи, що терміни, які використовуються в процесуальному законодавстві (господарському, адміністративному, цивільному), повинні бути однакові для зручності та ефективності судочинства, виділяє два види територіальної підсудності адміністративних справ: виняткову територіальну підсудність та виключну територіальну підсудність [182, с. 278]. Тобто автор окремо використовує обидва досліджуваних вище терміни.

Характеризуючи виняткову територіальну підсудність, Е.Ф. Демський визначає, що вона формує правило, за яким у разі оскарження правових актів індивідуальної дії, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які стосуються інтересів конкретної особи, вирішуються адміністративними судами за місцем проживання (перебування, знаходження) позивача (частина друга ст. 19 КАС України). Проте, на нашу думку, зазначене правило належить до загальних правил територіальної підсудності, оскільки за його допомогою визначається конкретний суд «по горизонталі», який буде вирішувати конкретну справу.

Щодо виключної територіальної підсудності Е.Ф. Демський зазначає, що вона формує правило, за яким оскарження окремих категорій адміністративних справ здійснюється спеціально визначеним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на м. Київ (частина третя ст. 19 КАС України). Він вказує, що виключна територіальна підсудність унеможлиблює вибір позивачем іншого суду для розгляду і вирішення адміністративних справ, визначених адміністративним процесуальним законом [182, с. 278]. Із такою позицією доречно погодитися, оскільки положення частини третьої ст. 19 КАС України має всі ознаки виняткової підсудності, наведені вище, а тому належить саме до зазначеного виду підсудності, однак не в межах територіальної підсудності справ, а як окремий самостійний вид підсудності.

Іноді на практиці виникає конкуренція між частиною п'ятою ст. 16 ГПК України та іншими правилами підсудності, закріпленими у ст. 16 ГПК України, які законодавець також відносить до правил виключної підсудності, хоча за ознаками вказані правила такими не є.

Зокрема, прикладом такої конкуренції може виступити справа № 910/12110/15 за позовом першого заступника прокурора Київської області в інтересах держави в особі Кабінету Міністрів України до Київської обласної державної адміністрації, Приватного підприємства «Стенд Плюс» та Приватного підприємства «Агріком-Інвест» про визнання недійсними розпорядження Київської міської державної адміністрації від 23.11.2004 р. № 852 «Про надання в оренду земельних ділянок», про визнання недійсними договорів оренди земельних ділянок від 24.11.2004 р. та про зобов'язання повернути земельні ділянки на користь держави.

Вказана справа ухвалою господарського суду м. Києва була направлена за виключною підсудністю до господарського суду Київської області, оскільки, на думку суду, відповідно до частини дев'ятої ст. 16 ГПК України справи у спорах, передбачених п. 6 частини першої ст. 12 цього Кодексу, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням об'єктів земельних відносин або

основної їх частини, за винятком справ, передбачених частиною четвертою цієї статті. Проте, зазначена вище ухвала була в подальшому скасована судом апеляційної інстанції, яка залишена в силі Вищим господарським судом України. Так, колегія суддів касаційної інстанції погодилась з висновками суду апеляційної інстанції стосовно невірному застосування місцевим господарським судом частини першої ст. 17 ГПК України, а також неврахування правила частини п'ятої ст. 16 ГПК України щодо виключної підсудності господарських справ. В ухвалі Вищого господарського суду по справі № 910/12110/15 від 21.10.2015 р. зазначається, що якщо відповідачем у справі є орган, зазначений у частині п'ятій ст. 16 ГПК, то така справа у будь-якому разі підлягає розгляду у господарському суді міста Києва [183].

Таким чином, у практичній діяльності виникають випадки конкуренції норм виняткової підсудності між собою, як у зазначеному вище прикладі, коли виник спір при застосуванні частин дев'ятої та п'ятої ст. 16 ГПК України. Вказаний приклад підтверджує, що між вказаними частинами ст. 16 ГПК України немає рівності, і винятком є лише положення частини п'ятої ст. 16 ГПК України.

Вважаємо, що існування можливості неоднозначного тлумачення сторонами норм процесуального права, зокрема, правил виняткової підсудності надають сторонам можливість зловживання своїми процесуальними правами, що призводить до затягування розгляду справи по суті (так, у наведеному прикладі розгляд справи по суті було відстрочено на 6 місяців). До того ж, відповідно до п. 7 частини другої ст. 104 ГПК України порушення правил виключної підсудності є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду.

Розглянемо положення ГПК України, що встановлюють правила виняткової підсудності, більш детально.

У частині п'ятій ст. 16 ГПК України вказано, що справи у спорах, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим

або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються господарським судом міста Києва.

В даному пункті об'єднані дві різні підстави класифікації:

- суб'єктний склад: якщо відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації;

- характер справи: якщо матеріали справи містять державну таємницю.

Більш «проблемною» слід визнати першу категорію справ. Так, в інформаційному листі Вищого господарського суду України № 01-8/350 від 26.03.2002 р. зазначається, що у судовій практиці набули поширення факти залучення місцевим господарським судом після порушення провадження у справі центрального органу виконавчої влади або державної адміністрації як відповідача поряд з іншими відповідачами згідно з п. 1 ст. 65 ГПК України. Проте, у багатьох випадках такі дії не викликані дійсною необхідністю участі у справі названих органів і фактично направлені на штучну зміну підсудності справи і, як наслідок, надсилання її на розгляд до господарського суду міста Києва [105]. Такі зловживання можливі і зі сторони позивача по справі, оскільки він є первинним суб'єктом, який визначає коло відповідачів, і відповідно, керуючись правилами підсудності, обирає суд, який буде вирішувати справу по суті.

У випадку участі у справі сторони, яка не є належним відповідачем по справі, або відсутності серед відповідачів по справі належного відповідача, необхідно звернутися до норм ст. 24 ГПК України. Так, відповідно до частин першої та другої зазначеної статті господарський суд за наявності достатніх підстав має право до прийняття рішення залучити за клопотанням сторони або за своєю ініціативою до участі у справі іншого відповідача. Господарський суд,

встановивши до прийняття рішення, що позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, може за згодою позивача, не припиняючи провадження у справі, допустити заміну первісного відповідача належним відповідачем.

Тобто можна виділити дві окремі дії:

1. Залучення до участі іншого відповідача, як належного по справі. Зазначена дія може бути здійснена судом з власної ініціативи або за клопотанням будь-якої сторони по справі. В такому випадку згідно із частиною третьою ст. 24 ГПК України розгляд справи по суті розпочинається заново. Відповідно, у разі зміни підсудності справа направляється до іншого суду за підсудністю.

2. Заміна первісного відповідача належним відповідачем допускається лише за згодою позивача, яка має бути викладена в його письмовій заяві чи зафіксована в протоколі судового засідання. Тобто ініціатором заміни відповідача на належного може бути будь-яка зі сторін, проте, обов'язковою є письмова згода позивача у справі.

У зв'язку з вищевказаним видається доцільним обмежити право суду залучати до участі у справі відповідача за власною ініціативою. Визначення учасників у справі повинно належати виключно сторонам у справі при поданні позовних заяв та шляхом подання відповідних клопотань, які розглядаються судом у межах наведених доводів та обставин по справі. Таким чином, суд буде позбавлений права за власною ініціативою штучно змінювати підсудність справи.

Відповідно до п. 20.7 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10, якщо відповідачем у справі є орган, зазначений у частині п'ятій ст. 16 ГПК, то така справа у будь-якому разі підлягає розгляду у господарському суді м. Києва. Це стосується й тих випадків, коли відповідний орган взяв участь у справі в процесі її розгляду, тобто був залучений як інший відповідач чи в порядку заміни неналежного відповідача (ст. 24 ГПК), або як

відповідач за зустрічним позовом у цій же справі (ст. 60 ГПК); у таких випадках правило частини третьої ст. 17 названого Кодексу не застосовується, тобто справа підлягає передачі за підсудністю до господарського суду міста Києва [39].

Проте, постанова Пленуму не є нормативним актом, який повинен встановлювати правила підсудності, особливо виняткової підсудності. Тому вважаємо, що для вдосконалення чинного господарського процесуального законодавства необхідно доповнити ст. 16 ГПК України положенням, що у випадках залучення до участі у справі іншого відповідача або заміни первісного відповідача належним відповідачем, в результаті чого підсудність господарської справи підпадатиме під правила виняткової підсудності, мають застосовуватися саме правила статті 16 цього Кодексу [184, с. 113].

Підсудність справ, матеріали яких містять державну таємницю, також визначається за правилами виняткової підсудності (частина п'ята ст. 16 ГПК України).

Ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» визначає, що державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [185, ст. 1]. Повноваження у сфері визначення статусу інформації здійснює державний експерт з питань таємниць. Крім того, він визначає гриф секретності («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно»), зміни ступеня секретності та розсекречування. Отже, для того щоб справа була підсудна господарському суду міста Києва на підставі правил виняткової підсудності, матеріали справи повинні містити документи із грифом секретності.

Проте, не всі суди належним чином обґрунтовують свої процесуальні рішення щодо застосування виняткової підсудності. Наприклад, ухвалою господарського суду Дніпропетровської області від 29.02.2016 р. справа

№ 904/11171/15 за позовом Державної компанії з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення «УКРСПЕЦЕКСПОРТ» (м.Київ) до Товариства з обмеженою відповідальністю «ІНВЕСТ-АВТО 2007» (м.Дніпропетровськ) про розірвання договору комісії та стягнення 2008121,16 грн. була направлена до господарського суду міста Києва за підсудністю. Таке рішення обґрунтовано п. 3 частини першої ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», відповідно до якого до державної таємниці у порядку, встановленому цим Законом, належить інформація у сфері зовнішніх відносин, зокрема, про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції. Суд, зокрема, зазначив в ухвалі, що в матеріалах справи щодо обставин фактичного виконання договору комісії з боку Позивача вбачається інформація, яка передбачена п. 3 частини першої ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» [186]. Однак вважаємо, що в даному випадку судом надано недостатнє обґрунтування передачі справи за підсудністю до господарського суду м. Києва, оскільки відсутнє посилання на конкретні документи в матеріалах справи, які містять державну таємницю, або необхідність витребування та дослідження таких документів.

Таким чином вважаємо, що чинна редакція досліджуваної норми потребує змін, у зв'язку з чим пропонуємо викласти частину п'яту ст. 16 ГПК України в наступній редакції: «Справи у спорах, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю», розглядаються господарським судом міста Києва».

В контексті запропонованих змін та наявних у господарського суду м.Києва прав на розгляд справ, які містять державну таємницю, необхідно

звернути увагу на наступне: ані в спеціальному Законі України «Про державну таємницю», ані в ГПК України не міститься порядку або правил допуску суддів до державної таємниці. При цьому ст 38 ГПК України закріплений єдиний порядок витребування доказів. З урахуванням викладеного вище, пропонуємо внести зміни до даної статті щодо надання повноважень господарському суду м. Києва за мотивованим клопотанням сторін, прокурора або за власною ініціативою витребувати докази, які містять державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю».

Слід зауважити, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» допуск до державної таємниці – це оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації; доступ до державної таємниці – це надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень [185, ст. 1].

Отже, вважаємо, що будь-які зміни до ГПК України щодо визначення порядку допуску до державної таємниці господарським судом м.Києва потребують свого узгодження із нормами Закону України «Про державну таємницю». Зокрема, в частині визначення, поряд з іншими суб'єктами, які мають право допуску до державної таємниці, суддів відповідного господарського суду, та зазначення, що підставою доступу є ухвала суду по конкретній господарській справі.

Слід зауважити, що, зокрема, проект ГПК України № 4157-2 від 12.02.2004 р. взагалі не містить норми, яка б закріплювала правила підсудності вищезазначених категорій справ [10]. Це означає, що підсудність справ із специфічним предметом та суб'єктом спору (вищі та центральні органи влади, державна таємниця тощо) буде визначатися в загальному порядку. Вважаємо, що зазначену вище категорію справ недоцільно розглядати за загальними правилами підсудності. Це пов'язано із специфікою таких спорів, необхідністю

максимального виключення будь-якої можливості штучної зміни підсудності або зловживання сторонами своїми правами, яке може призвести до затягування розгляду справи або винесення рішення некомпетентним чи неправомочним судом [125, с. 120].

До правил виняткової підсудності належить також частина п'ята ст. 15 ГПК України, відповідно до якої місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією зі сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд. Проте, критеріїв, якими він повинен керуватися при визначенні підсудності справи за участю господарського суду, в чинному ГПК України не визначено. Наприклад, справу, відповідачем у якій є господарський суд Херсонської області, можуть передати на розгляд до господарського суду Миколаївської області. Звісно, розгляд такої категорії справ за місцезнаходженням буде зручнішим для сторін. Проте, в такому випадку судом апеляційної інстанції буде Одеський апеляційний господарський суд, в якому оскаржуються рішення господарського суду і Миколаївської області, і Херсонської області. Отже, не можна буде говорити про неупередженість або об'єктивність суду апеляційної інстанції.

По-перше, з урахуванням останніх змін у вітчизняній судовій системі доцільним видається передати повноваження з визначення підсудності у таких випадках Верховному Суду України. А, по-друге, доречно закріпити в ГПК України певний критерій, яким буде керуватися Верховний Суд при визначенні підсудності справи за участю господарського суду. Для такого визначення необхідно звернутися до системи господарських судів України.

Мережа господарських судів України затверджена Указом Президента від 15.11.2014 р. № 811/2010 «Питання мережі господарських судів України», додатком 1 до якого визначена територіальна юрисдикція апеляційних господарських судів [73]. Вважаємо, що при визначенні підсудності справи за участю господарського суду необхідно керуватися закріпленими

законодавством апеляційними округами, тобто передавати справу на розгляд до іншого апеляційного округу.

Термін «апеляційний округ» використовується у ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, відповідно до частини третьої ст. 26 зазначеного Закону апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються відповідно до указу Президента України в апеляційних округах [94, ст. 26]. Проте, ані вказаний Закон України, ані інший нормативно-правовий акт не містять визначення апеляційного округу.

Недостатньо дане питання досліджено і в науковій літературі. Л.М.Ніколенко слушно зазначає, що всю територію України за обласною адміністративно-територіальною ознакою поділено на апеляційні округи. Тобто один апеляційний господарський суд здійснює перегляд судових актів кількох місцевих господарських судів [187, с. 236]. Однак визначення апеляційного округу автором також не надається.

На думку З.Р.Кісіль, апеляційний судовий округ – це нормативно визначена частина території держави, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду, надані йому з метою перегляду рішень місцевих судів у порядку, встановленому процесуальним законодавством [188, с. 188]. Однак вважаємо, що наведене визначення має суттєві недоліки. Так, апеляційний суд у випадках, визначених процесуальним законом, може не тільки переглядати судові рішення, але й вирішувати справи в якості суду першої інстанції. Крім того, визнавати апеляційний округ «нормативно визначеною частиною території» видається невірним, оскільки жодним законом або підзаконним актом України не визначаються межі кількох адміністративно-територіальних одиниць обласного значення, на території якої, у свою чергу, діє певний апеляційний суд.

Тому пропонуємо доповнити статтю 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначенням апеляційного округу: «Апеляційний округ – це

сукупність декількох територіально наближених областей, в межах яких діє один апеляційний суд, створений у порядку, передбаченому цим Законом».

І з урахуванням вищевказаного, пропонуємо виключити частину п'яту ст. 15 ГПК України зі статті «Територіальна підсудність» та доповнити ст. 16 ГПК України «Виняткова підсудність» положенням наступного змісту: «Місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією зі сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Верховний Суд України. Справа повинна бути передана на розгляд до господарського суду, який входить до меж іншого апеляційного округу господарських судів України, встановленого чинним законодавством України».

При дослідженні виняткової підсудності необхідно враховувати розвиток, розширення та вдосконалення кола справ, підвідомчих господарським судам. Слід пам'ятати, що визначення підвідомчості спору є одним із перших етапів звернення до суду особи, за яким слідує встановлення підсудності справи. Зокрема, М.І. Черленяк у своєму дисертаційному дослідженні [45] пропонує значно розширити зміст ст. 12 ГПК України «Компетенція господарських судів щодо вирішення справ». Аналогічні зміни в частині визначення компетенції судів були запропоновані авторами проекту Господарського процесуального кодексу України від 06.03.2008 р. № 2178 [27]. У разі внесення вказаних змін до ГПК України постане логічне запитання, за якими правилами буде визначатися підсудність таких справ.

Зокрема, вказане стосується господарських справ, що виникають у сфері ліцензування господарської (підприємницької) діяльності [45, с. 183-185]. Так, відповідно до частини першої ст. 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та

окремих споживачів. Орган ліцензування – орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України, або уповноважений законом державний колегіальний орган [189, ст. 1]. Перелік органів ліцензування затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 609 [190].

Із аналізу наведених вище норм чинного законодавства вбачається, що у разі виникнення спору у сфері ліцензування господарської (діяльності) відповідачем у справі буде орган ліцензування, який є органом виконавчої влади, тому підсудність справи буде визначатися за правилами частини п'ятої ст. 16 ГПК України, і вказана справа буде підсудною господарському суду міста Києва.

Отже, виняткова підсудність господарських справ є важливим інструментом господарського процесу, за допомогою якого забезпечується швидкий та ефективний розгляд господарського спору судом, що чітко визначений законом, із максимальним наближенням до предмету або суб'єкту спору [191, с. 92]. Проте, чинний ГПК України потребує удосконалення для уникнення конкуренції між нормами, які закріплюють правила виняткової підсудності справ, та унеможливлення неоднозначного тлумачення досліджуваних норм.

Іншим підвидом імперативної підсудності справ є родова підсудність.

Підсудність, що визначає компетенцію судів різних ланок судової системи (різних рівнів) в якості судів першої інстанції, називається родовою, або предметною [30, с. 71]. Деякі автори, наприклад, Л.Є. Зуєва, Т.В. Степанова, М.Й. Штефан і В.В. Ярков використовують відносно даного виду назву «родова (предметна) підсудність». Із запропонованою назвою не можна погодитися, оскільки предмет справи, як кваліфікуюча ознака підсудності справи, застосовується не тільки при визначенні родової підсудності, але й, наприклад, територіальної. Так, частиною шостою ст. 15 ГПК України закріплено, що справи про банкрутство розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника. В даному випадку

предметом розгляду справи є банкрутство особи, а підсудність даної справи визначається, керуючись загальними правилами підсудності справ.

Метою родової підсудності є розподіл справ між судами різних судових ланок, що досягається шляхом віднесення до повноважень певного господарського суду категорії справ із специфічним предметом (родом) справи. Зазначене зумовило і назву родової (предметної) підсудності. При цьому С.В. Оверчук наголошує на тому, що в основу визначення предметної підсудності покладено не тільки вид (предмет) скоєного злочину, а й обсяг влади конкретного суду, які в однаковій мірі беруться до уваги [55].

Таким чином, вважаємо більш обґрунтованим застосування до даного виду підсудності назви «родова підсудність справ». Родовою підсудністю справ є різновид імперативної підсудності справ, правилами якої в якості суду першої інстанції для вирішення справи по суті визначається суд вищої судової ланки.

З приводу існування родової підсудності справ цікавою видається точка зору Л.А. Терехової, яка зазначає, що інститут родової підсудності в арбітражному (і особливо в цивільному) процесі знаходиться в протиріччі з призначенням судової діяльності, з основними принципами судочинства – незалежності суддів, самостійності судової влади, змагальності і рівності сторін. Якщо відповідач «рядовий», то позивач подає заяву в нижню судову ланку за місцем знаходження відповідача. Але якщо відповідачем стає орган влади, організація з ієрархічною структурою, то, всупереч принципу рівності сторін, позивач повинен звернутися до суду відповідного рівня. Порухення принципу рівності автоматично тягне порушення принципу змагальності [192, с. 67]. Підтримує та розвиває наведену точку зору О.В. Чуваєва, яка зазначає, що незважаючи на те, що істотною ознакою підсудності є саме рід справи, на даний момент основу правил родової підсудності більшою мірою визначає субординація несудових органів, що первинно суперечить принципу незалежності суддів. Адже судова влада може вважатися достовірно незалежною, якщо вона ані територіально, ані в сенсі компетенції не

вибудовується відповідно до системи органів законодавчої і виконавчої влади [193].

У даному випадку необхідно враховувати не тільки той факт, що відповідач по справі є органом влади, але й специфіку правовідносин, які виникають при участі наведених органів. Видається, що такі справи підлягають більш ретельному та кваліфікованому розгляду, у зв'язку з чим виникають додаткові вимоги до суду, який розглядатиме такий спір. Звісно, родова підсудність у тому вигляді, в якому вона існувала до 2001 р., фактично обмежувала розгляд таких справ однією інстанцією. Вказаним обмежувалося право сторін на перегляд рішення в апеляційній та касаційній інстанції. Тому в ході так званої «малої» судової реформи 2001 р. родову підсудність було ліквідовано. Доречно зауважити, що і в «радянський» період відповідно до ст. 1 Постанови про правила провадження справ у Вищій Арбітражній Комісії при Раді праці та оборони та місцевих арбітражних комісіях від 14.03.1923 р. спори про майнові права між державними установами та підприємствами, в яких однією із сторін є центральна установа, а також між державними установами та підприємствами різних губерній, якщо ці губернії не входили до складу однієї області або однієї республіки, належали до відання Вищої Арбітражної Комісії в якості першої інстанції [194].

Слід зазначити, що досі правила родової підсудності справ закріплені у Господарському процесуальному кодексі Республіки Узбекистан, ст. 26 якого встановлює, що Вищий господарський суд розглядає: спори, які витікають з економічних угод між органами управління республіки, місцевими органами представницької і виконавчої влади; справи про визнання недійсними (повністю або частково) актів найвищих органів влади, що не мають нормативного характеру. Вищий господарський суд з урахуванням особливих обставин має право вилучити будь-яку справу з будь-якого господарського суду і прийняти його до свого провадження по першій інстанції, передати справу з одного господарського суду в інший [155]. Ст. 48 Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь визначає категорії справ, які

розглядаються Верховним Судом Республіки Білорусь в якості суду першої інстанції [76, ст. 48].

Вважаємо, що ліквідувавши вказані норми родової підсудності, «мала» судова реформа реалізувала конституційний принцип рівності виконавчої та судової гілок влади і одночасно зберегла особливість певної категорії справ, створивши для них спеціальний суд та забезпечивши реалізацію учасникам господарського судочинства права на апеляційне та касаційне оскарження у вказаних справах в повному обсязі.

Водночас слід визнати закріплення правил родової підсудності цілком обґрунтованим в КАС України щодо визначення підсудності справ, пов'язаних із виборчим процесом. Наприклад, частиною третьою ст. 172 КАС України рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів чи всеукраїнського референдуму оскаржуються до Вищого адміністративного суду України. Усі інші рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду [74]. Скорочена процедура розгляду наведеної категорії справ (обмеження не тільки кількості судових інстанцій, які розглядають справу по суті, але й процесуальних строків) обґрунтовується політичним характером таких справ, можливістю зростання суспільної напруги при їх затягуванні та загрозою виникнення або загострення політичної кризи в державі. При цьому вважаємо недоцільним однією із умов передачі наведеної категорії справ на розгляд у вищій судовій інстанції зазначати більш високий рівень кваліфікації суддів вищих судових інстанцій, оскільки рівень підготовки суддів не повинен залежати від інстанції суду, в якому він займає посаду.

Повертаючись до господарського процесуального законодавства відзначимо, що в попередніх підрозділах роботи було вказано, що частиною другою ст. 24 проекту Господарського процесуального кодексу України, оприлюдненого Радою з питань судової реформи при Президенті України, закріплюється категорія справ, підсудність якої визначається за правилами

родової підсудності. Так, відповідно до зазначеної вище статті апеляційні господарські суди розглядають у першій інстанції справи щодо оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів [11]. Однак, як зазначалося раніше, право на таке оскарження, в силу частини другої ст. 51 Закону України «Про третейські суди», поряд із учасниками розгляду справи в третейському суді, мають інші зацікавлені особи, які не брали участі в справі, але вважають, що їх права були порушені.

При цьому слушною видається точка зору Т.А. Білової, яка зазначає, що віднесення певних категорій справ до компетенції вищестоящих судів викликає неоднозначну оцінку фахівців. Безумовно, що це мають бути справи, що представляють найбільш важливі громадські та державні інтереси або значну складність у вирішенні [195]. До наведеного вважаємо за необхідне додати, що при встановленні правил родової підсудності окремих категорій справ у сфері господарського обігу необхідно враховувати специфіку визначених відносин, яка виражається в принципах господарювання, закріплених ст. 6 Господарського кодексу України. Так, серед задекларованих принципів є забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання; заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини [160].

З урахуванням вказаного вважаємо, що закріплення в господарському процесуальному законодавстві України справ, підсудність яких встановлюється за правилами родової підсудності, обмежить не тільки конституційно закріплене право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень (зазначене проаналізовано в попередніх підрозділах дослідження), але й суперечитиме загальним засадам господарювання. Тобто попри те, що в ретроспективі досліджуваний вид підсудності був закріплений нормами господарського процесуального законодавства та станом на сьогоднішній день пропонується авторами деяких проектів Господарських процесуальних кодексів

України, його відновлення у ГПК України видається недоречним. Зазначене обумовлюється специфікою принципів господарських правовідносин, серед яких є принципи рівності учасників господарсько-правових відносин, заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарські відносини та інші. Відповідно вбачається, що, незалежно від предмету та суб'єктного складу спору, всі суб'єкти господарювання повинні мати рівні права на оскарження та перегляд ухвалених судом рішень.

За підсумками проведеного в даному підрозділі дослідження можна виділити наступні ознаки імперативної підсудності справ господарським судам:

1) є самостійним видом підсудності, яка об'єднує правила виняткової та родової підсудності справ;

2) перелік правил імперативної підсудності, встановлений господарським процесуальним законодавством, є вичерпним та не підлягає розширеному тлумаченню або закріпленню іншими актами (законодавчими актами, договорами тощо);

3) При можливості одночасного застосування правил декількох видів підсудності пріоритет надається правилам імперативної підсудності справ. Застосування правил імперативної підсудності виключає застосування будь-яких інших правил підсудності, закріплених Господарським процесуальним кодексом України.

Узагальнюючи вищенаведене, можна зазначити, що імперативна підсудність справ господарським судам – це вичерпний перелік правил визначення господарського суду для розгляду конкретної справи, закріплених процесуальним законом, які є пріоритетними перед правилами інших видів підсудності та не можуть бути замінені ними у жодному випадку (за домовленістю сторін, у разі закріплення іншим нормативно-правовим актом тощо).

За урахуванням вищевказаного пропонуємо назву ст. 16 Господарського процесуального кодексу України «Виключна підсудність» змінити на назву «Імперативна підсудність».

2.3. Договірна підсудність справ господарським судам

Ще у Статуті торгівельного судочинства 1832 р. було закріплено право осіб, між якими виник спір, обрати суд для його вирішення. Так, ст. 44 глави третьої Статуту торгівельного судочинства закріплювала наступне: «Відомство кожного Комерційного Суду поширюється не далі того міста, в якому його створено, та уїзду цього. Але підсудність по справам, відомству суду належним, розповсюджується як на тих, хто мешкає у тому місті та уїзді, так рівно і на тих, хто тимчасово перебуває у ньому. Крім цього, підсудність поширюється на всіх без винятку сторонніх торговців: коли в умовах договору між ними буде постановлено у випадку спору розбиратися саме у тому місті» [196].

Аналогічна норма містилась і в Статуті цивільного судочинства. В ході судової реформи 1864 р. був прийнятий новий Статут цивільного судочинства, який також встановлював можливість сторін самостійно вибирати суд для вирішення спору, який між ними виник. Детальне дослідження Статуту здійснив Є.В. Васьковський, який у підручнику з цивільного процесу 1917 р. вже використовує термін «договірна підсудність» [53, с. 100], хоча в самому Статуті цивільного судочинства він не застосовується.

У вказаному Статуті також можна спостерігати певні обмеження щодо самостійного вибору суду, який буде вирішувати спір. По-перше, сторони не мали права звернутися до суду вищої інстанції, не звернувшись до першої, та вибрати для вирішення спору будь-яку цивільну палату або цивільний департамент Сенату. По-друге, угодою сторін могла бути змінена тільки загальна або спеціальна підсудність, але не виключна, яка була безумовно обов'язкова, оскільки встановлювалася не стільки в інтересах сторін, скільки

для кращого здійснення правосуддя (Статут прямо оговорював наведене відносно підсудності за місцем знаходження нерухомості у ст. 228) [53, с. 100]). Вважаємо, що вказаний виняток є, безспірно, доцільним: таким чином закон здійснював охорону інтересів третіх осіб, які не брали участі в укладенні угоди про визначення підсудності справи, але мали цілком законне право на участь у спорі в силу своєї зацікавленості у вирішенні долі цього нерухомого майна. Тобто відсутність такого обмеження могла призвести до зловживання правом сторонами та до недотримання законних прав третіх осіб.

Проте, Статутом цивільного судочинства 1864 р. не було закріплено положення стосовно форми угоди про підсудність, тому можна дійти висновку, що форма такої угоди могла бути будь-якою, в тому числі і усною. Як допускає Е.В. Васьковський, згода могла бути виражена в односторонній письмовій заяві відповідача про згоду на розгляд справи тим судом, до якого подано позов, або в усній заяві відповідача в засіданні суду [53, с. 100].

За радянських часів можливість застосування договірної підсудності не передбачалась. Чинним ГПК України також не передбачена можливість сторін змінити підсудність справи за взаємною згодою. Отже, чинне процесуальне законодавство не закріплює такого виду підсудності, як договірна. Єдиним вітчизняним кодексом, в якому донедавна зберігалася вказана можливість, був ЦПК України, ст. 112 якого встановлювала: «Сторони мають право письмово визначити територіальну підсудність справи, крім справ, для яких встановлена виключна підсудність» [107, ст. 112]. Проте, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. [197] вказана стаття була виключена.

Вірною вбачається точка зору цивіліста Л.А.Островської, яка зазначає, що скасування договірної підсудності призвело до обмеження реалізації принципу диспозитивності у цивільному процесі та до зниження рівня передбачуваності та стабільності підсудності за договірними спорами [198, с. 19]. Так, відповідно до частини третьої ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами

України [94, ст. 3]. Наведена норма спрямована на реалізацію в Україні загальноновизнаних міжнародних норм, оскільки відповідає положенням Міжнародного пакту про громадські та політичні права (п. а) частини третьої ст. 2) [199, ст. 2] та Європейської конвенції про захист прав людини (ст. 6) [93, ст. 6]. Надання особам можливості самостійно обирати суд, який буде вирішувати спір, що виник між ними, дозволяє у повній мірі реалізувати принцип доступності судочинства, закріплений законодавством. До того ж, існування досліджуваного виду підсудності в процесуальному праві є додатковою гарантією для фізичних та юридичних осіб при захисті порушених прав.

При цьому Л.А. Островська зазначає, що зокрема, сторони цивільно-правових договорів, які бажають передбачити в договорі певне місце розгляду спору, можуть скористатися деякими механізмами, які збереглися у законодавстві, незважаючи на вилучення з ЦПК України положень про договірну підсудність. Зокрема, частина восьма ст. 110 ЦПК України передбачає, що позови, які виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів [107, ст. 110]. Отже, сторони можуть у договорах чітко визначати місце їх виконання і таким чином створювати можливість розгляду цивільних справ, які виникають з таких договорів, у певному місці [198, с. 19-20]. Але з таким твердженням автора погодитися не можна з наступних підстав. По-перше, наведена вище норма закріплює правила альтернативної підсудності справ, оскільки стороні надається можливість вибрати суд, який буде вирішувати справу по суті або за загальним правилом підсудності або за місцем, визначеним у договорі, як місце виконання договору. По-друге, визначення місця виконання договору не може прирівнюватися до домовленості сторін про місце вирішення справи по суті у разі виникнення спору. Наведене пов'язано з тим, що місце виконання договору може бути обумовлено його предметом, правовою природою договору тощо, а

умови передачі справи до певного суду обумовлюються виключно волею та домовленістю сторін договору.

В результаті аналізу судової практики можна дійти висновку, що, попри відсутність закріплення правил договірної підсудності в процесуальному законодавстві, вони застосовуються суб'єктами господарювання. Прикладом може слугувати ухвала господарського суду Донецької області від 06.09.2016 р. за позовною заявою Товариства з обмеженою відповідальністю «Голден СІДС» до WS-TRADE sp. z o.o. про стягнення заборгованості у розмірі 1962,40 дол. США [200].

Особливості провадження у справі за участю іноземних підприємств та організацій, визначені у розділі XV Господарського процесуального кодексу України. Зокрема, ст. 124 ГПК України встановлено, що підсудність справ за участю іноземних суб'єктів господарювання визначається цим Кодексом, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [9, ст. 124].

Як вбачається з матеріалів справи, позивач – це юридична особа, яка створена за законодавством України, відповідач WS-TRADE sp. z o.o. (далі – відповідач) – іноземна юридична особа, яка створена за законодавством Польщі, а спірні правовідносини носять приватноправовий характер, оскільки виникли із приватних договірних відносин. За таких обставин вбачається, що на вирішення господарського суду передано спір з іноземним елементом, який має приватноправовий характер, а тому вказані правовідносини можуть регулюватись положеннями Закону України «Про міжнародне приватне право». Зокрема, відповідно до ст. 76 даного Закону суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом, зокрема, у випадку, якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, крім випадків, передбачених у ст. 77 цього Закону [201, ст. 77].

В ухвалі від 06.09.2016 р. по справі № 905/228/16 господарський суд Донецької області суд установив, що у п. 10.2 Контракту №1 купівлі-продажу,

підписаного 27.07.2015 р. у м. Пулави, Польща між Товариством з обмеженою відповідальністю «Голден СІДС» та WS-TRADE sp. z o.o., передбачено, що при неможливості врегулювати спір без посередництва юридичних органів сторони покладають вирішення конфлікту на судові органи України. Тобто даним пунктом Контракту сторони передбачили підсудність справи у разі виникнення спору, а саме – судові органи України. Однак сторони не передбачили, до якого саме суду України передається спір.

У п. 1 роз'яснення Президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій» від 31.05.2002 р. № 04-5/608 зазначено, що обираючи як орган вирішення спорів місцевий господарський суд України, сторони пророгаційної угоди повинні дотримуватись вимог міжнародного договору та ст. 16 ГПК України щодо виключної компетенції господарських судів України. Отже, у разі невідомості справи у спорі за участю іноземного підприємства чи організації господарський суд має відмовити у прийнятті позовної заяви на підставі п. 1 частини першої ст. 62 ГПК України. З цієї ж підстави господарський суд повинен відмовити у прийнятті позовної заяви, якщо у пророгаційній угоді сторонами неправильно викладено назву суду або зазначено суд, існування якого не передбачено законодавством України [200].

Із наведеного вище вбачається, що у господарському процесуальному законодавстві України існує договірна підсудність, правила застосування якої роз'яснюються Вищим господарським судом України. Проте, доцільним видається закріпити право осіб на визначення підсудності шляхом укладання угоди із зазначенням відповідних обмежень (заборона змінювати правила деяких видів підсудності), безпосередньо встановлених ГПК України. Запропоноване підтвердить міжнародні стандарти в національному законодавстві, оскільки в процесі інтеграції України до світової та регіональних економічних систем об'єктивною необхідністю є гармонізація правових приписів норм міжнародного права і національного законодавства [125, с. 120].

З метою реалізації зазначених вище змін необхідно дослідити правову природу угоди про підсудність. Так, М.Г. Єлісеєв, досліджуючи угоду про підсудність, наводить, що в доктрині зарубіжних країн існує декілька точок зору щодо правової природи зазначеної угоди: «Одні автори схильні розглядати її як матеріально-правову категорію, оскільки в ній присутні ті ж самі елементи, що і в будь-якому іншому договорі. Інші виходять з того, що основна її мета знаходиться в сфері судової процедури, та бачать в ній інститут процесуального права. Треті називають угоду про підсудність договором *sui generis*» [202, с. 74-75]. С.О. Дергачев наполягає, що угода про підсудність має процесуальну правову природу: на нього не поширюються положення норм матеріального права і передбачені ними правові наслідки [203, с. 9].

Вважаємо, що угоду про підсудність необхідно віднести до договорів із змішаною правовою природою, які мають відповідати як нормам матеріального, так і процесуального права.

Звісно, укладення угоди про підсудність за своїм змістом не буде відрізнятися від укладення будь-якої іншої угоди, в чому і полягає матеріальна сторона договірної підсудності. Угода про підсудність має відповідати основним принципам договірного права: рівність сторін договору, свобода договору та інш. Однак при укладенні такої угоди слід дотримуватися певних обмежень, які містяться в нормах процесуального права.

Крім того, слід погодитися з С.О. Дергачовим, що обставинами, обов'язковими для встановлення судом при оцінці всіх видів угод про зміну підсудності, є:

- визначеність предмета угоди про підсудність;
- належні суб'єкти угоди про підсудність;
- належна форма угоди про підсудність [203, с.10].

Вважаємо, що шляхом укладення договору про підсудність сторони можуть змінити лише територіальну підсудність. Дійсно, обгрунтованим видається, що інстанційну підсудність не можна змінювати, оскільки угодою про підсудність не можна передбачити розгляд справи по першій інстанції

господарським судом апеляційної або касаційної інстанції. Одночасно слід зауважити, що для максимального дотримання балансу прав та обов'язків сторін спору деякі з правил територіальної підсудності також може бути законодавчо обмежено змінювати за угодою сторін. Зокрема, доречним видається надання можливості сторонам спору змінити лише частину правил територіальної підсудності, а саме – підсудності за місцезнаходженням відповідача та альтернативної підсудності справ. Наведене обумовлюється специфічним предметом або суб'єктивним складом справ інших категорій, які віднесені до територіальної підсудності.

Визначення підсудності справи допускається лише при існуванні взаємної згоди сторін шляхом укладання угоди про підсудність. Таким чином, ще одним важливим питанням є форма угоди про підсудність. Зміст і форма такої угоди має регулюватися процесуальним законодавством, яке наділяє сторони правом змінити підсудність справи за взаємною згодою. Наведене пов'язано з тим, що укладення угоди має в своєму підґрунті перш за все процесуальні наслідки, а не цивільно-правові або господарсько-правові.

Вбачається доречним встановити обов'язковість укладення такої угоди в письмовій формі. Наприклад, сторони, які укладають договір, вправі передбачити у самому тексті договору, що всі спори, які виникнуть у майбутньому із даного договору, будуть вирішуватися певним судом. Зазначена угода може також бути укладена у вигляді окремого договору.

Важливим питанням, якому взагалі не приділяється увага у вітчизняній доктрині, є поняття та види договірної підсудності.

Вважаємо, що під договірною підсудністю слід розуміти надання процесуальним законом права сторонам за власним бажанням, шляхом укладення письмової угоди (з дотриманням норм матеріального та процесуального права), визначити суд, який буде повноважний вирішувати спір, що виник або може виникнути у майбутньому між ними.

Сутність договірної підсудності, в першу чергу, зводиться до укладення угоди про підсудність між сторонами. Тому видається доречним дослідити види угод про підсудність справ.

Зокрема, обґрунтованою видається одна із класифікацій, запропонованих М.А. Рожковою:

1. Пророгаційна угода про підсудність (угода, якою сторони визначають підсудність їх справи суду, компетенція якого за відсутності угоди не розповсюджується на їх справу).

2. Дерогаційна угода про підсудність (угод, якою сторони виключають підсудність їх справи суду, компетенція якого при відсутності угоди розповсюджувалась би на цю справу) [204, с. 13-14].

Так, визначаючи підсудність справи шляхом укладення угоди, сторони мають право обрати суд, який не має повноважень, за загальними правилами про підсудність, вирішувати даний спір по суті, проте в силу наявності письмової угоди сторін у нього виникає зазначене повноваження. У другому випадку, навпаки, встановлюється виключення із підсудності компетентного суду спору та передача його на вирішення до суду, встановленого угодою сторін. Тобто М.А. Рожкова в запропонованій класифікації закріпила зазначені вище варіанти визначення суду, якому буде підсудна справа за наявності угоди сторін і які цілком можуть бути застосовані при закріпленні можливості застосування договірної підсудності у чинному ГПК України.

Слід зауважити, що обґрунтованими видаються наступні класифікації угод про підсудність господарських справ [205, с. 76]:

1. За способом укладення угоди про підсудність:

1.1. Окрема угода про підсудність (у вигляді самостійного договору).

1.2. Угода про підсудність, як частина основного договору (у вигляді окремого пункту в договорі або додаткової угоди, яка є невід'ємною частиною основного договору).

2. За законодавством, яким регулюється укладення угоди про підсудність:

2.1. Третейська угода – угода сторін про передачу спору на вирішення третейського суду відповідно до Закону України «Про третейські суди» [104].

2.2. Арбітражна угода (арбітражне застереження) – це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер, чи ні, відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [206].

2.3. Угода (договір) про підсудність – це угода про передачу справи до певного суду, яка укладається сторонами у випадках відсутності заборони у чинному ГПК України.

Вбачається за доцільне відносити третейську й арбітражну угоди до різновидів угоди про підсудність, хоча в науці вони вивчаються окремо.

3. За рівнем складності:

3.1. Багаторівневі угоди про підсудність (до таких доречно відносити угоди, які передбачають досудовий порядок врегулювання спору).

3.2. Прості (однорівневі) угоди про підсудність (угоди, які передбачають суд, повноважний вирішувати спір).

У зв'язку з тим, що угода про підсудність може бути укладена як окремий договір та стосуватися спору, який вже виник між сторонами, однак ще не переданий до суду для вирішення по суті, або бути частиною договору та регулювати питання всіх спорів, які можуть виникати між сторонами при виконанні укладеного договору, відповідно можна виділити вказані види договорів про підсудність за наступним критерієм.

4. За кількістю об'єктів угоди (предметів спору):

4.1. Угода про підсудність стосовно конкретного спору, який виник між сторонами.

4.2. Угода про підсудність з невизначеною кількістю об'єктів (предметів спору) – така угода укладається стосовно всіх спорів, які можуть виникнути між сторонами в майбутньому.

Доречно зауважити, що вказані класифікації безпосередньо розкривають питання угод про підсудність господарських справ, а не угод про підсудність справ господарським судам України. На жаль, чинним ГПК України не передбачена можливість укладання договорів про зміну підсудності в межах системи господарських судів, що видається необґрунтованим та суттєво обмежує можливості сторін щодо врегулювання господарських спорів. На підставі аналізу вищенаведених класифікацій доречно дійти висновку, що угода про підсудність може укладатися у великій кількості варіантів, що робить її доступною для суб'єктів господарювання та різних видів договорів.

Водночас окрему увагу вважаємо за доцільне приділити визначенню періоду часу, коли сторонами може бути укладений договір про підсудність справи. Для прикладу пропонуємо дослідити російське законодавство, нормами якого закріплено право сторін на зміну підсудності справи шляхом укладення угоди. Так, відповідно до ст. 32 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації сторони можуть за угодою між собою змінити територіальну підсудність для конкретної справи до прийняття її судом до свого провадження. Підсудність, встановлена ст.ст. 26, 27 і 30 ЦПК РФ (ст. 26 – цивільні справи, підсудні верховному суду республіки, крайовому, обласному суду, суду міста федерального значення, суду автономної області і суду автономного округу; ст. 27 – справи, підсудні Верховному Суду Російської Федерації; ст. 30 виключна підсудність – прим. Н.П.), не може бути змінена угодою сторін [207].

Ст. 37 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації передбачає, що підсудність, встановлена ст.ст. 35 і 36 (ст. 35 – пред'явлення позову за місцем знаходження або місцем проживання відповідача; ст. 36 – підсудність за вибором позивача) АПК РФ, може бути змінена за угодою сторін до прийняття арбітражним судом заяви до свого провадження [84, ст. 37].

Звертає на себе увагу той факт, що автори російських законів використовують не тільки різний підхід в частині стилістичного формулювання норми, але й взагалі різні юридичні конструкції. Така різниця у викладенні

норм права ускладнює розуміння, трактування та подальше застосування досліджуваних норм.

М.Г. Єлісеєв, досліджуючи наведені вище норми, доходить наступного висновку: «Чим дійсно істотно відрізняється ст. 32 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації від ст. 37 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації, так це вирішенням питання, з якого моменту сторони можуть укласти угоду про підсудність. Відповідно до буквального значення ст. 32 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації сторони мають право змінити підсудність «для даної справи», тобто вони можуть домовитися про зміну конкретної справи, яка вже виникла, тоді як із ст. 37 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації виходить, що сторони мають право змінювати підсудність спору, який може виникнути в їх відносинах» [208, с. 193].

З урахуванням висновків М.Г. Єлісеєва вбачається, що момент укладення угоди про підсудність у цивільному процесуальному законодавстві пов'язується із безпосереднім моментом виникнення спору між сторонами (тобто угода про підсудність може бути укладена як до виникнення спору, так і після виникнення спору).

У ст. 52 ГПК Республіки Білорусь також містяться правила договірної підсудності, відповідно до яких підсудність, встановлена ст.ст. 49 та 50 ГПК РБ (ст. 49 – загальні правила підсудності, ст. 50 – підсудність за вибором позивача – прим. Н.П.), може бути змінена за згодою сторін.

Як було зазначено вище, ГПК України не містить норми, яка закріплює правила договірної підсудності.

Проте, існування договірної підсудності у процесуальному законодавстві є необхідним, оскільки робить судовий захист порушених прав фізичних осіб та суб'єктів господарювання більш доступним та зручним. Сторони краще, ніж хто інший, розуміють, в якому саме суді їм зручніше всього захищати свої інтереси. Тому було б неправильним обмежувати свободу сторін у виборі місця вирішення спору [82, с. 100]. Отже, є цілком доцільним надати сторонам

можливість самостійно визначати судовий орган, який буде компетентний вирішувати спір у разі його виникнення [85, с. 394].

Безперечно, найбільш обґрунтованим видається надання сторонам спору права укладення угоди про підсудність до порушення провадження по справі у відповідному суді, оскільки вказане гарантує сторонам подальше дотримання правил підсудності справ, обмежить можливості сторін в частині зловживання ними своїми правами з метою затягування розгляду справи, передачі справи до більш «зручного» господарського суду тощо.

З іншого боку, у випадку, якщо бажання укласти угоду про підсудність виникне у сторін після порушення провадження (за аналогією з укладенням третейської угоди або арбітражного застереження), заборона укладення такої угоди буде суттєвим обмеженням прав сторін та заперечуватиме основну ознаку договірної підсудності: добровільність волевиявлення сторін на зміну підсудності справи.

З метою запобігання зловживанням сторонами своїми процесуальними правами (зокрема, укладення такої угоди перед винесенням господарським судом рішення) вважаємо доречним обмежити певним терміном можливість реалізації вказаного права: наприклад, моментом початку розгляду справи по суті. Вказане надасть сторонам час для реалізації правил договірної підсудності (тобто фактично до розгляду справи по суті сторони будуть мати можливість клопотатися про зміну підсудності господарської справи із посиланням на укладену між ними угоду) та, одночасно, зазначене обмеження унеможливить в подальшому затягування розгляду справи і ухвалення судового рішення із посиланням на наявність домовленості сторін.

Крім того, на законодавчому рівні необхідно вирішити питання щодо внесення змін до договорів про підсудність, припинення та визнання їх недійсними.

Попри відсутність в чинному ГПК України та численних проектах Господарського процесуального кодексу України норм, які б надавали можливість сторонам визначити підсудність справи шляхом укладення

договору, вбачається за необхідне внести зміни до чинного ГПК України та надати сторонам можливість самостійно обирати суд, який буде вирішувати спір між ними не тільки у випадках обрання сторонами третейського суду або арбітражу. Запропоноване надасть певної динаміки господарським відносинам, дозволить у повній мірі реалізувати суб'єктам господарювання права, надані їм процесуальним законодавством та зробить вітчизняне законодавство сучасним, прогресивним і таким, що відповідає міжнародним стандартам.

Узагальнюючи вищенаведене, можна підсумувати, що договірною підсудність справ господарським судам – це самостійний вид підсудності господарських справ, за правилами якого сторони справи наділені повноваженням на власний розсуд шляхом укладення письмової угоди змінити певні правила підсудності, визначені законом.

Доречно виділяти наступні ознаки договірної підсудності справ:

- 1) добровільний характер волевиявлення сторін спору при застосуванні правил договірної підсудності справ;
- 2) обов'язкова наявність письмової угоди про підсудність;
- 3) правила договірної підсудності справ можуть змінити тільки територіальну підсудність справ у межах, встановлених процесуальним законом. Імперативна підсудність, підсудність за зв'язком справ та інстанційна (ланкова) підсудність не можуть бути змінені із застосуванням правил договірної підсудності.

Потрібно доповнити Господарський процесуальний кодекс України ст. 16¹ «Договірною підсудність справ» наступного змісту: «Підсудність справ, яка визначається за місцезнаходженням відповідача або за вибором позивача, може бути змінена сторонами справи за їх письмовою угодою до початку розгляду справи по суті».

2.4. Підсудність за зв'язком справ у господарському процесі

Перш ніж перейти до дослідження правил застосування підсудності за зв'язком справ, необхідно дослідити назву даного виду та порівняти назви, які застосовуються у різних процесуальних нормативно-правових актах та правовій доктрині, оскільки відсутня єдність щодо досліджуваного терміну.

Зокрема, Ю.К. Осипов [40, с. 102], М.Й. Штефан [113, с. 233] та деякі інші автори, досліджуючи інститут підсудності, використовують словосполучення «підсудність за зв'язком справ». Ст. 113 ЦПК України [107, ст. 113] та ст. 21 КАС України [74, ст. 21] використовують термін «підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою». Чинний ГПК України [9] та проект Господарського процесуального кодексу України, оприлюдненого Радою з питань судової реформи при Президенті України [11] взагалі не містять окремих статей, що встановлюють правила досліджуваного виду підсудності справ.

Слід звернути увагу, що за змістом ст. 113 ЦПК України до підсудності кількох вимог, пов'язаних між собою, законодавець відносить:

1. Позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.
2. Зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється в суді за місцем розгляду первісного позову.

С.С. Гнатюк, досліджуючи наведений вид підсудності в адміністративному процесі, наполягає, що критерієм, який впливає на виникнення такого виду підсудності, є наявність двох і більше взаємопов'язаних (взаємообумовлених) вимог, заявлених позивачем в одній позовній заяві [209, с. 143].

Однак, більш логічною видається позиція Пленуму Вищого господарського суду України, викладена в п. 3.6 постанови «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України

судами першої інстанції» від 26.12.2011 р. № 18: «Позивач має право об'єднати в одній позовній заяві кілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами... Однорідними можуть вважатися позовні заяви, які пов'язані з однорідними позовними вимогами і водночас подані одним і тим же позивачем до одного й того самого відповідача (чи відповідачів) або хоча й різними позивачами, але до одного й того ж відповідача. Однорідними ж позовними вимогами є такі, що виникають з одних і тих самих або з аналогічних підстав і водночас пов'язані між собою одним і тим самим способом захисту прав і законних інтересів» [152]. Тобто вбачається, що в наведеному випадку мова йде про об'єднання позивачем або позивачами в одному позові декількох позовних вимог. При цьому підсудність об'єднаних *вимог* визначається за загальними правилами підсудності *справ*: територіальною, виключною, договірною тощо. У разі об'єднання декількох справ, які вже перебувають у провадженні суду, їх підсудність вже визначена позивачем на стадії складання позову та звернення з ним до суду. Прикладом об'єднання позовних вимог може бути об'єднання вимог: про стягнення неповернутого кредиту, відсотків за користування кредитом і неустойки; про спонукання до виконання зобов'язання за договором і про застосування заходів майнової відповідальності за його невиконання. Отже, віднесення норми, яка закріплює за позивачем право об'єднати декілька позовних вимог, до норм, які регулюють підсудність справ, є помилковим, оскільки в наведеному випадку застосовуються вище досліджені види підсудності.

У зв'язку із схожістю визначення підсудності за зв'язком справ та правил об'єднання позовних вимог виникає непорозуміння при застосуванні термінів.

Так, В.М. Бевзенко [120, с. 182], як і законодавець, використовує термін «підсудність пов'язаних між собою *вимог*». Проте, з таким формулюванням погодитися не можна, оскільки наявність у позивача (заявника) по справі самих лише вимог або наявність спору між сторонами не передбачає передачу цього спору на розгляд до суду (це право особи, а не його обов'язок) і, відповідно, подальше застосування правил підсудності справи. Визначення «підсудності за

зв'язком» можливе лише за наявності справи, а не вимог чи спору. Отже, вбачається більш доцільним застосовувати наступну назву даного виду підсудності: «підсудність за зв'язком *справ*».

Підсудність за зв'язком справ має місце у тому випадку, коли між ними існує такий об'єктивний зв'язок, який дозволяє розглянути всі заявлені вимоги в одному процесі [82, с. 99]. М.Й. Штефан зазначає, що підсудність за зв'язком справ встановлює, що позов має розглядати суд, який розглядає іншу пов'язану з ним справу [113, с. 233]. Тобто за правилами досліджуваного виду підсудності визначається підсудність справ, які залежать від справи, яка вже знаходиться на розгляді в суді та підсудність якої вже визначена за відповідними нормами процесуального законодавства.

Є.В. Васьковський зазначав, що зв'язок позову з іншою справою, яка вже знаходиться в провадженні, може служити підставою для спільного розгляду їх обох у тих випадках, коли предметом позову є предмет іншого процесу [53, с. 99].

Тобто правила підсудності за зв'язком справ застосовуються до двох і більше позовних заяв, об'єднаних одним предметом спору. Метою зазначеного виду підсудності є забезпечення правильного розгляду справи із урахуванням максимального кола обставин, які безпосередньо можуть вплинути на результат справи та зміст ухваленого рішення.

Відповідно до частини другої ст. 58 ГПК України суддя має право об'єднати кілька однорідних позовних заяв або справ, у яких беруть участь ті ж самі сторони, в одну справу, про що зазначається в ухвалі про порушення справи або в рішенні. За клопотанням сторін або з власної ініціативи суд об'єднує кілька вимог, що випливають з корпоративних відносин і пов'язані між собою підставою виникнення або поданими доказами.

П. 3.6 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 р. № 18 роз'яснено, що право об'єднати кілька однорідних позовних заяв або справ, у яких беруть участь ті ж

самі сторони, надане також судді. При цьому останній вправі вирішувати питання про об'єднання лише тих заяв (справ), які перебувають в його провадженні.

Проте, справи між суддями в суді розподіляються автоматизованою системою документообігу. Зазначена система забезпечує об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями із додержанням принципів черговості та рівної кількості справ для кожного судді. Наприклад, 01.11.2016 р. Товариством з обмеженою відповідальністю «ТРАНСБУНКЕР СЕЙЛІНГ ТІАМ» до господарського суду Одеської області було подано чотири окремих позови до Державного підприємства «ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЯХТ-КЛУБ». Автоматизована система документообігу суду сформувала на основі даних позовних заяв 4 справи (№№ 916/2907/16, 916/2908/16, 916/2909/16, 916/2910/16) та розподілила вказані позови на 4 суддів: Н.Д. Петренко, О.А. Демешина, Н.В. Рогу та Г.Є. Смелянець. І такий механізм розподілу справ закладено в систему роботи автоматизованої системи документообігу всієї судової системи. Отже, очікування на те, що справи, які в подальшому можуть бути об'єднані з метою всебічного розгляду, будуть розподілені системою на одного і того ж суддю, який має право їх об'єднати в одне провадження, є малоімовірним. У зв'язку з вищевказаним норма частини другої ст. 58 ГПК України потребує вдосконалення.

З іншого боку, якщо дозволити об'єднання справ, які знаходяться в провадженні різних суддів, постає питання, на розгляд якому судді передавати дану справу. Слід зауважити, що будь-яке об'єднання передбачає ускладнення справи. В свою чергу, частиною першою ст. 4^б ГПК України врегульовано, що справи у місцевих господарських судах, залежно від категорії і складності, можуть бути розглянуті колегіально у складі трьох суддів. В межах даного питання обґрунтованою вбачається пропозиція Т.В. Степанової, яка зазначила, що українському законодавцеві необхідно чітко визначити, які спори повинні вирішуватися колегіально по першій інстанції. Вона пропонує віднести до них спори: а) про банкрутство; б) щодо інтелектуальної власності; в) при сумі

позову понад 1 млн. грн; г) в інших випадках – за рішенням голови суду або його заступника на підставі мотивованої заяви судді або клопотання однієї зі сторін; д) за угодою сторін [210, с. 180]. Вважаємо за доцільне доповнити наведений перелік досліджуваним випадком та надати можливість суду або сторонам по справі об'єднувати справи, які знаходяться в провадженні різних суддів. А з метою уникнення спорів і непорозумінь щодо складу суду, який в подальшому буде вирішувати дану справу по суті, та з урахуванням підвищення її складності передавати таку справу на розгляд колегії суддів.

Застосування правил підсудності за зв'язком справ дозволяє не тільки заощадити процесуальний час, але й забезпечити відновлення та захист прав і законних інтересів максимального кола осіб із урахуванням всіх фактичних обставин, які можуть вплинути на вирішення справи по суті.

Цікавою видається позиція В.М. Оверчука, який досліджуючи інститут підсудності справ у кримінальному процесі, зазначив, що з'єднання справ можливе або в силу їх процесуального зв'язку, або в силу зв'язку матеріального, тобто побудованого на положеннях матеріального кримінального права і яке ґрунтується на об'єктивній (за співучастю) або суб'єктивній (за сукупністю злочинів) єдності [55, с. 14]. Окрему увагу В.М. Оверчук приділив конкуренції правил підсудності за зв'язком справ. Так, підсудність за зв'язком справ, за позицією вказаного автора, має забезпечити дію правил, згідно яких у випадку конкуренції за предметною підсудністю справа розглядається вищим судом; територіальною підсудністю – судом, у районі діяльності якого вчинено більш тяжкий злочин; спеціальною або персональною підсудністю – загальним, а не спеціалізованим (військовим чи ювенальним) судом. При цьому підсудність справ загальному суду (звичайна підсудність) має пріоритет над підсудністю справ спеціалізованим судам [55, с. 14-15].

Вказані висновки не можна вважати обґрунтованими у зв'язку із наступним. По-перше, така позиція є неприйнятною для господарського процесу у зв'язку із відсутністю обов'язкової стадії досудового врегулювання

спорів, на відміну від кримінального процесу, де така стадія фактично є (стадія досудового розслідування). Тобто фактично правила підсудності за зв'язком справ у господарському процесі застосовуються в межах вже порушеної судової справи до вимог, які виникають з метою захисту від первісного позову, який вже подано з дотриманням правил підсудності справ. По-друге, зазначаючи те, що підсудність справ загальному суду (звичайна підсудність) має пріоритет над підсудністю справ спеціалізованим судам, автор фактично змішує поняття підвідомчості та підсудності справ. Тобто, вирішуючи, який суд буде розглядати справу – загальний або спеціалізований суд – позивач (заявник) визначає підвідомчість справи. Лише після визначення підвідомчості за правилами підсудності справ визначається, який конкретний суд буде вирішувати справу по суті. У зв'язку з цим слід підтримати детальне врегулювання вказаного питання постановою Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10, яким встановлені критерії, відповідно до яких господарський спір буде підвідомчий господарському суду, серед яких умова відсутності у законі норми, що прямо передбачала б вирішення такого спору судом іншої юрисдикції [10].

За аналізом положень чинного ГПК України та судової практики правила підсудності за зв'язком справ застосовуються в наступних випадках:

1. При поданні зустрічної позовної заяви.
2. При поданні позовних заяв третіми особами, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору.

Щодо першого випадку слід зазначити наступне. Відповідно до ст. 60 ГПК України відповідач має право до початку розгляду господарським судом справи по суті подати до позивача зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом [9, ст. 60].

С.С. Бичкова визначає зустрічний позов як самостійні вимоги відповідача, пред'явлені ним до позивача у порядку і строки, встановлені законом, для спільного їх розгляду з первісним позовом у межах одного і того

самого провадження у цивільній справі [211, с. 42]. М.А. Гурвич під зустрічним позовом розуміє звернення відповідача до суду з вимогою про захист самостійної вимоги до позивача шляхом розгляду спору про цю вимогу в тому ж процесі [212, с. 181]. Л.М. Ніколенко зазначає, що зустрічний позов – це позов, заявлений відповідачем у процесі, якій вже відбувається, щодо первісного позову [213, с. 327].

Зустрічний позов повинен бути взаємно пов'язаний з первісним. Проте, ані в зазначеній вище ст. 60, ані в розділі III ГПК України не закріплено правило підсудності зустрічних позовів, що є недоліком господарського процесуального законодавства, оскільки зустрічна позовна заява повинна відповідати всім вимогам, встановленим процесуальним законом для подачі позовних заяв, в тому числі і подаватися за відповідними правилами підсудності справ.

А.В. Юдін, досліджуючи частину другу ст. 31 ЦПК Російської Федерації, відповідно до якої зустрічний позов завжди подається до суду за місцем розгляду первісного позову, вбачає в цьому підстави для зловживання правилами підсудності. Так, при розкритті проблеми конкуренції різних видів підсудності він зазначає, що вказаний підхід є слідством залежності зустрічного позову від первісного. У такому випадку вбачається певний потенціал для зловживання у вигляді штучної зміни підсудності [214, с. 107]. Проте, з такою точкою зору погодитися не можна. Зокрема, предмет та обставини спору визначає первісний позивач по справі, і відповідно саме він визначає підсудність справи залежно від суб'єктного складу та предмету спору. Тому позивач за зустрічним позовом знаходиться в залежній позиції від первісного позивача, обмежений конкретним предметом спору та позбавлений можливості визначати суд, який буде вирішувати даний господарський спір.

І.С. Комаров у своєму дисертаційному дослідженні приділяє значну увагу порядку пред'явлення зустрічного позову і, зокрема, колізіям договірної, виняткової підсудності і спеціальної підсудності зустрічного позову. Вказаним автором розділяється точка зору С.А. Дергачева, Н.И. Клейн і І.М. Пятилетова

щодо необхідності подолання колізії норм про виняткову підсудність і спеціальної норми про підсудність зустрічного позову на користь останньої. І.С. Комаров доходить висновку, що у випадку, якщо зустрічний позов виступає засобом захисту проти первісної вимоги, необхідно говорити про пріоритет підсудності зустрічного позову, оскільки інакше не може бути винесене законне й обґрунтоване судове рішення. Якщо ж зустрічний позов не переслідує мети захисту проти позову, то в цьому випадку пріоритет повинен віддаватися договірній підсудності, оскільки немає підстав для обмеження принципу диспозитивності [215].

Однак вважаємо, що наведена позиція суперечить правовій природі зустрічного позову та основним засадам підсудності господарських справ. Наведене обґрунтовується наступним.

О.С. Фонова зазначає, що в поняття зустрічного позову входять дві ознаки. По-перше, зустрічний позов є самостійним позовом, який так само може бути пред'явлений окремо від первісного позову. Отже, можна зробити висновок, що він повинен задовольняти всім умовам, що ставляться до звичайних позовів. По-друге, зустрічний позов – один із засобів захисту відповідача проти вимог позивача. Тому він повинен повністю або частково унеможливити задоволення первісного позову [216, с. 87].

Тобто зустрічний позов у будь-якому випадку є засобом захисту прав та інтересів позивача за зустрічним позовом, а якщо така мета відсутня, неможливо говорити про обґрунтованість та необхідність такої позовної заяви. В останньому випадку може мати місце зловживання стороною своїми правами з метою затягування розгляду господарської справи по суті.

Наведене підтверджується роз'ясненнями, наданими в п. 16 Інформаційного листа Вищого господарського суду України «Про деякі питання, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів України у другому півріччі 2008 року щодо застосування норм Господарського процесуального кодексу України» від 12.03.2009 р. № 01-08/163. Так, на питання: «Яким чином має діяти господарський суд, якщо він дійде висновку

про те, що зустрічний позов взаємно не пов'язаний з первісним?» надано наступну відповідь: «Якщо у ній не вказано відповідних обставин, на яких, зокрема, ґрунтується позовна вимога, доказів, що підтверджують ці обставини, то зустрічна позовна заява повертається без розгляду з посиланням на п. 3 частини першої ст. 63 та ст. 60 ГПК України» [217]. Дійсно, у зустрічній позовній заяві повинні зазначатися обставини, які свідчать про взаємну пов'язаність зустрічного позову з первісним (за підставами цих позовів та/або поданими доказами; можливістю зарахування вимог за усіма позовами; у зв'язку з тим, що задоволення зустрічного позову виключатиме частково чи повністю задоволення первісного позову тощо), а так само докази, що підтверджують ці обставини (п. 5 частини другої ст. 54 ГПК України) [217].

О.В. Аксьонова запропонувала з метою припинення спроб недобросовісних позивачів (заявників) штучно змінювати підсудність справи включити в текст відповідних статей матеріального закону перелік належних сторін за тією або іншою категорією справ [218]. Проте, наведена пропозиція є неприйнятною, оскільки не відповідає основним засадам судочинства. Зокрема, встановлення запропонованого переліку суперечить частині першій ст. 55 Конституції України, яка гарантує кожному захист прав і свобод у судовому порядку [1, ст. 55].

Додатковим аргументом на спростування позиції А.В. Юдіна є той факт, що звернення із зустрічною позовною заявою є правом особи, а не її обов'язком. Зокрема, у тому випадку, коли відповідач не скористується своїм правом на звернення із зустрічною позовною заявою, то він може здійснити захист та поновлення свого порушеного права шляхом подачі позовної заяви у загальному порядку із дотриманням правил підсудності.

Аналізуючи зазначені вище обставини, можна дійти висновку, що основним правилом підсудності зустрічних позовних заяв є їх подача до господарського суду, в провадженні якого знаходиться первісний позов, поданий на розгляд суду із дотриманням правил підсудності справ, який пов'язаний із зустрічною позовною заявою спільним предметом розгляду та

доказовою базою. Одночасно слід зауважити, що інші правила підсудності господарських справ до зустрічного позову застосовуватися не можуть. Однак, неподання зустрічного позову не позбавляє особу права звернутися із окремою позовною заявою з метою відновлення та захисту своїх порушених прав та інтересів із дотриманням загальних правил підсудності (територіальної, виняткової, договірної).

Щодо другого випадку – подачі позовної заяви третіми особами, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, – згідно із частиною першою ст. 26 ГПК України вказані особи можуть вступити у справу до прийняття рішення господарським судом, подавши позов до однієї або двох сторін [9, ст. 26].

Цивіліст С.А. Чванкін зазначає, що третіми особами, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, називаються суб'єкти цивільно-правових відносин, які є повноцінними учасниками цивільного процесу та входять у вже розпочату цивільну справу шляхом направлення цивільного позову до сторін або однієї з них для захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів як фізичних осіб, так і юридичних осіб у сфері цивільно-правових відносин [219, с. 97]. Зокрема, в такому випадку обґрунтовано застосовується правило підсудності за зв'язком справ, оскільки позовна заява третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору подається до суду, в провадженні якого вже знаходиться первісна позовна заява.

Слід зауважити, що наведене правило фактично не закріплено законодавчо та впливає із логічного аналізу змісту ст. 26 ГПК України, яка закріплює право особи на звернення з позовною заявою в межах справи, яка вже знаходиться в провадженні суду.

Якщо треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, виявляють бажання не вступати в наявний процес між сторонами, а ініціювати свою, окрему справу, пред'явивши позовну заяву до сторони, на чию користь ухвалено позитивне рішення господарського суду, в результаті чого ця сторона порушила чи поставила під загрозу їхні права та інтереси, то підсудність справи

визначається за загальними правилами підсудності з урахуванням предмету спору та суб'єктного складу справи.

Додатково необхідно звернути увагу, що попри простоту правил підсудності за зв'язком справ, у судовій практиці виникають складнощі, пов'язані із застосуванням інших норм господарського процесуального законодавства. Так, прикладом може стати справа № 910/111/16, яка знаходилась в провадженні господарського суду м. Києва.

Публічне акціонерне товариство «Державний експортно-імпортний банк України» звернулося до господарського суду м. Києва з позовом про стягнення з Товариства з обмеженою відповідальністю «СІАФУД ГРУП» заборгованості за кредитними договорами № 151310K15 від 28.07.2010 р., № 151310K24 від 12.11.2010 р., № 151314K1 від 10.02.2014 р. в загальному розмірі 38422138,84 дол. США та 36957113,25 грн.

18.05.2016 р. до господарського суду м. Києва надійшла позовна заява третьої особи з самостійними вимогами на предмет спору – Компанії Айс Термінал Лімітед (ICE TERMINAL LIMITED) з вимогою про визнання недійсним договору поруки № 15130P15 від 28.07.2010 р. Проте, ухвалою господарського суду м. Києва від 23.05.2016 р. позовну заяву Компанії Айс Термінал Лімітед і додані до неї документи було повернуто позивачу без розгляду.

В подальшому зазначена ухвала була оскаржена до відповідного апеляційного суду і постановою Київського апеляційного господарського суду від 29.06.2016 р. апеляційну скаргу було задоволено, ухвалу господарського суду м. Києва від 23.05.2016 р. у справі № 910/111/16 скасовано, а матеріали позовної заяви повернуто до місцевого господарського суду на стадію прийняття [220].

Однак з'ясувалося, що вже 23.05.2016 р. по даній справі № 910/111/16 господарським судом м. Києва було ухвалено судові рішення, яким позов було задоволено частково.

Із наведеного прикладу вбачається, що на момент оскарження ухвали суду та прийняття рішення по суті, якою було відмовлено в прийнятті позовної заяви третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору, справа вже була вирішена по суті та ухвалене відповідне рішення. Тобто фактично апеляційне оскарження зазначеної ухвали та рішення, прийняте апеляційним господарським судом, втратило будь-який сенс.

Наведена ситуація зумовлена частиною четвертою ст. 106 ГПК України, відповідно до якої подання апеляційних скарг на ухвали місцевого господарського суду не перешкоджає продовженню розгляду справи цим судом.

При цьому в дослідженій вище ухвалі судом було зазначено наступне «суд звертає увагу Компанії Айс Термінал Лімітед (ICE TERMINAL LIMITED), що вона може звернутись до суду з окремим позовом у загальному порядку» [220]. У разі такого звернення з позовом прийняте рішення може прямо вплинути на права та обов'язки сторін за попередньо прийнятим рішенням господарського суду, у зв'язку з чим виникатимуть підстави для перегляду справи за нововиявленими обставинами. Однак при цьому втрачає сенс основний принцип господарського процесу – ефективний та швидкий розгляд справи.

До того ж, аналогічна викладеній ситуації може виникнути і стосовно зустрічних позовних заяв. Вважаємо, що наведене зумовлено тим, що законодавцем не розмежовано поняття «позовна заява», «зустрічна позовна заява», «позовна заява третьої особи із самостійними вимогами». Відповідно, повернення зустрічного позову та позову третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору зумовлює ті ж самі правові наслідки, що і повернення звичайної позовної заяви. Тобто у випадках скасування апеляційною інстанцією ухвал про відмову у прийнятті позовної заяви справа передається на розгляд місцевого господарського суду (частина шоста ст. 106 ГПК України). Проте, таке повернення зустрічної позовної заяви та позовної заяви третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору може

виявитися не потрібним у зв'язку із прийняттям рішення по справі, як у наведеному вище прикладі.

Отже, вбачається доречним передбачити право господарського суду, що розглядає первісний позов, зупинити розгляд справи по суті до винесення у подібних випадках рішення апеляційною інстанцією та закріпити скорочені строки апеляційного провадження, предметом оскарження яких є ухвали про повернення зустрічного позову та позову третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору.

Дослідивши у своєму дисертаційному дослідженні підсудність за зв'язком справ, адміністративіст А.А. Мельник виділяє наступні характерні риси даного виду підсудності в адміністративному процесі:

- 1) виникає з волі позивача під час подання позову до адміністративного суду;
- 2) вимог повинно бути щонайменше дві;
- 3) вимоги повинні бути підсудні різним судам, і якщо всі вимоги підсудні одному суду, то підсудність за зв'язком не виникає;
- 4) вимоги повинні бути пов'язані між собою;
- 5) вимоги пред'являються шляхом подання позовної заяви [58, с. 13].

Проте, із виділенням зазначених рис погодитися не можна, оскільки вони характеризують об'єднання позивачем (позивачами) по справі двох та більше вимог. У свою чергу, як зазначалося вище, об'єднання позовних вимог є самостійним інститутом господарського процесуального права та не регулюється правилами підсудності за зв'язком справ.

З урахуванням вищенаведеного, можна запропонувати виділяти наступні ознаки підсудності за зв'язком справ у господарському процесі:

1. Правила даного виду підсудності застосовуються в особливих випадках – у разі об'єднання справ в одне провадження або подання у справі інших позовних заяв, в тому числі зустрічних позовних заяв.

2. Наявність двох та більше позовів або справ, які мають спільний предмет розгляду та суб'єктний склад господарської справи.

3. Застосування даного виду підсудності до позовних заяв, які подаються в межах вже порушеного провадження по справі, розгляд якого не припинено, не залишено без розгляду та не закінчено прийняттям підсумкового судового рішення.

Таким чином, можна зазначити, що підсудність за зв'язком справ у господарському процесі – вид підсудності господарських справ, правила якої застосовуються в межах вже порушеного провадження по справі у разі, якщо виникає необхідність одночасного розгляду по суті двох та більше справ або позовних заяв, в тому числі зустрічних позовних заяв.

Доречним видається доповнити чинний Господарський процесуальний кодекс України статтею наступного змісту:

«Підсудність за зв'язком справ.

1. Зустрічний позов подається до місцевого господарського суду за місцем розгляду первісного позову.

2. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, подають позов до однієї або обох сторін до місцевого господарського суду за місцем розгляду первісного позову» [125, с. 121-122].

2.5. Інстанційна (ланкова) підсудність справ господарським судам

Самостійним видом підсудності, який потребує детального дослідження, є інстанційна (ланкова) підсудність справ. За правилами наведеного виду підсудності визначається, який господарський суд буде розглядати справу як суд першої, апеляційної та касаційної інстанції.

Принцип інстанційності розгляду справ є конституційно закріпленим. Відповідно до зазначеного принципу «суди мають бути організовані так, щоб забезпечити право на перегляд судового рішення у суді вищого рівня. Інстанційна організація судів повинна забезпечити правосудність рішення. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції» [221].

Так, у науковій літературі та чинному законодавстві щодо досліджуваного виду підсудності використовується декілька термінів.

Ст. 20 КАС України використовує термін «інстанційна підсудність» [74, ст. 20], що визначає, який суд буде розглядати справу як суд першої, апеляційної та касаційної інстанції. Тобто при вказаному поділі використовується ознака ланковості судової системи України.

Деякі автори слушно зауважують, що правила інстанційної підсудності дають відповідь на питання, які суди розглядають адміністративні справи у першій інстанції, а які в апеляційній та касаційній інстанціях. У цивільному процесі, як правило, кожна ланка судів діє як суд однієї інстанції. У господарських судах правило «судова ланка = судова інстанція» винятків не має [222, с. 78].

Окремі автори використовують термін «функціонально-інстанційна підсудність» [136, с. 266].

Інші, зокрема, Н.С. Керноз і І.В. Берднік, розмежовують інстанційну і функціональну підсудності, зазначаючи, що інстанційна підсудність є значно вужчою, ніж функціональна, оскільки на законодавчому рівні вживаються терміни «суд першої інстанції», «суд апеляційної інстанції», «суд касаційної інстанції» [223, с. 161].

С.Я. Фурса зазначає, що функціональна підсудність – це розподіл компетенції між судами загальної юрисдикції на підставі виконуваних ними функцій – місцеві суди, суди апеляційної інстанції, суди касаційної інстанції [135, с. 40]. Тобто вказаний вид підсудності справ допомагає визначити, суд якого рівня (ланки) судової системи України повинен вирішувати конкретну справу по суті.

Якщо проаналізувати адекватність використання термінів «функція» та «інстанція» щодо розподілу компетенції господарських судів різних ланок, то слід зауважити, що термін «функція» є більш загальним, оскільки функцією всіх судів є здійснення правосуддя [224, с. 79]. Так, М.П. Курило слушно зазначає, що суд на всіх стадіях судового процесу залишається центральним

суб'єктом правосуддя. Централізм суду в судовому процесі полягає в: а) організаційно-правовій функції; б) процесуально-правовій функції; в) контрольно-правовій функції; г) владно-правовій функції; д) виховній функції [225, с. 60]. При цьому необхідно погодитися із Ю.М. Грошовим та І.Є. Марочкіним, що кожному виду правосуддя – кримінальному, цивільному та іншим – притаманні свої особливі функції [226, с. 13]. Тому вбачається, що термін «функціональна» недоречно використовувати щодо інституту підсудності, оскільки він має інше смислове навантаження та інший зміст.

Під судовою інстанцією розуміється судова установа (відповідний судовий підрозділ), уповноважена на розгляд справи по суті (суд першої інстанції) або на перевірку законності та обґрунтованості постановленого судового рішення, що не набрало законної сили (суд апеляційної інстанції), або на перевірку законності та обґрунтованості рішення суду, яке набрало законної сили (суд касаційної інстанції) [227, с. 42].

Виходячи з вищевказаного вважаємо, що терміни «інстанційна підсудність» і «ланкова підсудність» є синонімами, а використання терміну «функціональна підсудність» видається недоречним.

Систему судоустрою України відповідно до чинного законодавства складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд (частина третя ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [94, ст. 17]). А для розгляду окремих категорій справ згідно з вказаним Законом у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди, якими є Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд (частина друга ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [94, ст. 31]).

Першою судовою ланкою (інстанцією) системи господарських судів є місцеві господарські суди, які розглядають по суті всі господарські справи, що виникають з господарських правовідносин та віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Доречно погодитися із позицією І.Б. Шицького, що місцеві господарські суди є основною ланкою спеціалізованих судів, найбільш наближеними до

населення, розглядають усі господарські справи і організовані в Автономній Республіці Крим, областях та містах Києві і Севастополі [228, с. 53]. Він наголошує, що судовий розгляд є однією з основних стадій господарського процесу, в ході якого відбувається розгляд і вирішення справи по суті, тобто перевіряється законність та обґрунтованість взаємних вимог сторін і третіх осіб на підставі аналізу наданих доказів. Величезне значення цієї стадії полягає, насамперед, у тому, що господарські суди виконують саме на цій стадії своє головне завдання – захист майнових та інших прав та законних інтересів підприємств і організацій та громадян-підприємців [228, с. 56].

Інстанційна (ланкова) підсудність фактично закріплена ст. 13 ГПК України, відповідно до якої місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції усі справи, підвідомчі господарським судам.

Мережа місцевих господарських судів України встановлена Указом Президента України «Питання мережі господарських судів України» від 12.08.2010 р. № 811/2010. В свою чергу, частина перша ст. 24 проекту Господарського процесуального кодексу України, розміщеного на офіційному сайті Ради з питань судової реформи при Президенті України, встановлює, що місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції справи, віднесені до юрисдикції господарських судів, крім справ, визначених частиною другою цієї статті [11].

Однак, у деяких випадках справи можуть передаватися із одного місцевого господарського суду України до іншого, тобто в межах визначеної законом інстанційної підсудності вона (підсудність) іноді змінюється територіально. Зокрема, про наведене свідчить розпорядження голови Вищого господарського суду України «Про зміну територіальної підсудності господарських справ» від 02.09.2014 р. № 28-р, винесене на підставі частини першої ст. 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. № 1632-VII [229], відповідно до якого розгляд справ, підсудних господарським судам, розташованим у районі проведення

антитерористичної операції, було змінено: справи, підсудні господарському суду Донецької області, відповідно до даного розпорядження розглядалися господарським судом Запорізької області; господарські справи, підсудні господарському суду Луганської області – господарським судом Харківської області; а господарські справи, що підлягали перегляду в апеляційному порядку Донецьким апеляційним господарським судом, – Харківським апеляційним господарським судом [230].

В подальшому робота вказаних господарських судів була відновлена, проте їх місцезнаходження було змінено. При цьому звертає на себе увагу, що розпорядженням голови Вищого господарського суду України від 02.04.2015 р. № 18-р, яким з 06.04.2015 р. було відновлено роботу господарського суду Луганської області, одночасно було визначено, що господарський суд Харківської області продовжує розгляд справ про банкрутство, що підсудні господарському суду Луганської області, провадження в яких порушено, починаючи з 03.09.2014 р. [231]. Тобто частина справ, територіальна підсудність яких була змінена відповідно до розпорядження голови Вищого господарського суду України, фактично залишилася в провадженні судів до вирішення по суті та не передана у зв'язку із відновленням роботи суду.

Слід зауважити, що назва вищевказаного розпорядження № 28-р («Про зміну *територіальної* підсудності господарських справ») не видається обґрунтованою. Значення та сутність територіальної підсудності – в максимальному наближенні до місцезнаходження сторін, спірного майна тощо. Проте, в даному випадку справа передається на розгляд до суду, який є територіально віддаленим від місцезнаходження сторін та майна, у зв'язку з чим порушуються основні засади територіальної підсудності. Досліджувана ситуація фактично відповідає вимогам частини третьої ст. 17 ГПК України, згідно з якою якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого відноситься справа, то така справа передається до господарського суду, найбільш територіально наближеного до цього господарського суду. Однак, наявна інша обставина для передачі справи

на розгляд до іншого суду. Додатково слід зауважити, що в аналогічних випадках передачі підлягають всі справи, які знаходяться на розгляді в суді, в тому числі ті, які були подані за правилами виняткової, договірної та родової підсудності. Тобто фактично в розглянутому випадку відбувається не зміна територіальної підсудності господарських справ, а передача справи на розгляд іншому господарському суду.

На підставі аналізу наведених норм можна виділити ряд неузгодженостей і проблем, які виникають або можуть виникнути у майбутньому при розгляді господарських справ, що підсудні судам в зоні антитерористичної операції, до яких слід віднести наступні:

1. Одним з найбільш відчутних наслідків раптового переміщення судів і органів прокуратури стала втрата матеріалів справ у судових провадженнях, розгляд яких триває або завершений. Втрата матеріалів справ відбувалась внаслідок раптової евакуації судів і органів прокуратури або у зв'язку із спробами їх захоплення, або знищення приміщень судів і прокуратур в результаті обстрілів [232, с. 19].

2. Недотримання процесуальних строків та відсутність практичного врегулювання процедури передачі справ та поновлення строків на їх вирішення по суті.

3. Відсутність порядку оскарження прийнятих судових рішень по справах, щодо яких змінена територіальна підсудність в межах існуючих апеляційних округів.

4. Відсутність законодавчо визначених повноважень у голови Вищого господарського суду України щодо зміни територіальної підсудності справ у межах інстанційної підсудності.

Наведене може стати підставою для подальших оскаржень судових рішень або вчинення дій, які перешкоджатимуть виконанню таких рішень однією зі сторін по справі, яка може бути в цьому зацікавлена.

Для даного дослідження істотне значення має остання із зазначених вище труднощів. Так, на день прийняття вищевказаного розпорядження від

02.09.2014 р. № 28-р повноваження голови Вищого господарського суду України визначалися ст. 34 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI. Вважаємо, що прийняття рішень щодо визначення підсудності справ знаходиться поза межами повноважень голови вищестоящої (касаційної) судової інстанції. Так, у розділі першому даного дослідження було обґрунтовано, що підсудність справ і правила визначення підсудності повинні закріплюватися лише на законодавчому рівні. У зв'язку із наведеним вбачається, що зміна територіальної підсудності у межах дотримання інстанційності розгляду справ повинна була закріплюватися, наприклад, Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. № 1632-VII.

Отже, основним завданням судів першої інстанції є максимально всебічний та об'єктивний розгляд господарської справи по суті шляхом дослідження доказів, заслуховування сторін та інших учасників процесу, з'ясування всіх обставин справи, що, в свою чергу, призводить до ухвалення обґрунтованого за законного рішення по справі.

Відповідно до п. 8 частини другої ст. 129 Конституції України однією із основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи [1, ст. 129]. Тому другою судовою ланкою в системі господарських судів України є апеляційні господарські суди.

Основне завдання, що стоїть перед господарськими судами апеляційної інстанції, полягає у перегляді справи по суті шляхом перевірки законності та обґрунтованості оскаржуваного судового акту. Їх основною функцією є повторний розгляд справи для усунення за наявності судової помилки, зробленої судом першої інстанції [233, с. 8].

Л.П. Нестерчук визначає, що функція апеляції (від латин. *appellatio* – звернення) є формою оскарження судового рішення у вищій (апеляційній) інстанції й водночас виступає гарантією законності та обґрунтованості судового рішення [234, с. 398]. Автор відзначає, що вказана функція не є новою

для вітчизняних судів загальної юрисдикції: зокрема, у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. апеляція визначалася як «правильне відкликання й перенесення з нижчого суду до вищого справи сторін, що судяться, коли одна якась із них вважала себе скривдженою вироком, винесеним у її справі в цьому нижчому суді» [235].

Отже, апеляційне провадження з перегляду господарських справ – процесуальна гарантія, що забезпечує законність і обґрунтованість рішень місцевих господарських судів, захист прав і охоронюваних законом інтересів сторін як учасників господарських правовідносин [236, с. 89].

Мережа апеляційних господарських судів декілька разів оптимізувалася з урахуванням реалій відповідних періодів часу. Так, спочатку було утворено 11 апеляційних господарських судів. Проте Указом Президента України «Питання мережі господарських судів України» від 12.08.2010 р. № 811/2010 були ліквідовані Житомирський апеляційний господарський суд, Запорізький апеляційний господарський суд, Київський міжобласний апеляційний господарський суд та Луганський апеляційний господарський суд. Тому після відповідних змін у системі господарських судів України сформовано та функціонує 8 апеляційних округів.

Тобто вся територія держави поділена на вісім апеляційних округів, які забезпечують перегляд рішень господарських судів, ухвалених у першій інстанції, які входять до меж певного округу. Наприклад, юрисдикція Одеського апеляційного господарського суду розповсюджується на Одеську, Миколаївську та Херсонську області [73].

При цьому поділ території на апеляційні округи не є особливістю лише українського судоустрою. Наприклад, у США діють 94 федеральні суди першої інстанції та 13 федеральних апеляційних судів. Юрисдикція кожного із цих судів поширюється на відповідний судовий округ, і межі цих округів у переважній більшості випадків не співпадають з територією певного штату чи адміністративно-територіального утворення цієї країни [237, с. 22-25].

Вбачається, що апеляційні інстанції створюються у найбільших містах держави, які є центрами економічного, соціального та наукового розвитку і фактично об'єднують навколо себе середні та невеликі міста. Водночас слід визнати обґрунтованим створення одного апеляційного суду, який здійснює повноваження з перегляду судових рішень щодо декількох суміжних областей, оскільки такий підхід дозволяє використати професійний рівень суддів, які здійснюють перегляд справи, та підвищує відповідальність сторони за подану апеляційну скаргу. Тобто апелянт, перш ніж оскаржити рішення суду першої інстанції, повинен розрахувати не тільки витрати на сплату судового збору, але й додаткові затрати на відрядження з метою участі у судовому засіданні – при цьому вирішується питання доцільності апеляційного оскарження рішення та обґрунтованості апеляційної скарги.

Прикладом реалізації наведених вище змін в системі апеляційних господарських судів України видається ухвала Донецького апеляційного господарського суду від 10.10.2011 р. по справі № 21/74/08-16/324/08. В наведеному судовому акті зазначається, що ухвалою Запорізького апеляційного господарського суду від 03.12.2009 р. провадження щодо розгляду апеляційної скарги Відкритого акціонерного товариства Банк «БІГ Енергія» в особі Запорізької територіальної філії Відкритого акціонерного товариства Банк «БІГ Енергія» м. Запоріжжя на рішення господарського суду Запорізької області у справі № 21/74/08-16/324/08 від 17.09.2009 р. зупинено до розгляду по суті справи № 16/49д/09 і набрання по ній законної сили рішення, та зобов'язано сторін та третю особу повідомити апеляційну інстанцію про набрання законної сили рішенням по справі № 16/49д/09 та надати відповідні процесуальні документи.

Згідно з ухвалою Запорізького апеляційного господарського суду від 03.11.2010 р. справа № 21/74/08-16/324/08 надіслана за підсудністю до Донецького апеляційного господарського суду на підставі Указу Президента України від 12.08.2010 р. № 811/2010 «Питання мережі господарських судів України» [238]. В свою чергу, провадження по справі було поновлено вже

новоствореним Донецьким апеляційним господарським судом та розглянуто останнім по суті.

Повертаючись до розпорядження голови Вищого господарського суду України «Про зміну територіальної підсудності господарських справ» від 02.09.2014 р. № 28-р, у межах дослідження апеляційної інстанції необхідно зазначити наступне: наведеним розпорядженням господарські справи, що підлягали перегляду в апеляційному порядку Донецьким апеляційним господарським судом, були передані на розгляд Харківському апеляційному господарському суду [230]. З 14.04.2015 р. робота Донецького апеляційного суду України відновлена на підставі розпорядження голови Вищого господарського суду України «Про відновлення роботи Донецького апеляційного господарського суду» від 09.04.2015 р. № 19-р [239]. Проте, звертає на себе увагу той факт, що розпорядження голови Вищого господарського суду України не є нормативним актом, який має силу законодавчого, а відповідно виникає сумнів щодо наявності повноважень у посадової особи вищої судової інстанції визначати територіальну підсудність справ. Безперечно, ситуація, яка склалася на тимчасово окупованих територіях, була критичною та вимагала термінового вирішення. Проте, неготовність діючого законодавства в частині забезпечення осіб на доступ до правосуддя та реалізацію інших процесуальних прав учасників процесу стала основною проблемою, яка продемонструвала прогалини в чинному законодавстві. Зокрема, вбачається, що підсудність справ та правила визначення підсудності справ повинні бути закріплені виключно на законодавчому рівні. Отже, наголошуємо на тому факті, що зміна територіальної підсудності в межах дотримання інстанційності повинна була здійснюватися шляхом прийняття відповідного законодавчого акту.

Узагальнюючи наведене, слід визнати, що основним завданням судів апеляційної інстанції є повторний всебічний розгляд справи по суті з метою перевірки законності та обґрунтованості прийнятого рішення. Перевірка здійснюється в межах повноважень, наданих судам першої інстанції, окрім його

виключних повноважень – прийняття до розгляду та вирішення по суті зустрічної позовної заяви, позову третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору та деяких інших.

Конституцією України задекларовано також право осіб на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках (ст. 129).

Касаційне провадження з перегляду господарських справ – процесуальна гарантія, яка забезпечує захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин та законність рішень та постанов господарських судів [59, с. 384]. Повноваження касаційної інстанції у господарських спорах не поширюються на перевірку фактичного боку справи, її обґрунтованість. Слід погодитись з тими авторами [123, с. 12; 240, с. 84; 241, с. 23], на думку яких касаційна інстанція не може в повній мірі перевірити правильність судових актів, оскільки її повноваження обмежені лише перевіркою законності рішення, а не його обґрунтованості. Об'єкт касаційного перегляду, яким є судовий акт з матеріалами справи, сприймається судом не через виклад сторін, а незалежно від них, безпосередньо, тобто достовірно й об'єктивно [242].

Слушною видається позиція судді Конституційного Суду України М.А. Маркуш, яка зазначає, що конституційний статус вищого судового органу, який реалізує повноваження касаційної інстанції, не передбачає наділення його повноваженнями двох інших інстанцій (першої та апеляційної), а отже, повноваженнями місцевого та апеляційного судів [243, с. 42].

Отже, основним завданням касаційної інстанції є перевірка правильності застосування судами нижчих інстанцій норм матеріального та процесуального законодавства.

Доречним видається дослідження зарубіжного досвіду, зокрема, законодавства Республіки Білорусь: відповідно до частини четвертої ст. 48 Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь Вищий господарський суд Республіки Білорусь у межах підвідомчості справ господарським судам має право додатково визначати підсудність справ,

приймати до свого провадження і розгляду будь-яку справу [76, ст. 48]. Із досліджуваної норми вбачається, що Вищий господарський суд Республіки Білорусь може самостійно на будь-якій стадії судового розгляду та незалежно від інстанції розгляду справи (перша інстанція або апеляційна) змінити підсудність справи та відповідно передати її на розгляд до будь-якого іншого господарського суду або залишити у своєму провадженні. Тобто суд касаційної інстанції може за власної ініціативи змінити інстанційну підсудність господарської справи. Разом з тим наведена законодавча норма суперечить основним принципам судочинства, таким як рівність всіх перед судом, право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень. До того ж у наведеному випадку сам суд може бути піддано відповідному тиску з метою передачі господарської справи до найбільш прийняттого суду для однієї зі сторін або для іншої особи, зацікавленої в результаті розгляду справи.

Можна припустити, що інстанційна (ланкова) підсудність справ повинна обмежуватися виключно визначенням суду першої, апеляційної та касаційної інстанції розгляду справ у межах діючої судової системи, тому вона фактично не потребує нормативного закріплення. Зазначене зумовлено тим, що право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень є конституційно гарантованим і тісно пов'язаним зі структурою судової системи.

Додатково необхідно звернути увагу на те, що інстанційна підсудність справ є єдиним видом підсудності господарських справ, який може застосовуватися у сукупності з іншими видами. Так, позивач (заявник) по справі визначає господарський суд першої інстанції, керуючись правилами територіальної, виняткової або договірної підсудності.

Інстанційна підсудність визначає компетенцію окремих ланок судової системи на підставі виконуваних ними функцій: розгляд і вирішення справ по суті, апеляція, касація, перегляд судових актів за нововиявленими обставинами. Правила інстанційної підсудності визначено в такий спосіб, щоб забезпечити рівні можливості щодо оскарження судових рішень – для кожного провадження зазвичай передбачена однакова кількість судових інстанцій, щоб право особи на

оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності та перегляд судового рішення необґрунтовано не обмежувалося [244, с. 200].

Узагальнюючи наведене вище, можна виділити наступні ознаки інстанційної (ланкової) підсудності справ господарським судам:

1. Визначається структурою діючої системи господарських судів у державі та нормами процесуального законодавства і відповідає принципу «судова ланка = судова інстанція».

2. Місцевий господарський суд розглядає справи виключно як суд першої інстанції, апеляційний господарський суд – як суд другої інстанції, касаційний суд перевіряє законність прийнятих місцевими й апеляційними господарськими судами рішень. Інстанційна (ланкова) підсудність справи може не відповідати зазначеній вище структурі лише у випадках, встановлених процесуальним законодавством.

3. Правила інстанційної (ланкової) підсудності застосовуються одночасно із правилами інших видів підсудності.

Розкриваючи поняття інстанційної підсудності, А.А. Мельник вказує, що вона визначає побудову системи адміністративних судів по вертикалі для забезпечення права на оскарження та перегляд судових рішень судом вищої інстанції [58, с. 15]. Проте, вказане визначення не розкриває сутності даного виду підсудності.

Отже, керуючись наведеним вище, можна надати наступну дефініцію досліджуваного явища: інстанційна (ланкова) підсудність справ господарським судам – це самостійний вид підсудності, який обумовлюється встановленою чинним законодавством системою господарських судів України та у сукупності з іншими видами підсудності визначає суд першої, апеляційної та касаційної інстанції, який буде розглядати конкретну господарську справу.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРО ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ УКРАЇНИ

3.1. Передача господарської справи за підсудністю: проблеми та шляхи їх вирішення

Особа, яка має намір звернутися за захистом або відновленням свого порушеного права до суду, на первинному етапі повинна визначити підвідомчість та підсудність справи, тобто визначитися із конкретним господарським судом, який буде вирішувати справу по суті. Правильність визначення підсудності справи має суттєве значення, оскільки впливає на час прийняття рішення по справі, і, відповідно, відновлення порушеного права, вплив строків позовної давності та інші процесуальні питання.

Порядок передачі справи за підсудністю закріплений частиною першою ст. 17 ГПК України, що максимально забезпечує права сторін на доступ до правосуддя.

С.В. Васильєв зазначає, що передача справи до іншого суду у всіх випадках, включаючи і виявлення порушень правил підсудності, є правом, але не обов'язком суду [245, с. 93]. Проте, з вказаним не можна погодитися. Так, у п. 6 частини третьої ст. 104 та п. 6 частини другої ст. 111¹⁰ ГПК України закріплено, що порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, а в подальшому і постанови апеляційного господарського суду, якщо рішення прийнято господарським судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у частині третій ст. 17 цього Кодексу [9, ст. 17]. Тобто рішення, прийняте по справі із порушенням правил підсудності, є незаконним.

Отже, якщо розглядати передачу справи за підсудністю до іншого господарського суду як право судді, а не обов'язок, то вбачається його

неузгодженість із правовою природою судового рішення. Доцільною в досліджуваному аспекті видається позиція Д.Д. Луспеника, який зазначав, що дотримання процесуальних норм, що регламентують порядок ухвалення рішення та процесуальної форми, якій рішення повинно відповідати, гарантує його законність, обґрунтованість і справедливість [246, с. 10]. Тобто вбачається, що передача справи за підсудністю у випадку встановлення її непідсудності суду, на розгляді якого вона знаходиться, є саме обов'язком судді. І суддя зобов'язаний відповідно до порядку та строків, визначених процесуальним законом, передати непідсудну йому справу на розгляд до господарського суду, який повинен згідно із законом вирішувати її по суті.

Отже, питання визначення підсудності справи стоїть зазвичай не тільки перед позивачем (заявником по справі), але й перед суддею на етапі прийняття справи до провадження та її розгляду по суті.

Тому доречною вбачається позиція В.В.Яркова, який зазначає, що при вирішенні питань, пов'язаних з визначенням підсудності, суд наділений повноваженнями владного органу, який зобов'язаний здійснювати нагляд за виконанням правил підсудності і у необхідних випадках реалізовувати свої публічні повноваження [247, с. 334].

Узагальнюючи та доповнюючи наведене, необхідно зазначити, що метою передачі господарської справи за підсудністю є:

1. виправлення процесуальної помилки, допущеної позивачем (заявником) по справі при зверненні із позовом до господарського суду, або господарським судом при порушенні провадження по справі;
2. передача справи за підсудністю іншому господарському суду у випадку зміни підсудності під час розгляду справи по суті.

Адміністративіст А.А. Мельник виділяє наступні підстави зміни підсудності справи: 1) задоволено клопотання відповідача, місце проживання (перебування) якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання (перебування); 2) після відкриття провадження у справі виявилось, що провадження у справі відкрито без дотримання правил предметної

підсудності; 3) після відкриття провадження у справі та до початку судового розгляду виявилось, що провадження у справі відкрито без дотримання правил територіальної підсудності; 4) після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи; 5) ліквідовано адміністративний суд, який розглядав справу [248, с. 261-262].

За аналізом наведеного можна зазначити, що передача справи за підсудністю може відбуватися:

- 1) до порушення провадження по справі або;
- 2) під час розгляду справи по суті.

Розглянемо окремо обидва випадки.

У разі передачі справи на розгляд іншому господарському суду за підсудністю до порушення провадження по справі суддею відповідно до ст. 61 ГПК України питання про прийняття позовної заяви вирішується суддею, якому вона була передана у порядку, встановленому частиною третьою ст. 2¹ зазначеного Кодексу. Згідно з частиною першою ст. 17 ГПК України якщо справа не підсудна даному господарському суду, матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю не пізніше п'яти днів з дня надходження позовної заяви або винесення ухвали про передачу справи [9, ст. 17].

Інший порядок закріплений в КАС України, п. 6 частини третьої ст. 108 якого встановлює, що позовна заява повертається позивачеві, якщо справа не підсудна цьому адміністративному суду [74, ст.108]. Проте, більш обґрунтованим видається підхід, закріплений у господарському процесуальному законодавстві України, оскільки:

- 1) господарський суд, обґрунтовуючи відмову в порушенні провадження по справі на підставі не підсудності, має визначити господарський суд, якому підсудна вказана справа;
- 2) справа передається в межах судів однієї підвідомчості;

3) забезпечується дотримання строків позовної давності, оскільки позов вважається поданим в день звернення до суду, навіть якщо він подається із порушенням правил підсудності;

4) відсутнє відстрочення вирішення справи по суті у зв'язку із поверненням позовної заяви позивачу (заявнику) та необхідністю повторного звернення з позовом із дотриманням вимог, закріплених відповідним процесуальним законодавством щодо порядку звернення до суду;

5) відсутня необхідність повертати помилково сплачений судовий збір та сплачувати новий судовий збір за реквізитами відповідного господарського суду, якому підсудна справа;

6) передача справи за підсудністю у межах судів однієї юрисдикції забезпечує максимальну реалізацію особами права на доступ до суду та максимальну ефективність правосуддя в державі.

Передача справи до іншого господарського суду за підсудністю після порушення провадження по справі відбувається, якщо виявилось, що фактично справа із самого початку була не підсудна господарському суду, в провадженні якого вона знаходиться. Тобто підставою для передачі справи за підсудністю є ті ж самі фактичні обставини, які існували і в момент подачі позовної заяви, і при винесенні ухвали про порушення провадження у справі. Наведене може статися, наприклад, у разі заявлення відповідного клопотання однією із сторін справи або виявлення обставин про невірно визначену підсудність справи під час розгляду справи по суті суддею.

Окрему увагу необхідно приділити строку, закріпленому для передачі справи до належного суду. Так, частиною першою ст. 17 ГПК України закріплений п'ятиденний строк для передачі позовної заяви. Про передачу справи за підсудністю господарський суд постановляє ухвалу. При цьому відповідно до частини другої ст. 17 ГПК України ухвала про передачу справи за підсудністю може бути оскаржена.

Слід зауважити, що випадки оскарження наведених ухвал є непоодинокими. Наприклад, Вищим господарським судом України була

розглянута справа № 922/5728/15. Було встановлено, що ухвалою господарського суду Харківської області від 14.06.2016 р. у даній справі задоволено клопотання відповідача 1 – Корпорації «Система ССБ» (надалі – Корпорація) про направлення справи за підсудністю до господарського суду Кіровоградської області; матеріали даної справи, відповідно, направлено до господарського суду Кіровоградської області.

Постановою Харківського апеляційного господарського суду від 14.07.2016 р. вказану ухвалу було скасовано, в задоволенні клопотання Корпорації про направлення справи за підсудністю відмовлено. Тому Корпорація оскаржила вказану ухвалу до Вищого господарського суду України. Однак, постановою Вищого господарського суду України від 12.10.2016 р. постанову Харківського апеляційного господарського суду було залишено без змін [249], чим фактично було підтверджено правильність первісного судового акта у даній справі.

Наведене свідчить, що при визначенні строку для передачі справи за підсудністю повинна враховуватися можливість подання апеляційної скарги на постановлену ухвалу про передачу справи за підсудністю.

Одночасно звернемо увагу на те, що згідно з частиною першою ст. 64 ГПК України суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше трьох днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження у справі. Зокрема, при вирішенні питання щодо прийняття справи до свого провадження суддя повинен дійти висновку щодо підсудності або непідсудності даному господарському суду отриманої справи. Вбачається за доцільне встановити єдиний строк для постановлення ухвали про передачу справи за підсудністю та порушення провадження по справі. У зв'язку з цим слід погодитися зі Т.В.Степановою, яка зауважує, що зовсім не враховується час, який суддя зайво втрачає, визначаючи належну підсудність, тому необхідно внести відповідні зміни до чинного ГПК [250, с. 100]. Проте, авторка не зазначає прийнятний, з її точки зору, строк.

Вбачається за необхідне встановити триденний строк для винесення судом ухвали про передачу справи за підсудністю.

Необхідно також звернути увагу на формулювання досліджуваної норми, оскільки фактично чинним законодавством встановлений строк для надсилання справи за підсудністю, а наведена вище пропозиція стосується винесення ухвали про передачу справ за підсудністю. Тобто строк, закріплений частиною першою ст. 17 ГПК України, включає в себе і строк для постановлення відповідної ухвали, і строк для пересилання справи до іншого господарського суду: сукупний строк, за який повинні бути вчинені зазначені дії, становить п'ять днів. Однак, необхідно звернути увагу, що зазначені ухвали підлягають апеляційному оскарженню, що є конституційною гарантією особи на судовий захист. При цьому загальний строк оскарження ухвали становить п'ять днів з дня її оголошення місцевим господарським судом (частина перша ст. 93 ГПК України). Після отримання апеляційної скарги місцевий господарський суд у триденний строк надсилає одержану апеляційну скаргу разом зі справою відповідному апеляційному господарському суду. Проте, може статися наступна ситуація: справа вже направлена до іншого господарського суду за підсудністю, а до суду першої інстанції, який постановив наведену ухвалу, надійшла апеляційна скарга на неї. У даному випадку строк пересилання справи із одного господарського суду до іншого та отримання справи апеляційним судом значно збільшується.

З метою уникнення наведеної ситуації вбачається за доцільне визначити та закріпити нормативно два види строків, а саме: строк на постановлення ухвали про передачу справи за підсудністю та строк на пересилання справи з одного господарського суду до іншого. І останній із зазначених строків повинен відповідати строку на апеляційне оскарження ухвали про передачу справи за підсудністю.

Узагальнюючи наведене пропонуємо викласти частину першу ст. 17 Господарського процесуального кодексу України в наступній редакції: «Якщо справа не підсудна даному господарському суду, суд не пізніше трьох днів з

дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про передачу справи за підсудністю», а також доповнити вказану статтю частиною третьою наступного змісту: «Матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю після спливу п'яти днів з дня винесення ухвали про передачу справи, якщо на ухвалу про передачу справи за підсудністю не було подано апеляційну скаргу».

На даний час частиною третьою ст. 17 чинного ГПК України врегульований випадок, коли підсудність справи змінюється під час розгляду справи по суті: справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута по суті і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому господарському суду.

Така ситуація може скластися, якщо:

1. Змінилося місцезнаходження чи місце проживання відповідача.
2. Позивач змінив предмет позову (ст. 22 ГПК України).
3. Судом залучено іншого відповідача (ст. 24 ГПК України).
4. Судом допущено заміну неналежного відповідача (ст. 24 ГПК України).
5. Судом здійснено заміну сторони її правонаступником (ст. 25 ГПК України) [251, с. 158].

У наведених випадках господарський суд, попри фактичну зміну підсудності справ, продовжує розглядати справу по суті.

Проте, в п. 20.7 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24.10.2011 р. № 10 роз'яснено, що якщо відповідачем у справі є орган, зазначений у частині п'ятій ст. 16 ГПК України, то така справа у будь-якому разі підлягає розгляду у господарському суді міста Києва. Це стосується й тих випадків, коли відповідний орган взяв участь у справі в процесі її розгляду, тобто був залучений як інший відповідач чи в порядку заміни неналежного відповідача (ст. 24 ГПК України), або як відповідач за зустрічним позовом у цій

же справі (ст. 60 ГПК України). У таких випадках правило частини третьої ст. 17 ГПК України не застосовується, тобто справа підлягає передачі за підсудністю до господарського суду м. Києва [39].

Тобто із аналізу наведених положень вбачається, що роз'яснення, надані вищою судовою інстанцією, суперечать нормам чинного законодавства, оскільки норма ГПК України забороняє передачу справи за підсудністю у випадку її зміни під час розгляду справи по суті, а роз'яснення Вищого господарського суду України зазначає про необхідність такої передачі у разі, якщо підсудність стає виключною (винятковою).

Однак, через існуючі суперечності позиція суду касаційної інстанції вбачається прийнятною. Так, наприклад, недобросовісний позивач з метою зміни підсудності справи та передачі справи на розгляд більш прийнятної для позивача господарського суду може не включити до позову всіх відповідачів по справі або залучити до справи неналежного відповідача (відповідачів) з метою їх подальшої зміни на належного. Вбачається, що справи, під час розгляду яких здійснюється процесуальна заміна відповідача або залучення співвідповідача, в результаті чого змінюється підсудність справи, повинні розглядатися належним господарським судом, який визначається із урахуванням змін, що відбулися в процесі розгляду справи. Наведене дозволить максимально забезпечити дотримання прав відповідачів по справі та уникнути зловживань з боку учасників господарського процесу, які ставлять за мету штучну зміну підсудності справи.

Необхідно зазначити, що в проекті Господарського процесуального кодексу України, розробленому в межах судової реформи та розміщеному для обговорення на офіційному сайті Ради з питань судової реформи, взяті до уваги зазначені вище роз'яснення. У зв'язку з чим частина третя ст. 29 проекту викладена наступним чином: «Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому

господарському суду, за винятком випадків, коли внаслідок змін в складі відповідачів справа відноситься до виключної підсудності іншого суду» [11].

Проте, деякі складові даної редакції Кодексу потребують уточнення, тому пропонуємо вважати частину третю ст. 17 чинного Господарського процесуального кодексу України частиною четвертою даного Кодексу та викласти її в наступній редакції: «Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута по суті і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому господарському суду. Вказане правило не застосовується до випадків залучення до участі у справі іншого відповідача або заміни первісного відповідача належним відповідачем. В такому разі справа має бути передана за підсудністю у строк, встановлений частиною третьою статті 17 цього Кодексу».

У всіх інших випадках з метою процесуальної економії справа повинна розглядатися тим господарським судом, який прийняв її до свого розгляду.

Окремого дослідження потребує проблема спорів про підсудність.

Доречно нагадати, що Статутом цивільного судочинства 1864 р. передбачався порядок вирішення спорів про підсудність між судовими установами за ініціативою однієї із сторін справи судовою палатою відповідного округу [252, с. 157-158].

Загалом у чинному процесуальному законодавстві спори про підсудність між судами заборонені: норми, що закріплюють наведене правило, існують в КАС України (частина восьма ст. 22 [74, ст. 22]) та ЦПК України (частина перша ст. 117 [107, ст. 117]). Однак, в ГПК України норма, яка б регулювала дане питання, відсутня. При цьому інформаційним листом Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у 2005 році та в I півріччі 2006 року» від 20.10.2006 р. № 01-8/2351 роз'яснено, що чинним законодавством не передбачено можливості спору між господарськими судами з приводу підсудності справи, а ухвалу про передачу справи за підсудністю може бути

змінено чи скасовано виключно за результатами її перегляду в апеляційному або касаційному порядку. Тому господарський суд, який одержав справу на підставі винесеної в порядку ст. 17 ГПК ухвали, в разі незгоди з останньою має розглянути справу по суті, якщо відповідну ухвалу не було змінено чи скасовано [253].

Актуальність даного питання підтверджується наступним прикладом.

29.12.2014 р. Публічне акціонерне товариство «АвтоКрАЗ» звернулось до господарського суду Полтавської області із заявою про відстрочку виконання рішення від 17.01.2013 р. у справі № 18/2325/12, за яким на користь ПАТ «Сведбанк» із ПАТ «АвтоКрАЗ» стягнуто 318 258 344,23 грн.

Ухвалою господарського суду Полтавської області від 27.01.2015 р. справу № 18/2325/12 було направлено за підсудністю до господарського суду м. Києва для розгляду заяви про відстрочення виконання рішення від 17.01.2013 р. з тих підстав, що доказами наявності виключних обставин для надання відстрочення виконання рішення є державні контракти на виробництво значної кількості автомобілів для Української армії, які мають обмежений доступ з грифом «таємно».

Ухвалою господарського суду м. Києва від 16.02.2015 р. матеріали даної справи було надіслано за встановленою підсудністю до господарського суду Полтавської області. Обґрунтовуючи вказану ухвалу від 16.02.2015 р., місцевий господарський суд виходив з того, що матеріали справи не містять та не містили відомостей, що становлять державну таємницю, а тому дана справа, як і заява про відстрочку виконання рішення суду від 13.03.2013 р., повинна бути надіслана за встановленою підсудністю.

Не погоджуючись з ухвалою господарського суду м. Києва від 16.02.2015 р., Публічне акціонерне товариство «АвтоКрАЗ» звернулось до Київського апеляційного господарського суду з апеляційною скаргою про її скасування. І при розгляді наведеної апеляційної скарги Київський господарський апеляційний суд зазначив, що чинним законодавством не передбачено можливості спору між господарськими судами з приводу

підсудності справи, а ухвалу про передачу справи за підсудністю може бути змінено чи скасовано виключно за результатами її перегляду в апеляційному або касаційному порядку. Тому господарський суд, який одержав справу на підставі винесеної в порядку ст. 17 ГПК ухвали, в разі незгоди з останньою має розглянути справу по суті, якщо відповідну ухвалу не було змінено чи скасовано [254].

Отже, із наведеного вище вбачається, що спір про підсудність може виникнути між господарськими судами однієї судової ланки. Наведений спір полягає в тому, що обидва суди, на розгляд яких передавалась одна і та сама справа, доходять висновку, що дана справа підлягає подальшому розгляду іншим господарським судом. Тобто існує два судових акта щодо питання визначення підсудності, що взаємно виключають один одного, оскільки передають справу на розгляд один одному.

Однак, вбачається, що наведене суперечить принципу верховенства права та законодавства і фактично обмежує доступ до правосуддя, що підтверджує рішення Європейського суду з прав людини по справі «Чуйкіна проти України» від 13.01.2011 р. Зокрема, в параграфі 50 наведеного рішення зазначено, що право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати «вирішення» спору судом. Воно було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави дозволяла особі подати до суду цивільний позов без гарантії того, що справу буде вирішено остаточним рішенням в судовому провадженні [255].

При цьому вказане питання повинно вирішуватися не на рівні роз'яснень, а на законодавчому рівні. Отже, слід підтримати закріплення в проекті Господарського процесуального кодексу України положення, що спори між судами щодо підсудності не допускаються [11]. Крім того, вбачається, що додатково необхідно врегулювати і дії господарського суду після отримання справи, яка їм передана за підсудністю.

Враховуючи вищенаведене, пропонуємо доповнити статтю 17 чинного Господарського процесуального кодексу України абзацем наступного змісту:

«Спори між господарськими судами щодо підсудності не допускаються. Справа, передана з одного господарського суду до іншого в порядку, встановленому цим Кодексом, повинна бути прийнята ним до провадження та розглянута, окрім випадку, якщо ухвала про передачу справи за підсудністю була скасована або змінена в результаті перегляду в апеляційному або касаційному порядку».

3.2. Зловживання процесуальними правами у вигляді штучної зміни підсудності господарської справи

Чинним ГПК України на сторони покладено обов'язок добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони (частина третя ст. 22 ГПК України). Проте, жодної подальшої конкретизації вказана норма не отримала. Зокрема, не передбачено переліку та ознак дій, які можуть вважатися недобросовісним користуванням процесуальними правами, правила кваліфікації таких дій, порядок притягнення до відповідальності за їх вчинення, види і розміри такої відповідальності.

Щодо поняття зловживань процесуальними правами дотепер немає єдиної думки. Під зловживанням процесуальними правами А.В. Смітюх розуміє завжди непряму дію з прихованою мотивацією, коли справжня мотивація, бажана мета використання передбаченої законом процесуальної форми та здійснення процесуального права відрізняється від задекларованої відкрито у заяві (скарзі або клопотанні) [256, с. 58]. На думку Є.В. Васьковського, зловживання процесуальним правом – це неприпустиме здійснення права, що спрямоване проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи або веде до вкрай несправедливих результатів для протилежної сторони [257, с. 677]. В.С. Петренко доходить висновку, що під зловживанням правом, як матеріальним, так і процесуальним, Європейський

Суд з прав людини у своїй практиці розуміє таке його використання, яке спрямоване на боротьбу із закладеним у ньому ж позитивним регулятивним потенціалом, в тому числі, що суперечить принципу правової визначеності [258, с. 16]. Отже, із аналізу досліджених дефініцій вбачається, що зловживання процесуальними правами – це здебільшого активні дії відповідного суб'єкта, який має певний мотив. Більш вірно буде говорити про наявність умислу, тобто коли особа має на меті настання певних наслідків, що призведуть до затягування розгляду справи по суті або взагалі її не вирішення по суті, приховування існування судової справи від іншої зацікавленої особи, тощо.

Слід зауважити, що дотепер питання кваліфікації дій учасників справи, як зловживань процесуальними правами, вирішувалися на рівні листів та роз'яснень Вищого господарського суду України та Верховного Суду України, які мають лише рекомендаційний характер.

У науковій літературі неодноразово зверталася увага на необхідність подальшого законодавчого розвитку інституту відповідальності за зловживання процесуальними правами. Так, слушним є висновок цивіліста Т.А. Кудрі, яка зазначила, що встановлення у процесуальному законі обов'язку добросовісного здійснення процесуальних прав є першим етапом у формуванні єдиної концепції вирішення проблеми зловживання цивільними процесуальними правами. Наступними етапами, на думку вказаної дослідниці, мають стати: 1) формулювання законодавчого визначення поняття «зловживання цивільними процесуальними правами»; 2) нормативне закріплення окремих різновидів зловживань цивільними процесуальними правами та встановлення відповідальності за такі зловживання [259, с. 211].

У зв'язку з цим актуальним видається приділення уваги даному питанню в проєкті Господарського процесуального кодексу України, оприлюдненого Радою з питань судової реформи при Президенті України, однією з численних новел якого є впровадження відповідальності учасників господарського процесу за зловживання своїми процесуальними правами.

Вважаємо, що в контексті запропонованих змін особливої уваги заслуговує п. 4 частини другої ст. 41 проекту ГПК України, яким закріплено, що в залежності від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, які суперечать завданню господарського судочинства, зокрема: необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою [11]. Вказане пов'язано з тим, що обов'язку учасника процесу (в даному випадку позивача) добросовісно дотримуватися своїх прав в частині визначення підсудності, об'єднання позовних вимог кореспондує конституційно закріплене право особи на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Тобто межа між правом на звернення до суду та зловживанням цим правом з метою штучної зміни підсудності є нечіткою.

Дослідник у сфері зловживання правом А.В. Смітюх зазначає, що зловживання правом – це не тільки теоретичний, але й законодавчий термін, що надає остаточну і негативну правову оцінку діям особи. Будь-яке зловживання правом належить до сфери неналежного та є спотворенням правової реальності. Вказаний дослідник зазначає, що зловживання процесуальним правом може бути як деструктивним, так і конструктивним, у тому сенсі, що воно може сприяти швидкому розв'язанню спору та припиненню правової невизначеності, хоча й всупереч закону [260, с. 78-79]. В наведеному ракурсі зловживання процесуальним правом з метою штучної зміни підсудності спору має виключно деструктивний характер та призводить до «перетягування» розгляду спору на територію, що є більш прийнятною для позивача, та може мати на меті приховування існування судової справи для протилежної сторони [261, с. 76].

Вважаємо, що закріплення відповідальності за зловживання сторонами процесуальними правами є обґрунтованим та відповідає практиці Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі Голдер (Golder) проти Сполученого Королівства від 21.02.1975 р. зазначається, що право на доступ до правосуддя не є абсолютним

та необмеженим [262]. У справі Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії Європейський суд з прав людини в рішенні від 07.07.1989 р. встановив, що заявник зобов'язаний тільки «демонструвати готовність приймати участь у всіх етапах розгляду, що мають до нього безпосереднє відношення, утримуватися від використання прийомів по затягуванню процесу, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухань» [263].

Виходячи із наведеного вище вбачається, що закріплення в процесуальному законодавстві поняття та випадків зловживання своїми правами сторонами по справі є теоретично обґрунтованим та відповідає євроінтеграційним процесам в Україні.

Тому вважаємо за необхідне приділити більш детальну увагу зловживанню заявником своїми правами при застосуванні правил підсудності.

На жаль, до штучної зміни підсудності різними шляхами вдаються досить часто. Прикладом необґрунтованого об'єднання вимог видається ухвала господарського суду Чернівецької області від 12.04.2016 р. по справі № 926/615/16, у якій зазначається, що у своїй позовній заяві позивач визначив у якості відповідача акціонерний комерційний інноваційний банк «УкрСиббанк», у якого, на думку позивача, існує обов'язок звернутися до відповідних органів із заявою про зняття заборони на відчуження спірного майна, а саме майна, що є предметом укладеного між сторонами договору іпотеки № 8548/1 від 05.02.2008 р.

Суд у вказаній ухвалі доходить висновку, що спірні правовідносини між сторонами виникли у зв'язку з існуванням між ними договірних правовідносин.

Зокрема, господарський суд зазначив, що фактично предметом позову у даній позовній заяві є зняття заборони відчуження майна та вилучення записів з Єдиного державного реєстру заборони відчуження об'єктів нерухомого майна, а також реєстрація припинення іпотеки та вилучення запису з Державного реєстру іпотек. Тому зазначення у позовній вимозі про необхідність усунення

перешкод у користуванні майном було розтлумачено судом як «штучна зміна територіальної підсудності» [264].

Тому суд, зокрема, зазначив, що підсудність даного спору повинна визначатись за місцезнаходженням відповідача, яким позивач визначив АКІБ (ПАТ) «УкрСиббанк» та місцезнаходженням якого є м. Харків, пров. Московський, 60. Таким чином, за вказаною ухвалою господарського суду Чернівецької області від 12.04.2016 р. по справі № 926/615/16 даний спір було віднесено до територіальної підсудності господарського суду Харківської області [264].

Аналізуючи вказану ухвалу, треба зазначити, що у зв'язку з кваліфікацією дій позивача як таких, що спрямовані на штучну зміну підсудності спору, вказану справу передано за підсудністю до належного господарського суду. Отже, одночасно із вирішенням питання про передачу справи за підсудністю та ухвалення відповідного судового рішення повинно вирішуватися і питання про притягнення позивача до відповідальності за зловживання процесуальними правами та накладення на нього штрафу. При цьому оскарження ухвал про передачу справи за підсудністю можливе у загальному порядку, визначеному ГПК України, тобто в апеляційному та касаційному порядку [261, с. 76].

За аналізом вищезазначеного п. 4 частини другої ст. 41 проекту ГПК України доречно зауважити, що сторона може вчинити дві дії, які в подальшому будуть кваліфікуватися як зловживання процесуальними правами. Це по-перше, необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності господарської справи; по-друге, завідомо безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою. Звертає на себе увагу той факт, що запропонована диспозиція п. 4 частини другої ст. 41 проекту ГПК України є альтернативною. Тобто, використовуючи сполучник «або», передбачаються два варіанти поведінки, в результаті яких особа може бути притягнута до відповідальності. Проте, можлива ситуація, коли позивач по справі не тільки залучить відповідача з метою штучної зміни підсудності спору, але й пред'явить до нього вимогу для надання більшої обґрунтованості своїм

діям. У такому разі у суду можуть виникнути ускладнення стосовно притягнення цієї особи до відповідальності та правильності обчислення розміру штрафу. В такому випадку господарському суду необхідно буде вирішити, чи є такі дії одним правопорушенням чи двома окремими правопорушеннями (безпідставне об'єднання відповідача та штучне об'єднання вимог); чи необхідно розцінювати одну дію як первинну, а іншу – як вчинення стороною повторного зловживання своїм правом.

З метою уникнення непорозумінь та труднощів при тлумаченні норм законодавства і з урахуванням того, що норма права повинна бути чіткою та зрозумілою, отже виключати можливість подвійного тлумачення, пропонуємо сполучник «або» пункту 4 частини другої статті 41 проекту ГПК України доповнити сполучником «та» і читати наступним чином: «та /або» [261, с. 77].

Як зазначалося вище, ухвала про притягнення особи до відповідальності за вчинення дій, які призводять до штучної зміни підсудності, має ухвалюватися в одному часовому проміжку із ухвалою про передачу справи за підсудністю. Вказане пов'язано з тим, що кваліфікація дій позивача, як зловживання процесуальним правом з метою штучної зміни підсудності, буде здійснюватися під час аналізу матеріалів справи та прийняття рішення про передачу справи за підсудністю [261, с. 77]. Частина перша ст. 17 ГПК України містить положення, яке встановлює, що якщо справа не підсудна даному господарському суду, матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю не пізніше п'яти днів з дня надходження позовної заяви або винесення ухвали про передачу справи [9, ст. 17]. Вказана норма збережена в запропонованому Радою з питань судової реформи проекті ГПК (частина перша ст. 29 проекту ГПК України [11]).

Слід зауважити, що відповідно до частини четвертої ст. 132 проекту ГПК України постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу (в тому числі за зловживання процесуальними правами) є остаточною і оскарженню не підлягає [11, ст. 132]. Однак, вказане не можна підтримати. По-перше, скасування ухвал про передачу справи за

підсудністю у касаційній інстанції є непоодинокими. По-друге, процедура оскарження ухвал про застосування заходів примусу не перешкоджає подальшому розгляду справи, а тому не може призвести до подальшого зловживання сторонами своїми правами та обов'язками у вигляді затягування розгляду.

Тобто інстанційність оскарження судових рішень про підсудність спору повинна відповідати інстанційності оскарження ухвал, якими застосовуються заходи процесуального впливу за зловживання сторонами своїми процесуальними правами. Лише в такому випадку буде забезпечено максимальне дотримання прав сторін господарського процесу при притягненні їх до відповідальності за зловживання правом у вигляді необґрунтованого або штучного об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності господарської справи, або завідомо безпідставного залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою.

Підсумовуючи наведене, пропонуємо виключити із досліджуваного проекту частину четверту ст. 132 ГПК України та відповідно передбачити можливість оскарження судових рішень про застосування штрафних санкцій за зловживання процесуальними правами в загальному порядку.

З урахуванням вищенаведеного, з метою запобігання зловживанням процесуальними правами у вигляді штучної зміни підсудності господарської справи пропонуємо наступне:

1. У разі виявлення підстав для притягнення особи до відповідальності на підставі пункту 4 частини другої статті 41 та пункту 2 частини першої статті 132 проекту ГПК України суддя у триденний строк повинен прийняти процесуальне рішення про передачу справи за підсудністю. При цьому вбачається, що для вирішення питання про застосування заходів процесуального примусу необхідно більше часу, ніж для передачі справи за підсудністю до належного господарського суду. Це обумовлюється основними принципами юридичної відповідальності, а саме принципами законності, справедливості, правом на захист особи, притягнутої до відповідальності, тощо.

Таким чином, повідомлення позивача при вирішенні питання про притягнення учасника судового процесу до відповідальності за необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою повинно бути обов'язковим. А необхідність здійснення такого повідомлення слід закріпити на законодавчому рівні. Вважаємо, що вказане забезпечить не тільки дотримання основних принципів притягнення особи до відповідальності, але й неупередженість та об'єктивність судді при прийнятті такого процесуального рішення, оскільки невірно визначена підсудність може бути як юридичною помилкою, вчиненою в результаті недосвідченості, так і мати певну мету, а саме штучну зміну підсудності спору.

2. Закріплення скорочених строків для вирішення питання щодо притягнення особи до відповідальності за пунктом 4 частини другої статті 41 та пунктом 2 частини першої статті 132 проекту ГПК України: вважаємо, що обґрунтованим і достатнім буде 15-денний строк, протягом якого особа зможе отримати повідомлення про призначення розгляду справи та підготуватися до неї [261, с. 77].

Ще одним важливим питанням стосовно притягнення особи до відповідальності за зловживання процесуальними правами з метою штучної зміни підсудності є правильна кваліфікація дій цієї особи. Як зазначалось вище, неправильно визначена підсудність спору може бути також помилкою юриста, представника або іншої особи, які не мали на меті передачу спору до якогось певного суду. Вказана помилка може бути зумовлена неграмотністю, недосвідченістю юриста або недосконалістю норм чинного законодавства, які призводять до невірного чи подвійного тлумачення норм, що закріплюють правила визначення підсудності господарських справ. У такому випадку немає підстав для притягнення особи до відповідальності. Для вірного застосування норм процесуального права, якими закріплена можливість притягнення особи до відповідальності за зловживання своїми правами з метою штучної зміни

підсудності, необхідно виділяти певні критерії, за якими можна буде кваліфікувати дії правопорушника.

Найчастіше термін «кваліфікація» використовується у кримінальному праві, коли мова йде про кваліфікацію злочину. Так, на думку В.М. Кудрявцева, кваліфікацією злочину є встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння та ознаками складу злочину, передбаченого кримінальним законом [265, с. 7-8]. Тобто, кваліфікація є логічним співвідношенням певних протиправних дій з нормою законодавства та відповідним покаранням. Метою кваліфікації є встановлення та закріплення певних умов, які є обґрунтованими підставами для притягнення особи до відповідальності. Отже, окреслення таких умов у господарському процесуальному праві є необхідним.

Так, А.В. Смітюх пропонує такий механізм кваліфікації зловживання правом:

1. Установлення відсутності в діях учасника справи, що здійснює процесуальні права, легітимного прагнення до захисту своїх прав від порушень, викладених у позові (скарзі, заяві), або легітимного прагнення до отримання певних переваг, передбачених процесуальним законом, із посиланням на Рішення Конституційного Суду України у справі про охоронюваний законом інтерес від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004.

2. Констатація використання процесуального права всупереч його соціальному призначенню та, як наслідок, констатація недобросовісності дій учасника справи, що здійснює процесуальні права із посиланням на частину другу ст. 22 ГПК України.

3. Констатація зловживання учасником процесуальними правами із посиланням на ст. 13 ЦК України, оскільки недобросовісне здійснення процесуальних прав порушує моральні засади суспільства. За наявності підстав можливе також посилання на частину четверту ст. 43⁴ ГПК України.

4. Установлення виду зловживання процесуальним правом із посиланням на ст. 13 ЦК України: шикани, якщо права здійснено із наміром спричинити шкоду іншій особі; або зловживання правом в інших формах [266, с. 176].

Проте, наведений механізм має певні недоліки, враховуючи які доречним видається виділяти наступні підстави кваліфікації дій учасників процесу в частині зловживання процесуальними правами з метою штучної зміни підсудності господарської справи:

1. Метою дій учасника процесу є віднесення розгляду спору до найбільш прийняттого для учасника процесу господарського суду. Ознакою наявності такої мети буде виступати, наприклад, віддаленість суду, який буде вирішувати спір по суті, від відповідача, до якого пред'являється більшість позовних вимог.

2. Шляхом реалізації зазначеної мети є безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) по справі або необґрунтованого об'єднання позовних вимог.

3. Наявність реальної загрози розгляду справи у строк, значно більший, ніж передбачено чинним ГПК України.

4. Дисбаланс прав та обов'язків позивача і відповідача, що призведе до порушення загальних засад судочинства на користь одного з них, а саме порушення принципу рівності учасників перед законом і судом та змагальності сторін [261, с.78].

Якщо хоча б одна із зазначених вище підстав відсутня, то дії учасника процесу не можуть бути кваліфіковані як зловживання процесуальними правами з метою штучної зміни підсудності господарської справи.

Доречно також звернути увагу на розмір штрафних санкцій, закріплених вищевказаним проектом ГПК України. Відповідно до п. 2 частини першої ст. 132 даного проекту «суд може винести ухвалу про стягнення в доход Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у розмірі до від п'яти до п'ятдесяти мінімальних заробітних плат у випадках зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству» [11, ст. 132].

Для порівняння слід зазначити, що в ГПК Республіки Білорусь застосовується дещо інший підхід до визначення розміру штрафних санкцій за зловживання процесуальними правами. Так, згідно з частиною другою ст. 133¹ ГПК Республіки Білорусь суд, який розглядає економічні справи, має право стягнути судові витрати у справі, у тому числі витрати, понесені особами, що беруть участь у справі, за їх письмовою заявою, зі сторони, яка припустилася зловживання своїми процесуальними правами або не виконала своїх процесуальних обов'язків, якщо це привело до відкладення судового засідання, затягування судового процесу, перешкоджання розгляду справи і прийняттю законного і обґрунтованого судового рішення [76, ст. 133¹]. Аналогічної позиції дотримується і В.С. Петренко, яка запропонувала внесення змін до ЦПК України, що передбачатимуть можливість віднесення судових витрат на особу, яка зловживає своїми процесуальними правами [258, с. 19].

Т.В. Степанова також пропонує впровадити додаткову відповідальність позивача за невірно визначену підвідомчість: «при передачі справи до відповідного суду не зупиняти строків позовної давності та стягнути з позивача вартість пересилання заказним листом його позову та додатків. При цьому, на нашу думку, слід закріпити, що ці витрати ні в якому разі не можуть бути віднесені на сторону, що програла справу, а тільки на позивача, оскільки подання позову в невірно визначений господарський суд – це її вина» [116, с. 101].

Проте, вважаємо, що позиція вказаних авторів не відповідає правовій природі інституту судових витрат. Так, О.В. Богомол слушно зазначає, що судовими витратами у господарському процесуальному праві слід визнавати грошові кошти, право на оплату та обов'язок щодо сплати, відшкодування яких виникає в учасників господарського процесу на підставі закону або рішення суду з конкретного спору у зв'язку з розглядом справи господарської юрисдикції [267, с. 24]. При цьому вона відмічає, що судові витрати, яких зазнає кожна сторона, є або вимушеними (тобто особа зобов'язана їх сплатити для отримання доступу до певних благ), або необхідними (щоб довести свою

позицію у суді) [267, с. 17], в той час як метою господарсько-процесуальної відповідальності є виховання учасників господарського процесу, зміцнення законності та підвищення рівня правової культури сторін господарського судового процесу.

У зв'язку із наведеним вище більш обґрунтованою видається позиція національного законодавця, який відокремлює судові витрати від штрафних санкцій за порушення норм процесуального законодавства [261, с. 78]. Проте, до запропонованої проектом ГПК конструкції також виникають певні запитання. Так, розмір штрафу розраховується із застосуванням розміру мінімальної заробітної плати. Однак, не враховується, що вказаний розмір може змінюватися декілька разів на рік. Зокрема, розміри мінімальної заробітної плати на 2016 рік затверджені Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 р. № 928-VIII і відповідно до ст. 8 зазначеного Закону становлять з 1 січня – 1378 гривень, з 1 травня – 1450 гривень, з 1 грудня – 1600 гривень [268]. Наприклад, якщо особа звернулася із позовною заявою до суду наприкінці листопада 2016 р. і буде притягнена до відповідальності в порядку ст. 132 проекту ГПК України в грудні 2016 р., то виникає питання, з урахуванням якого розміру мінімальної заробітної плати повинні судом бути розраховані штрафні санкції. З метою уникнення в практичній діяльності плутанини видається доречним закріпити, що розрахунок здійснюється з урахуванням розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому постановлюється ухвала про притягнення особи до відповідальності. Така підстава розрахунку узгоджуватиметься із правилами розрахунку судового збору, закріпленими Законом України «Про судовий збір» [261, с. 78].

Узагальнюючи наведене вбачається, що закріплення в ГПК України відповідальності осіб за зловживання своїми процесуальними правами буде ефективним та вагомим засобом встановлення балансу прав та обов'язків учасників судового процесу. До того ж, впровадження зазначених змін

ДОЗВОЛИТЬ ПІДВИЩИТИ ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ОПЕРАТИВНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА [261, с. 78].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підсудності справ господарським судам України та одержані на його основі результати полягають у розробленні нових теоретичних положень про підсудність справ господарським судам та обґрунтуванні пропозицій щодо змін та доповнень до господарського процесуального законодавства з метою забезпечення реалізації права на судовий захист.

З урахуванням виявлених ознак удосконалено визначення поняття підсудності справ господарським судам як інституту господарського процесуального права України, що забезпечує реалізацію гарантованого законодавством права осіб на звернення до суду та встановлює правила визначення господарського суду, який буде вирішувати по суті конкретну справу з урахуванням предмету та суб'єктного складу.

Обґрунтовано введення її в науковий обіг дефініції «правила визначення підсудності справ господарським судам» як обов'язкових до виконання керівних положень щодо розподілу господарських справ у системі господарських судів.

Доводиться, що змістовними завданнями застосування підсудності справ господарським судам є:

- забезпечення гарантованого Конституцією України права осіб на звернення до суду;
- визначення компетентного господарського суду, який має законодавчо закріплені повноваження на вирішення спору, що виник між сторонами;
- оперативний та ефективний розгляд господарської справи;
- захист або поновлення порушених прав та інтересів фізичних та юридичних осіб;
- забезпечення реалізації норм матеріального права.

Запропоновано наступні правила визначення підсудності справ господарським судам:

- 1) закріплення виключно господарським процесуальним законом;
- 2) відповідність положенням про гарантії прав і свобод людини та загальним вимогам судочинства;
- 3) стабільність і незалежність від зміни соціальних та інших засад суспільства;
- 4) обов'язковість для будь-яких суб'єктів (господарського суду, учасників та потенційних учасників) господарського процесу;
- 5) пов'язаність із підвідомчістю;
- 6) заборона зміни після порушення провадження по справі, крім випадків, встановлених законом;
- 7) необхідність визначення конкретного господарського суду для розгляду справи позивачем (заявником) по справі за допомогою закріплених у господарському процесуальному законодавстві правил підсудності, а у разі помилкового визначення – господарським судом;
- 8) неприпустимість спорів про підсудність між господарськими судами.

Підсудність справ господарським судам можна класифікувати залежно від наступних підстав:

- виду провадження по справі – на підсудність справ позовного провадження; підсудність справ про банкрутство; підсудність справ інших видів проваджень;
- суб'єктного складу спору – на підсудність справ за участю громадян України та юридичних осіб, зареєстрованих на території України; підсудність справ за участю іноземних громадян та юридичних осіб, зареєстрованих за межами України;
- підстави визначення підсудності – на договірну та законну, а останню – залежно від характеристик (особливостей) господарської справи – на:

- територіальну підсудність, яка, в свою чергу, поділяється на загальну та альтернативну підсудність;
- імперативну підсудність, яка поділяється на виняткову та родову підсудність;
- підсудність за зв'язком справ;
- інстанційну (ланкову) підсудність.

Удосконалено визначення поняття «територіальна підсудність справ господарським судам» як переліку правил, закріплених процесуальним законом, які визначають територіальні межі дії місцевого господарського суду та на підставі яких за критерієм місцезнаходження (місця проживання) відповідача по справі, майна, яке є предметом спору, місця вчинення правопорушення визначається господарський суд, який буде розглядати справу. Обґрунтовано, що загальна та альтернативна підсудність є різновидами територіальної підсудності.

Запропоновано визначення імперативної підсудності справ господарським судам як вичерпного переліку правил визначення господарського суду для розгляду конкретної справи, закріплених процесуальним законом, які є пріоритетними перед правилами інших видів підсудності та не можуть бути замінені ними у жодному випадку (за домовленістю сторін, у разі закріплення іншим нормативно-правовим актом тощо). Обґрунтовано, що виняткова та родова підсудність є різновидами імперативної підсудності.

Удосконалено визначення поняття «договірна підсудність справ господарським судам» як самостійного виду підсудності господарських справ, за правилами якого сторони справи наділені повноваженням на власний розсуд шляхом укладення письмової угоди змінити певні правила підсудності, визначені законом. Виявлено, що правила договірної підсудності справ можуть змінити лише територіальну підсудність справ у межах, встановлених процесуальним законом.

Уточнено визначення підсудності за зв'язком справ у господарському процесі як виду підсудності господарських справ, правила якого застосовуються в межах вже порушеного провадження по справі у разі, якщо виникає необхідність одночасного розгляду по суті двох та більше справ або позовних заяв, в тому числі зустрічних позовних заяв.

Під інстанційною (ланковою) підсудністю справ господарським судам запропоновано розуміти самостійний вид підсудності, що обумовлюється встановленою чинним законодавством системою господарських судів України та у сукупності з іншими видами підсудності визначає суд першої, апеляційної та касаційної інстанції, який буде розглядати конкретну господарську справу.

З метою удосконалення передачі справ з одного господарського суду до іншого господарського суду запропоновано закріпити положення про:

а) обов'язок суду винести не пізніше трьох днів з дня надходження позовної заяви (заяви, скарги) ухвалу про передачу справи за підсудністю і надіслати її сторонам, прокурору, якщо він є заявником;

б) надсилання матеріалів справи господарським судом за встановленою підсудністю після спливу п'яти днів з дня винесення ухвали про передачу справи, якщо на неї не було подано апеляційну скаргу;

в) можливість передачі справи за підсудністю після порушення провадження у випадках залучення до участі у справі іншого відповідача або заміни первісного відповідача належним відповідачем лише в тому випадку, якщо підсудність такої справи визначається за правилами імперативної підсудності;

г) заборону спорів про підсудність між господарськими судами.

Аргументовано підстави кваліфікації дій учасників господарського процесу в частині зловживання процесуальними правами з метою штучної зміни підсудності господарської справи:

- спрямованість дій учасника процесу на віднесення розгляду справи до господарського суду, найбільш прийняттого для цього учасника процесу. Ознакою наявності такого спрямування може виступати,

наприклад, віддаленість господарського суду, який буде вирішувати спір по суті, від відповідача, до якого пред'являється більшість позовних вимог;

- реалізація зазначеної мети відбувається шляхом безпідставного залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) по справі або необґрунтованого об'єднання позовних вимог;
- наявність реальної загрози розгляду справи у строк, значно більший, ніж передбачено процесуальним законом;
- наявність дисбалансу прав та обов'язків позивача і відповідача, що призведе до порушення загальних засад судочинства на користь одного з них, а саме порушення принципу рівності учасників перед законом і судом та змагальності сторін.

У разі відсутності хоча б однієї із зазначених підстав дії учасника процесу не можуть бути кваліфіковані як зловживання процесуальними правами з метою штучної зміни підсудності господарської справи.

На основі теоретичних пропозицій та висновків запропоновано внести зміни до ГПК України, присвячені особливостям визначення підсудності справ господарським судам України, а саме: статей 15–17, доповнення до статті 38 ГПК України, доповнення ГПК України статтями 1¹, 16¹, 16², а також доповнення до статті 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Приходько, И.А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы / И.А.Приходько. – С.-Пб.: Изд. Дом С.–Петербур. гос. ун–та, 2005. – 672 с.
3. Коваль, І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: [//http://www.minjust.gov.ua/0/7474](http://www.minjust.gov.ua/0/7474).
4. Цувіна, Т. Принцип верховенства права та право на суд / Т.Цувіна // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 12. – С. 28–31.
5. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). – Рада Європи / Європейський суд з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf – 77 с.
6. Захарьящев, И.Ю. Гарантии обеспечения доступности правосудия при определении подсудности по спорам с участием арбитражных судов [Электронный ресурс] / И.Ю.Захарьящев // Российская юстиция – 2010. – № 3 – Режим доступа: <http://justicemaker.ru/viewarticle.php?id=1&art=353>.
7. Смокович, М.І. Визначення предметної підсудності окремих виборчих спорів / М.І.Смокович // Вісник Вищої ради юстиції. – № 1 (9). – 2012. – С. 7–20.
8. Петренко, Н.О. Щодо змісту поняття «підсудність» / Н.О.Петренко // Бъдещето проблемите на світова наука – 2009 : Матеріали за 5–а міжнародна научна практична конференція. – Том 16. Закон. Державна адміністрація. – Софія: «Бял ГРАД–БД» ООД, 2009. – С. 62–64.
9. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

10. Господарський процесуальний кодекс України: Проект закону України від 12 лютого 2004 р. № 4157–2 [Електронний ресурс] // Офіційний веб–портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=17153.

11. Господарський процесуальний кодекс України: Проект закону України від 05 квітня 2016 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб–портал Ради з питань судової реформи. – Режим доступу: <http://jrc.org.ua/upload/steps/b6d283709aed706c26769e4ec13a0446.pdf>.

12. Римское частное право / под ред. И.Б.Новицкого и И.С.Перетерского. – М.: Юриспруденция, 2000. – 314 с.

13. Воропай, Ю.С. Загальна характеристика підсудності у цивільному процесі: поняття та сутність / Ю.С.Воропай // Теорія та практика державно-правового будівництва України: сучасний період: Всеукраїнські науково-практичні читання, м. Львів, 29–30 квітня 2011 р., у 2–х частинах. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2011. – Ч. I. – С. 72–74.

14. Петренко, Н.О. Історичні засади формування інституту підсудності господарських спорів / Н.О.Петренко // Підприємництво, господарство і право. – № 8. – 2011. – С. 42–45.

15. Шершеневич, Г.Ф. Курс торгового права. Т. IV: Торговый процесс. Конкурсный процесс [Электронный ресурс] / Г.Ф.Шершеневич. – М.: «Статут», 2003. – 550 с. – Режим доступа: http://library.brstu.ru/static/bd/klassika_ros_civilizac/Elib/1016.html.

16. Щербина, В.С. Історія розвитку господарської юрисдикції в Україні (1922–2011 роки) / В.С.Щербина // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 2. – С. 6–14.

17. Арбітражний процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

18. Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу: Закон України від 13 травня 1997 р. № 251/97-ВР // Відомості Верховної Ради України . – 1997. – № 25. – Ст. 171.

19. Tatsachen ueber Deutschland II Die Bundesrepublik Deutschland Fakten, Daten, Bilder. hg.v Lc / LibonInstitut Bertelsmann. Frankfurt. – М., 1992. – 215 с.

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами: Закон України від 18 лютого 2010 р. № 1691-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 19. – Ст. 154.

21. Затираха, І.О. Предметна підсудність адміністративних справ: доцільність змін / І.О.Затираха // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – № 4. – С. 229–236.

22. Кодекс господарського судочинства України: Проект Закону України від 16 липня 2008 р. № 2777 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2777&skl=7.

23. Тимченко, П.М. Проблемы судебной подведомственности: Учеб. пособие / П.М. Тимченко. – Харьков: Национальная юридическая академия Украины, 2000. – 37 с.

24. Арбітражний процес: навч. посібник для студ. юрид. вищих навч. закл. / Д. М. Притика, М. І. Тітов. – Х.: Консум, 1999. – Ч. 2. – 416 с.

25. Абрамов, Н.А. Обновленный Хозяйственный процесс Украины: учеб. пособие (курс лекций) / Н.А. Абрамов. – Х.: «Бурун книга», 2012. – 192 с.

26. Мірошніченко, А.М. Розмежування підсудності із вирішення земельних спорів між загальними та адміністративними судами / А.М. Мірошніченко // Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи: матеріали науково-практичної конференції. 24–26 травня 2011 р. – Одеса, Астропринт, 2011. – С. 377–379.

27. Господарський процесуальний кодекс України: Проект закону України від 06 березня 2008 р. № 2178 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-

портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=31920.

28. Петренко, Н.О. Щодо використання термінів «підвідомчість», «компетенція», «юрисдикція», «підсудність спорів» у господарському процесуальному законодавстві / Н.О.Петренко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 5(197). – С. 70–72.

29. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова. – М.: Азбуковник, 2000. – 940 с.

30. Гражданский процесс Российской Федерации / Под ред. А.А.Власова. – М.: Юрайт–Издат, 2003. – 584 с.

31. Дружков, П.С. Вопросы подведомственности дел, рассматриваемых в порядке уголовного судопроизводства / П.С.Дружков // Доклады итоговой научной конференции юридических факультетов (декабрь 1968 г.). – 1968. – Ч. 2. – С. 80–86.

32. Абрамов, Н.А. Хозяйственно-процесуальное право Украины / Н.А. Абрамов. – Х.: «Одиссей», 2003. – 336 с.

33. Абова, Т.Е., Тадевосян В.С. Разрешение хозяйственных споров / Т.Е.Абова, В.С.Тадевосян. – М.: Юрид. лит., 1968. – 176 с.

34. Науково-практичний коментар Господарського процесуального кодексу України / За ред. О.І. Харитонової О.І. – К.: Істина, 2006. – 272 с.

35. Елисейкин, П.Ф. Защита субъективных прав и интересов и компетенция суда в советском гражданском процессе / П.Ф.Елисейкин // Вопросы государства и права. – 1969. – Т. 31. – Ч. 1. – С. 73–74.

36. Блажевич, В.В., Тараненко В.Ф. Возбуждение и рассмотрение дел в арбитражных судах / В.В.Блажевич, В.Ф.Тараненко. – М.: Юристъ, 1994.

37. Рожкова М.А. К вопросу о содержании понятия «компетентный суд» и «подведомственность дела» [Электронный ресурс] / М.А.Рожкова // Журнал российского права. – 2006. – № 1. – С. 19–29. – Режим доступа: <http://rozhkova.com/ARTICLE/AR66.html>.

38. Петренко, Н.О. Поняття підвідомчості / Н.О.Петренко // Право та економіка: генезис, сучасний стан а перспективи розвитку: Міжнародна науково–практична конференція (м. Одеса, 30 травня 2008 р.) / ОНУ імені І.І.Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2008. – С. 385–391.

39. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 24 жовтня 2011 р. № 10 // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 6. – Ст. 13.

40. Осипов, Ю.К. Подведомственность и подсудность гражданских дел / Ю.К. Осипов. – М: Государственное издательство юридической литературы, 1962. – 112 с.

41. Ерохина, Т.П. Некоторые проблемы подсудности в гражданском судопроизводстве: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 «Гражданский процесс, арбитражный процесс» / Т.П.Ерохина. – Саратов, Саратовская государственная академия права, 2004. – 208 с.

42. Ефимова, В.В. Арбитражное процессуальное право / В.В.Ефимова. – М: Дашков и Ко, 2009. – 231 с.

43. Степанова, Т.В. Хозяйственное процессуальное право в схемах: учеб. пособ. / Т.В. Степанова. – Одесса: Фенікс, 2016. – 210 с.

44. Ніколенко, Л.М. Визначення сутності інституту підвідомчості / Л.М.Ніколенко // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: Право. – 2011. – Вип. 1. – С. 79-85.

45. Черленяк, М.І. Підвідомчість справ господарським судам України: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько–процесуальне право» / М.І. Черленяк. – Ін-т екон.–правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2007. – 216 с.

46. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Затв. рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. №30 (у редакції рішення Ради суддів України від 02 квітня 2015 р. № 25) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10>.

47. Курс советского гражданского процессуального права / Под ред. Мельникова А.А., Гуреева П.П. и др. В 2-х т. – М.: Наука, 1981. – Т. 2. – 512 с.

48. Гражданский процесс. Учебник / под ред. В.А.Мусина, Н.А.Чечиной, Д.М.Чечота. – М.: «ПРОСПЕКТ», 1998. – 480 с.

49. Гражданское процессуальное право: Учебник / под ред. М.С.Шакарян. – М.: «ПРОСПЕКТ», 2004. – 584 с.

50. Господарське процесуальне право України: навч. посіб. / В.Л. Костюк, К.М. Біда, В.В. Бонтлаб; за заг. ред. В.Л. Костюка. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2009. – 223 с.

51. Васильев, С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учебное пособие / С.В.Васильев. – Х.: Эспада, 2004. – 408 с.

52. Бичкова, С.С. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / В.І. Бобрик, І.О. Ізарова та ін., за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2007. – 404 с.

53. Васьковский, Е.В. Учебник гражданского процесса [Электронный ресурс]. – М., 1917. – 266 с. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc2472p0/instrum4301/item4344.html>.

54. Анохин, В.С. Арбитражное процессуальное право России: учебник / В.С.Анохин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 336 с.

55. Оверчук, С.В. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / С.В. Оверчук. – К.: Національна академія внутрішніх справ МВС України, 2005. – 21 с.

56. Гордєєв, В.В. Актуальні питання визначення предметної підсудності адміністративних справ / В.В.Гордєєв // Вісник Вищої ради юстиції. – № 3 (7). – 2011. – С. 25–41.

57. Штефан, М.Й. Цивільне процесуальне право України: підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / М.Й. Штефан. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

58. Мельник, А.А. Інстанційна та предметна підсудність адміністративних спорів: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.А. Мельник. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2015. – 23 с.

59. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2001. – Т 3. – 792 с.

60. Побирченко, И.Г. Хозяйственная юрисдикция (общее учение) / И.Г.Побирченко. – К.: РИО УВД УССР, 1973. – 252 с.

61. Авдеенко, Н.И. Общие правила определения судебной подведомственности / Н.И.Авдеенко // Вопросы государства и права. – 1964. – № 1. – С. 5–8.

62. Бессараб, Н.М. Юрисдикція та підсудність цивільних справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н.М. Бессараб. – Одеса: Міжнар. гуманітар. ун-т., 2015. – 19 с.

63. Власов, А.А. Гражданское процессуальное право: Учебник / А.А. Власов. – М.: ТК Велби, 2003. – 432 с.

64. Стратонович, М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Стратонович. – М.: Издат. Академ. наук СРСР, 1985. – 704 с.

65. Скворцов, О.Ю. Третьейское разбирательство предпринимательских споров в России: проблемы, тенденции, перспективы / О.Ю. Скворцов. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 395 с.

66. Колпаков, В.К. Юрисдикція адміністративних судів : монографія в 2 кн. / В. К. Колпаков, В. В. Гордєєв. – Х.: Харків юрид., 2011. – Кн. 1. – 352 с.

67. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Р.М., Ярошенко П.П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 р. по справі № 9–зп // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1. – Ст. 25.

68. Богомазова, І.О. Підсудність справ адміністративним судам: теоретико-правовий аспект: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.О.Богомазова. – Львів: Львівський університет бізнесу і права, 2007. – 220 с.

69. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 11. – Ст. 328.

70. Кузнецова, Е.В. Институт подсудности в гражданском процессуальном праве Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Е.В. Кузнецова. – М. Академия труда и соц. отношений, 2004. – 190 с.

71. Луспеник, Д.Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці / Д.Д. Луспеник. – Х.: Харків юрид., 2005. – 432 с.

72. Уголовный процесс / Под ред. Н.С.Алексеева. – М: Из-во Юрист, 1995. – 358 с.

73. Питання мережі господарських судів України: Указ Президента України від 12 серпня 2010 р. № 811/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/811/2010>.

74. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35. – Ст. 446.

75. Про передачу справ до апеляційних адміністративних судів: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 28 березня 2007 р. № 01–8/183 // Вісник Вищого господарського судочинства. – 2007. – № 3. – С. 45.

76. Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Беларусь от 15 декабря 1998 р. № 219–3 [Электронный ресурс] // Навигатор в мире права ЭТАЛОН–ONLINE. – Режим доступа: http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9800219#load_text_none_1_.

77. Попельнюх, Р.А. Категорії підсудність і підвідомчість в адміністративному судочинстві: дискусії відносно їх визначення та співвідношення / Р.А.Попельнюх // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 5. – С. 83–86.

78. Уголовный процесс: учебник для студентов юрид. вузов и факультетов / под ред. К. Ф. Гуценко. – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. – 509 с.

79. Беяневич, В.Е. Господарський процесуальний кодекс України (третє видання, із змінами і допов. станом на 1 лип. 2011 р.): наук.–практ. комент. / В.Е.Беяневич. – К.: Юстініан, 2011. – 1160 с.

80. Кравчук, В.М., Науково–практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – К.: Істина, 2006. – 944 с.

81. Давтян, А.Г. Гражданское процессуальное право Германии: Основные институты: автореф. ... доктора юрид. наук. специальность 12.00.15 «Гражданский процесс; Арбитражный процесс» / А.Г.Давтян. – Ереван: Ереванский гос. ун–т, 2002. – 46 с.

82. Медведев Ю.В. Гражданское процессуальное право: Учебное пособие / В.С.Калмацкий, Ю.В.Медведев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – 308 с.

83. Мелик–Оганджанов, П. Разграничение подсудности коммерческих судов от подсудности общих и мировых / П.Мелик–Оганджанов. – Одесса: типография Г.Ульриха, 1880. – 119 с.

84. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24 июля 2002 г. № 95–ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/arbitrazhnyj-processualnyj-kodeks-rf-apk-rf>.

85. Петренко, Н.О. Порівняльно–правовий аналіз норм права про підсудність у господарських процесуальних кодексах України та Республіки Білорусь / Н.О.Петренко // Міжнародна науково–практична конференція «Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики», присвяченої 145–й річниці створення Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (м. Одеса, 23 квітня 2010 р.) /

упоряд. та відповід.ред. – д-р юрид.наук І.С. Канзафарова; М-во освіти і науки України; Одес. нац. ун-т. ім. І.І.Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2010. – С. 393–396.

86. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К.Білодід (голова) та інші; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 5. – 1974. – 840 с.

87. Вандышев, В.В. Уголовный процесс. Общая и Особенная части: Учебник для юрид. вузов и факультетов / В.В.Вандышев. – М.: Контракт, 2010. – 710 с.

88. Чечина, Н.А., Чечот, Д.М. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производство / Н.А.Чечина, Д.М.Чечот // Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. – М, 1976. – С. 179–180.

89. Громошина, Н.А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: автореф. дис.. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Н.А.Громошина. – М.: Моск. гос. юрид. акад. им. О.Е.Кутафина, 2010. – 50 с.

90. Таликін Є.А. Теоретико–правові проблеми господарської процесуальної форми: монографія / Є.А.Таликін. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 419 с.

91. Хозяйственное право: Учебник / Под ред. В.В.Лаптева – М.: Юрид. лит, 1983. – 528 с.

92. Терехова, Л.А. Фетишизация правил подсудности в гражданском судопроизводстве / Л.А.Терехова // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009. – № 6. – С. 10–12.

93. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004.

94. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402–VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31 – Ст. 545.

95. Петренко, Н.О. Принципи та цілі підсудності в господарському процесуальному праві України / Н.О.Петренко // Экономико–правовые исследования в XXI веке: Материалы Девятой международной научно – практической интернет – конференции (г. Донецк, 9–16 марта 2012 г.) / науч. ред. В.К.Мамутов; НАН Украины. Ин-т экономико–правовых исследований. – Донецк: Изд–во «Ноулидж», 2012. – С. 254–256.

96. Ніколенко, Л.М. Матеріальні та процесуальні норми та правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві / Л.М. Ніколенко // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 148–154.

97. Конституционное право государств Европы / Отв. ред. Д.А.Ковачев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 320 с.

98. Каменков, В.С. Компетенция хозяйственного суда в новом хозяйственном процессуальном кодексе Республики Беларусь / В.С.Каменков // Вісник господарського судочинства. – 2006. – №4. – С. 149–157.

99. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції (конституційності) положення частини другої статті 16 Дисциплінарного статуту прокуратури України від 22 червня 2004 р. № 13–рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1710.

100. Смітюх А.В. Щодо уніфікації цивільного, адміністративного та господарського судочинства в ході реформи процесуального законодавства України / А.В. Смітюх // Вісник Одеського національного університету. – 2007. – Том 12. – Випуск 11 (Право). – С.77-83.

101. Беляневич, О.А. Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права / О.А. Беляневич // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1 (41). – С. 95–105.

102. Курило, М.П. Судове процесуальне право як складова частина судового права / М.П. Курило // Науковий вісник Ужгородського національного університету . – 2013. – № 23. – Ч.1. – Т.1. – С. 226–229.

103. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 липня 2016 р. № 1401–VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 532.

104. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35 – Ст. 412.

105. Про деякі питання практики визначення підсудності справ та передачі справ з одного господарського суду до іншого господарського суду: Інформаційний лист Вищого господарського суду України № 01–8/350 від 26 березня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_350600-02.

106. Ухвала господарського суду Рівненської області від 2 листопада 2015 р. у справі № 916/1520/15–г // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53104913>.

107. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.

108. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.

109. Беяневич, В.Е. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.–практ. коментар. / В.Е. Беяневич. – К.: Юстініан, 2007. – 671 с.

110. Штефан, М.Й. Цивільний процес: Підручник для юрид. спец. вищих закладів освіти / М.Й. Штефан. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 1997. – 608 с.

111. Арбитражный процесс/ Под ред. Треушникова М.К. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2007. – 784 с.

112. Гражданский процесс: учеб. для студентов вузов / отв. ред. В.В. Ярков. – 7-е изд. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 784 с.

113. Штефан, М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / М.Й. Штефан. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – 622 с.

114. Господарське процесуальне право України: Підручник / За ред. О.І. Харитонової. – К.: Істина, 2008. – 360 с.

115. Господарське процесуальне право: підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, Т.В. Степанова та ін.; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. – Х.: Одиссей, 2011. – 400 с.

116. Степанова, Т.В. Поняття, види та правила визначення підсудності господарських справ / Т.В. Степанова // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління: Наук. зб. праць екон.–прав. ф–ту ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Одеса: АО «БАХВА», 2008. – Том 11 (випуск 22, частина 2). – С. 97–101.

117. Колпаков, В.К. Юрисдикція адміністративних судів: монографія: в 2 кн. / В. К. Колпаков, В. В. Гордєєв. – Х.: Харків юрид., 2011. – Кн. 1. – 352 с.

118. Білуга, С.В. Предметна підсудність в адміністративному судочинстві: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.В. Білуга. – Одеса: Нац. Ун-т «Одес. юрид. акад.», 2012. – 19 с.

119. Попельнюх, Р.А. Підсудність справ в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р.А. Попельнюх. – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – 19 с.

120. Бєвзенко, В.М. Підсудність адміністративних справ: критерії та види / В.М. Бєвзенко // Юридичний науковий журнал – 2016. – № 2. – С. 182–183.

121. Ватаманюк, Р.В. Інститут підсудності в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р.В. Ватаманюк. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ., 2011. – 16 с.

122. Колісник, О.В. Особливості складу суду при розгляді цивільних справ / О.В. Колісник // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2007. – № 13. – С. 160–168.

123. Притика, Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення / Д.М. Притика. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 328 с.

124. Шелухін, М.Л. Господарське процесуальне право: навч. посібник у схемах / М.Л.Шелухін, О.М.Зубатенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.

125. Петренко, Н.О. Види підсудності в господарському процесі / Н.О. Петренко // Jurnalul juridic național: teorie și practică. – 2016. – № 2. – Ч. 2. – С. 119–122.

126. Цивільний процес: навч. посібник / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В.Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.

127. Осадчий, А.Ю. Підсудність адміністративних справ / А.Ю. Осадчий // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 344–351.

128. Абрамов, Н.А. Обновленный Хозяйственный процесс Украины: учеб. пособие (курс лекций) / Н.А. Абрамов. – Х.: «Бурун книга», 2012. – 192 с.

129. Степанова, Т.В. Сутність апеляційного оскарження та право на апеляцію / Т.В. Степанова, О.А. Ломакіна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 39–41.

130. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18 липня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.

131. Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій: Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 31 травня 2002 р. № 04–5/608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02.

132. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності: Ратифікована Постановою Верховної Ради України від 19 грудня 1992 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 12. – Ст. 587.

133. Гражданский процесс: учебник / Под ред. А.Г. Коваленко, А.А. Мохова, П.М. Филиппова. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»; «ИНФРА–М», 2008. – 448 с.

134. Щербакова, Л.Г. Принцип диспозитивности и его реализация в арбитражном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Л.Г.Щербакова. – Саратов: Саратовская государственная академия права, 2010. – 22 с.

135. Цивільний процес України: академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.

136. Сенік, С.В. Правила функціональної підсудності місцевих судів у цивільному судочинстві / С.В. Сенік // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 266–275.

137. Теліпко, В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: Наук. – практ. комент. / В.Е. Теліпко; за ред. проф. Молдована В.В. – К.: Центр учбової л-ри, 2011. – 526 с.

138. Петренко, Н.О. Види підсудності / Н.О.Петренко // Сучасне міжнародне та вітчизняне право як регулятор суспільних відносин: Матеріали Міжнародної науково–практичної конференції (м. Одеса, 7–8 жовтня 2010 р.) – У 3–х частинах. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2010. – Ч. 2 – С. 109–111.

139. Курило, М.П. Позовне провадження як універсальна форма судових процесів у різних галузях процесуального права / М.П. Курило // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 64–67.

140. Фонова, О.С. Наказне провадження: аналіз історичного розвитку / О.С. Фонова // Юридична наука, практика і освіта: зб. наук. пр. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – № 1. – С. 216–227.

141. Гражданский процесс: Учебник. 2–е изд., перераб. и доп. / Под ред. М.К. Треушникова. – М.: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2007. – 784 с.

142. Єфімов, О. Правові засади підсудності цивільних справ / О.Єфімов // Юридична Україна. – 2015. – № 6. – С. 29–39.

143. Луспеник, Д.Д. Суд у цивільному змагальному процесі [Електронний ресурс] / Д.Д. Луспеник // Юридичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 116–120. – Режим доступу: // www.justinian.com.ua/article.php?id=1156.

144. Олейников, О.В. Риски персональной подсудности в США для субъектов для субъектов внешнеторговой деятельности Украины) [Электронный ресурс] / О.В.Олейников // Экономико-правовые исследования в XXI веке: модернизация правового регулирования хозяйственной деятельности в сфере внешней торговли : Восьмая международная научно–практическая конференция (10–19 октября 2011 г.). – Режим доступа: http://www.hozpravo.com.ua/conferences/arhiv/uchastnik.php?ELEMENT_ID=519&ID=557.

145. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14; 15–16; 17. – Ст. 112.

146. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

147. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. (в редакції від 26 листопада 2015 р.) № 755–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

148. Ухвала господарського суду м. Києва від 04 січня 2016 р. по справі № 910/33155/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54949161>.

149. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45 – Ст. 363.

150. Ухвала господарського суду Херсонської області від 25 вересня 2015 р. по справі № 923/1164/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний

реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51418784>.

151. Ухвала господарського суду м. Києва від 12 квітня 2016 р. по справі № 910/3547/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57223802>.

152. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 р. № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – С. 27.

153. Петренко, Н.О. Правила общей подсудности как разновидности территориальной подсудности в действующем ХПК Украины / Н.О.Петренко // Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів: Матеріали Міжнародної науково–практичної конференції, м. Харків. – Харків: ГО «Асоціація аспірантів – юристів», 2010. – С. 90–91.

154. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо покращення доступу суб'єктів господарювання до правосуддя: Проект Закону України від 21 липня 2015 р. № 2421а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56155.

155. Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 30 августа 1997 р. № 478–1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=185981.

156. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р. № 12 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 6. – С. 57.

157. Ухвала господарського суду м. Києва від 08 квітня 2014 р. по справі № 58/488 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38173413>.

158. Козирєва, В.П., Особливості розгляду господарських спорів у сфері інтелектуальної власності / В.П. Козирєва, А.П. Гаврилiшин // Юридичний вiсник. – 2014. – № 1 (30). – С. 111–115.

159. Про захист вiд недобросовiсної конкуренції: Закон України вiд 7 червня 1996 р. № 236/96–ВР // Вiдомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 194.

160. Господарський кодекс України: Закон України вiд 16 сiчня 2003 р. № 436–IV // Вiдомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

161. Ухвала господарського суду м. Києва вiд 05 липня 2016 р. у справі № 910/12024/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рiшень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58786892>.

162. Ухвала Київського апеляційного господарського суду вiд 02 серпня 2016 р. по справі № 910/12024/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рiшень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59452246>.

163. Ухвала господарського суду Миколаївської області вiд 09 серпня 2016 р. по справі № 915/792/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рiшень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59621501>.

164. Брагинский, М.И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М.И.Брагинский, В.В.Витрянский. – М.: «Статут», 2000. – 848 с.

165. Смола, С.В. Засоби реалізації принципу процесуальної економії під час судового розгляду господарських спорів / С.В. Смола // Право і суспільство. – 2014. – № 1–2. – С. 71–76.

166. Постанова Вищого господарського суду України вiд 5 серпня 2015 р. у справі № 910/4096/15–г [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рiшень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48069372>.

167. Про внесення змін і доповнень до деяких постанов Пленуму Вищого господарського суду України: Постанова Пленуму Вищого господарського суду

України від 16 грудня 2015 р. № 2 // Вісник господарського судочинства. – 2015. – № 6. – С. 60.

168. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 24 листопада 2014 р. № 1 // Вісник господарського судочинства. – 2015. – № 1. – С. 46.

169. Постанова Харківського апеляційного господарського суду від 14 грудня 2015 р. у справі № 922/5036/15 [Електронний ресурс]. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54509098>.

170. Право власності в Україні: Навч. посіб. / О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора; за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К., Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.

171. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України: Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3).

172. Онопенко, В. Суд – незалежна інстанція, яка не обслуговуватиме жодного політика / В. Онопенко // Закон і Бізнес. – 2007. – № 39. – С. 14–16.

173. Ухвала господарського суду Київської області від 17 квітня 2015 р. по справі № 911/1629/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43666043>.

174. Толковый словарь арбитражного процесса / Авт.-сост. Т.А. Григорьева, О.Ю. Сергеева. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2006. – 224 с.

175. Штефан, М.Й. Цивільний процес: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М.Й. Штефан. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 694 с.

176. Позовне провадження: монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, П.І. Радченко та ін; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.

177. Василина, Н.В. Окремі правила застосування правил виключної підсудності / Н.В. Василина // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2005. – № 22. – С. 125–128.

178. Головащук, С.І. Словник – довідник з правопису та слововживання / С.І. Головащук. – К.: Наукова думка, 1989. – 883 с.

179. Ключко, М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України / М. Ключко // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. – Харків, 2009. – № 4 (59). – С. 223–231.

180. Правила рассмотрения хозяйственных споров государственными арбитражами: утв. Постановлением Совмина СССР от 5 июня 1980 г. № 440 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawru.info/dok/1980/06/05/n1185362.htm>.

181. Осипов, Ю.К. Подведомственность юридических дел / Ю.К. Осипов. – Свердловск: «Уральский рабочий», 1973. – 121 с.

182. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

183. Постанова Вищого господарського суду України від 21 жовтня 2015 р. по справі № 910/12110/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52625768>.

184. Петренко, Н.О. Щодо конкуренції норм виключної підсудності справ господарським судом / Н.О.Петренко // Місце юридичної науки у формуванні правової культури сучасної людини: Матеріали міжнародної науково–практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 грудня 2015 р. – У 2-х частинах. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. – Частина I. – С. 112–114.

185. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

186. Ухвала господарського суду Дніпропетровської області по справі від 29 лютого 2016 р. № 904/11171/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний

реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56254520>.

187. Ніколенко, Л.М. Історичний розвиток апеляційного провадження у господарському судочинстві до 1917 року / Л.М. Ніколенко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 232–238.

188. Кісіль, З.Р. До питання територіальної побудови системи судів загальної юрисдикції / З.Р. Кісіль // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – № 10. – С. 186–189.

189. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 р. № 222–VIII // Відомості Верховної Ради України . – 2015. – № 23. – Ст. 158.

190. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. № 609 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 68. – Ст. 2232.

191. Петренко, Н.О. Характеристика виключної підсудності господарських спорів / Н.О. Петренко // Правова держава. – 2016. – № 21. – С. 87–93.

192. Терехова, Л.А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты / Л.А. Терехова. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.

193. Чуваева, Е.В. Родовая подсудность [Электронный ресурс] / Е.В. Чуваева // ЛОМОНОСОВ–2014: материалы Международного молодежного научного форума. – М.: МАКС Пресс, 2014. – Режим доступа: https://lomonosovmsu.ru/archive/Lomonosov_2014/2776/2200_37283_c3b3f2.pdf.

194. Правила о производстве дел в высшей арбитражной комиссии при совете труда и обороны и местных арбитражных комиссиях: Постановление Совета труда и обороны РСФСР от 14 марта 1923 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr7188.html>.

195. Белова, Т.А. Вопросы подсудности гражданских дел в законодательстве и практике общих судов Республики Беларусь [Электронный

ресурс] / Т.А. Белова // Право и демократия. – 2004. – № 15. – Режим доступа: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/20817/1/16_%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf.

196. Устав судопроизводства торгового [Электронный ресурс] / Сост. А.М. Нюрнберг. – М.: Правоведение И.К. Голубева, 1913. – 480 с. – Режим доступа: <http://www.znaniyum.com>.

197. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453–VI // Відомості Верховної Ради України . – 2010. – № 41. – Ст. 529.

198. Островська, Л.А. Щодо деяких проблем, породжених скасуванням договірної підсудності у цивільному процесі України та шляхів їх розв'язання / Л.А. Островська // Адвокат. – 2013. – № 2. – С. 18–20.

199. Міжнародний пакт про громадські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

200. Ухвала господарського суду Донецької області від 06 вересня 2016 р. по справі № 905/228/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61293543>.

201. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

202. Елисеєв, Н.Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран. Источники, судоустройство, подсудность: учебное пособие / Н.Г. Елисеєв. – М.: Статут, 2000. – 412 с.

203. Дергачев, С.А. Договорная подсудность в гражданском и арбитражном процессе России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 «Гражданский процесс, арбитражный процесс» / С.А.Дергачев. – М.: Российская академия правосудия. – М., 2011. – 30 с.

204. Рожкова, М.А. Договорное право: соглашения о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное

(третейское) и мировое соглашения / М.А. Рожкова, Н.Г. Елисеев, О.Ю. Скворцов; под общ. ред. М.А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – 528 с.

205. Петренко, Н.О. Договірна підсудність справ: поняття та класифікації / Н.О. Петренко // Правова держава. – 2011. – № 13. – С. 73–78.

206. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

207. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. № 138–ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/.

208. Елисеев, Н.Г. Договорная подсудность – какой ей быть в едином Гражданском процессуальном кодексе РФ? / Н.Г. Елисеев // Закон. – 2015. – № 12. – С. 196–203.

209. Гнатюк, С.С. Теоретико-правова характеристика видів підсудності в адміністративному судочинстві / С.С. Гнатюк, І.О. Богомазова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – Вип. 2. – С. 137–145.

210. Степанова, Т.В. Щодо колегіального розгляду спорів у господарському судочинстві / Т.В. Степанова // Ринкова економіка. – 2014. – Том 1 (Випуск 2/2). – С.175–181.

211. Бичкова, С.С. Зустрічний позов як цивільна процесуальна форма захисту інтересів відповідача / С.С. Бичкова // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 41–44.

212. Советское гражданское процессуальное право: Учеб. пособие / под ред. М.А. Гурвича. – М.: Изд. ВЮЗИ, 1957. – 370 с.

213. Ніколенко, Л.М. Щодо визначення поняття зустрічного позову у господарському судочинстві / Л.М. Ніколенко // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 327–333.

214. Юдин, А.В. Проблемы конкуренции между различными видами подведомственности и подсудности гражданских дел судам общей юрисдикции

и арбитражным судам / А.В. Юдин // Весник экономического правосудия РФ. – 2014. – № 11. – С. 99–112.

215. Комаров, И.С. Защита ответчика против иска в гражданском и арбитражном процессе: Дис... канд. юрид. наук 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / И.С. Комаров. – Екатеринбург: Уральская государственная юридическая академия, 2012. – 221 с.

216. Фонова, О.С. Процесуальні труднощі зустрічних позовів / О.С. Фонова // Економіка та право. – 2010. – № 2. – С. 87–90.

217. Про деякі питання, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів України у другому півріччі 2008 року щодо застосування норм Господарського процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 12 березня 2009 р. № 01–08/163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_163600-09.

218. Аксенова, О.В. Субъективные гражданские права и их осуществление в гражданском процессе: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03, 12.00.15 [Электронный ресурс] / О.В. Аксенова. – М.: Моск. акад. экономики и права, 2004. – 26 с. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003250050#?page=3>.

219. Чванкін, С.А. Особливості правового статусу третіх осіб у цивільному процесі України / С.А. Чванкін // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 53. – С. 96–103.

220. Ухвала господарського суду м. Києва від 07 жовтня 2016 р. по справі № 910/111/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61871949>.

221. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.

222. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України [Електронний ресурс] / Автори-упорядники І.Б.Коліушко, Р.О.Куйбіда – К.: Факт, 2003. – 146 с. – Режим доступу: http://www.pravo.org.ua/files/ebook/ADMIN_JUSTITIA.pdf.

223. Керноз, Н.Є. Проблемність законодавчого врегулювання підсудності та її видів у національному судочинстві / Н.Є. Керноз, І.В. Берднік // Молодий вчений. – 2011. – № 11. – С. 160–165.

224. Рыбинская, Е.Т. Функция суда при рассмотрении уголовного дела / Е.Т. Рыбинская // Гражданское и предпринимательское право. – 2006. – № 6. – С. 79–82.

225. Курило, М.П. Уніфікація функцій суду як суб'єкта процесуального права / М.П. Курило // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 8. – С. 54–60.

226. Грошевий, Ю.М. Органи судової влади в Україні / Ю.М. Грошевий, І.Є. Марочкін. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 1997. – 20 с.

227. Штелик, С.П. Теоретичні аспекти інстанційної організації судової системи України / С.П. Штелик // Адвокат. – 2011. – № 8 (131). – С. 37–43.

228. Шицький, І.Б. Правовий статус місцевих господарських судів в Україні: становлення і розвиток: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / І.Б. Шицький. – Львів: Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, 2006. – 198 с.

229. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1632–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2009.

230. Про зміну територіальної підсудності господарських справ: Розпорядження Голови Вищого господарського суду України від 02 вересня 2014 р. № 28–р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vr028600-14>.

231. Про відновлення роботи господарського суду Луганської області: Розпорядження голови Вищого господарського суду України від 2 квітня

2015 р. № 18–р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/vgsu18_r.pdf.

232. Тематичний звіт «Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні» [Електронний ресурс]. – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні; 2015. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true>.

233. Згама, А.О. Повноваження суду апеляційної інстанції у господарському процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько–процесуальне право» / А.О.Згама. – Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2012. – 19 с.

234. Нестерчук, Л.П. Система функцій, що здійснюють суди загальної юрисдикції України / Л.П. Нестерчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 396–402.

235. Права, за якими судиться малоросійський народ / Упорядник: К.А. Вислобоков. – Київ, 1997. – 548 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B8-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4.pdf>.

236. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1998. –Т.1. – 672 с.

237. Мідор, Деніел Джон. Суди в Сполучених Штатах: учбовий посібник / Д.Дж. Мідор. – Сент–Пол ; Мінесота : [б. и.], 1993. – 85 с.

238. Ухвала Донецького апеляційного господарського суду від 10 жовтня 2011 р. по справі № 21/74/08-16/324/08 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18591296>.

239. Про відновлення роботи Донецького апеляційного господарського суду: Розпорядження голови Вищого господарського суду України від 9 квітня 2015 р. № 19–р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/10042015.pdf>.

240. Балюк, І.А. Господарське процесуальне право: навч. посібник / І.А. Балюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.

241. Осетинський, А.Й. Порівняльно-правовий аналіз функцій касаційної інстанції в судових системах країн романо–германської системи права та перспективи розвитку касації в господарському судочинстві України / А.Й. Осетинський // Право України. – 2004. – № 5. – Ст. 23.

242. Арбітражний процес: навч. посібник для студ. юрид. вищих навч. закл. / Д.М. Притика, М.І. Тітов. – Х.: Консум, 1999. – Ч. 1. – 543 с.

243. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М.А. (справа про підсудність окремих категорій адміністративних справ) // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 5. – С. 37–42.

244. Король, В.В. Поняття та класифікація підсудності в кримінальному процесі: концептуальні основи / В.В. Король, В.Д. Юрчишин // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2015. – № 1(2). – С. 196-202.

245. Васильєв, С.В. Цивільний процес України: навчальний посібник / С.В. Васильєв. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 344 с.

246. Луспеник, Д.Д. Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення – основні чинники авторитету судової влади (коментар) / Д.Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 10–12.

247. Ярков, В.В. Юридические факты в гражданском процессе / В.В. Ярков. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.

248. Мельник, А.А. Визначення підсудності публічно-правових спорів при розгляді судами адміністративних справ як гарантія забезпечення права особи на судовий захист / А.А. Мельник // Науковий вісник Львівського

державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів: ЛьвДУВС., 2010 – Вип. 4. – С. 256–262.

249. Постанова Вищого господарського суду України від 12 жовтня 2016 р. по справі № 922/5728/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62024423>.

250. Степанова, Т.В. Вдосконалення положень про статус суддів та підсудність господарських справ / Т.В. Степанова // Тези доповідей і наукових повідомлень 63–ї наукової конференції професорсько–викладацького складу та наукових працівників ЕПФ ОНУ ім. І.І.Мечникова. 17–20 листопада 2008 р., м. Одеса. – Одеса, 2008. – С. 99–101.

251. Беляневич, В.Е. Господарський процесуальний кодекс України (із змінами і доп. станом на 1 липня 2007 року): наук. – практич. коментар / В.Е.Беляневич. – К.: Юстініан, 2009. – 872 с.

252. Васьковський, Е.В. Учебник гражданского процесса / Под ред., с предисл. В.А.Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 464 с.

253. Про деякі питання практики застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у 2005 році та в I півріччі 2006 року: Інформаційний лист Вищий господарський суду України від 20 жовтня 2006 р. № 01–8/2351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v2351600-06>.

254. Постанова Кіівського апеляційного господарського суду від 13 травня 2015 р. по справі № 18/2325/12 [Електронний ресурс]// Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44292899>.

255. Рішення Європейського суду з прав людини від 13 січня 2011 р. по справі «Чуйкіна проти України» // Офіційний вісник України. – 2013. – № 21. – Ст. 737.

256. Смітюх А.В. Критерії та механізм кваліфікації зловживання процесуальними правами / А.В. Смітюх // Юридичний радник. – 2006. – № 6(14). – С. 55–58.

257. Васьковський Е.В. Курс гражданського процесу / Е.В. Васьковський. – М.: Узд. Башмакові, 1915. – Т. 1. – 691 с.

258. Петренко, Н.О. Механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві / Н.О. Петренко // Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: Матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 р.). – Одеса: Фенікс, 2015. – С. 15–20.

259. Кудря, Т.А. Зловживання цивільними процесуальними правами в контексті тлумачення окремих складових принципу диспозитивності / Т.А.Кудря // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Гельветика, 2013. – Вип. 21. Т. 1. Ч. 2. – С. 210–213.

260. Смітюх, А.В. Щодо розмежування понять «процесуальна диверсія» та «зловживання процесуальними правами» у господарському процесі / А.В. Смітюх // Nauka: teoria i praktyka – 2007: Materiały czwartej międzynarodowej naukowo–praktycznej konferencji (Przemyśl, 16–31 sierpnia 2007 r.). – Przemyśl: Nauka i studia. – 2007. – С. 77–79.

261. Петренко, Н.О. Зловживання процесуальними правами у вигляді штучної зміни підсудності господарської справи / Н.О. Петренко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 4. – С. 75-78.

262. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 лютого 1975 р. по справі Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_086/page?text=%E0%.

263. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 1989 р. по справі Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=00157618#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57618%22%5D%7D>.

264. Ухвала господарського суду Черневецької області від 12 квітня 2016 р. по справі № 926/615/16[Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57167169>.

265. Кудрявцев, В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – 352 с.

266. Смітюх, А.В. Добросовісність та зловживання правами у господарському процесі / А.В. Смітюх // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2006. – Том 9. – Випуск 10. – С. 171–177.

267. Богомол, О.В. Судові витрати у господарському судочинстві України: Монографія / О.В.Богомол. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 168 с.

268. Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 928–VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Ст. 54.

Д о д а т к и

**Додаток 1
ПРОЕКТ****ЗАКОН УКРАЇНИ****«Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України
щодо підсудності справ господарським судам»**

Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1) у Господарському процесуальному кодексі України:

а) розділ I доповнити статтею 1¹ такого змісту:

«Стаття 1¹. Основні терміни, які використовуються в цьому Кодексі:

підсудність – це сукупність характеристик господарської справи, за допомогою яких визначається конкретний господарський суд, який буде розглядати справу по суті»;

б) статтю 15 викласти у новій редакції:

«Стаття 15. Територіальна підсудність справ.

Справи у спорах, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються судом за місцезнаходженням одного із відповідачів, до якого пред'явлено позовну вимогу, за вибором позивача. Справи у спорах за участю боржника і стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача або за місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

Справи до юридичних осіб, які виникають із діяльності відокремлених підрозділів, визначається з урахуванням положень частин першої – другої цієї статті залежно від місцезнаходження відокремленого підрозділу за Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Справи про банкрутство розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Справи про утворення суб'єктів господарювання, їх реорганізацію та ліквідацію, включаючи справи про визнання недійсними установчих документів, припинення діяльності юридичної особи та скасування її державної реєстрації, розглядаються за місцезнаходженням суб'єкта господарювання згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Віднесені до підсудності господарського суду справи у спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу.

Справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно, або порту реєстрації судна.

Справи у спорах про перехід права власності на майно, про право власності на майно, про витребування майна з чужого незаконного володіння або про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна.

Справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом за місцем вчинення порушення.

Справи у спорах, передбачених пунктами 4 та 4¹ статті 12 цього Кодексу, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням юридичної особи згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери розглядаються господарським судом за місцезнаходженням емітента.

Справи у спорах, передбачених пунктом 6 частини першої статті 12 цього Кодексу, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням об'єктів земельних відносин або основної їх частини, за винятком справ, передбачених частиною дев'ятою цієї статті.

Справи у майнових спорах, передбачених пунктом 7 частини першої статті 12 цього Кодексу, розглядаються господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство»;

в) статтю 16 викласти в такій редакції:

«Стаття 16. Імперативна підсудність справ.

Справи у спорах, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю», розглядаються господарським судом міста Києва.

Місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією зі сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Верховний Суд України. Справа повинна бути передана на розгляд до господарського суду, який входить до меж іншого апеляційного округу господарських судів України, встановленого чинним законодавством України»;

г) розділ I доповнити статтею 16¹ такого змісту:

«Стаття 16¹. Договірна підсудність справ.

Підсудність справ, яка визначається за місцезнаходженням відповідача або за вибором позивача, може бути змінена сторонами справи за їх письмовою угодою до початку розгляду справи по суті»;

г) розділ I доповнити статтею 16² такого змісту:

«Стаття 16². Підсудність за зв'язком справ.

Зустрічний позов подається до місцевого господарського суду за місцем розгляду первісного позову.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, подають позов до однієї або обох сторін до місцевого господарського суду за місцем розгляду первісного позову»;

д) статтю 17 викласти в такій редакції:

«Стаття 17. Передача справ з одного господарського суду до іншого господарського суду.

Якщо справа не підсудна даному господарському суду, суд не пізніше трьох днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про передачу справи за підсудністю.

Ухвалу про передачу справи за підсудністю може бути оскаржено.

Матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю після спливу п'яти днів з дня винесення ухвали про передачу справи, якщо на ухвалу про передачу справи за підсудністю не було подано апеляційну скаргу.

Якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого відноситься справа, то така справа передається до господарського суду, найбільш територіально наближеного до цього господарського суду.

Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута по суті і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому господарському суду. Вказане правило не застосовується до випадків залучення до участі у справі іншого відповідача або заміни первісного відповідача належним відповідачем, в результаті чого підсудність справи визначається за правилами статті 16 цього Кодексу. В такому разі справа має бути передана за підсудністю у строк, встановлений частиною третьою цієї статті.

Спори між господарськими судами щодо підсудності не допускаються. Справа, передана з одного господарського суду до іншого в порядку, встановленому цим Кодексом, повинна бути прийнята ним до провадження та розглянута, окрім випадку, якщо ухвала про передачу справи за підсудністю була скасована або змінена в результаті перегляду в апеляційному або касаційному порядку»;

е) у статті 38:

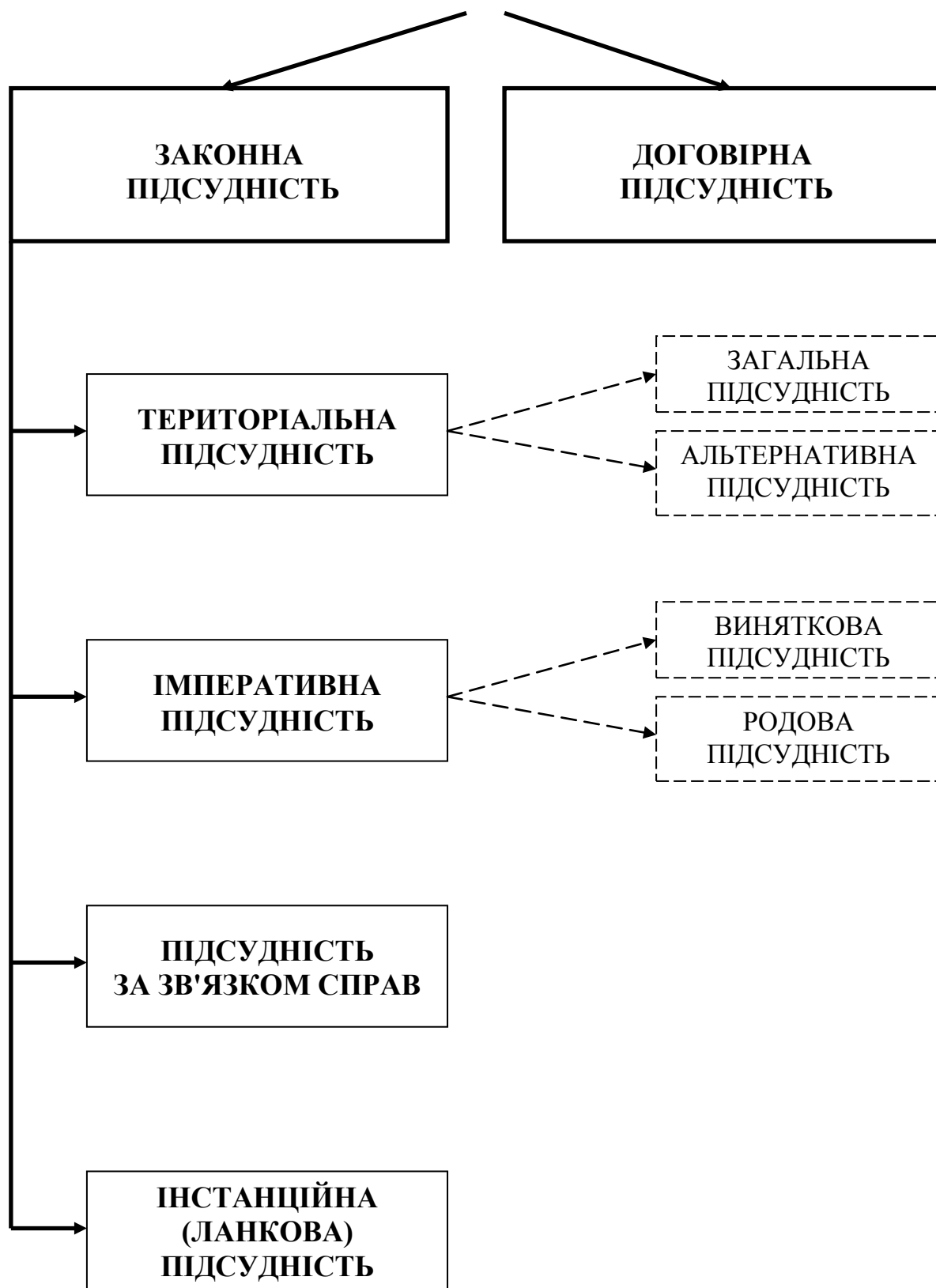
після частини п'ятої доповнити новою частиною такого змісту:

«Господарський суд міста Києва за мотивованим клопотанням сторін, прокурора або за власною ініціативою може витребувати докази, які містять державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю», в межах розгляду справи, підсудної йому в порядку частини першої статті 16 цього Кодексу».

2) частину третю статті 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити абзацем такого змісту:

«Апеляційний округ – це сукупність декількох територіально наближених областей, в межах яких діє один апеляційний суд, створений у порядку, передбаченому цим Законом».

**КЛАСИФІКАЦІЯ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ
СУДАМ ЗА ВИДОМ АКТА**

Петренко Наталія Олегівна

**ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ
ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ УКРАЇНИ**

Монографія